

VIGILIA

2011 / 7

BÍRÓ LÁSZLÓ: **Hidat verő ember**
POMOGÁTS BÉLA: **Lukács László hetvenöt esztendeje**

Beney Zsuzsa emlékezete

DARÓCZI ANIKÓ: **Két első közlés Beney Zsuzsa kéziratos füzetéből**

JANI ANNA: **Emlékezés és időbeliség Beney Zsuzsa költészetében**

TOMPA ZSÓFIA: **Arccal szemközt állani**

SZÉNÁSI ZOLTÁN: **Beney Zsuzsa irodalmi esszéiről**

**Dobai Lili, Gergely Ágnes, Halmai Tamás, Lázár Bence András,
Papp Für János, Szegedi-Szabó Béla és Villányi László versei**

SZÚCS TERI: **Adorno: esztétika Auschwitz után**

POMOGÁTS BÉLA: **Cs. Gyimesi Éva halálára**

76. évfolyam	VIGILIA	Július
LUKÁCS LÁSZLÓ:	Boldogok a keresők	481
BÍRÓ LÁSZLÓ:	Hidat verő ember	482
POMOGÁTS BÉLA:	A szolgálat öröme. Lukács László hetvenöt esztendeje	485
BENEY ZSUZSA EMLÉKEZETE		
DARÓCZI ANIKÓ:	Elnémult átmenetek. Két első közlés Beney Zsuzsa kéziratok füzeteiből	490
JANI ANNA:	Emlékezés és időbeliség formái Beney Zsuzsa költészetében	493
TOMPA ZSÓFIA:	Arccal szemközt állani. Gondolatok Beney Zsuzsa <i>Tél</i> és Takács Zsuzsa <i>Nyár</i> című versfüzésének dialógusáról	501
SZÉNÁSI ZOLTÁN:	Az (ön)megértés zarándokútjai. Egy irodalomértői attitűd vázlata: Beney Zsuzsa irodalmi esszéiről	505
SZÉP/ÍRÁS		
GERGELY ÁGNES:	Elemek között (<i>vers</i>)	513
VILLÁNYI LÁSZLÓ:	Való; Égi lombok; A szerencse fia (<i>versek</i>)	514
SZÜCS TERI:	Adorno: esztétika Auschwitz után (<i>tanulmány</i>)	515
HALMAI TAMÁS:	Szilencium; Madrigál; Dániel; Toronyiránt (<i>versek</i>)	525
DOBAI LILI:	Intermezzo (<i>vers</i>)	527
SZEGEDI-SZABÓ BÉLA:	Örmény ének; A titkos név (<i>versek</i>)	528
CZESLAW MIŁOSZ:	Ma már bölcsőbbnek...; Szemeim (<i>versek</i>) (<i>Gömöri György fordításai</i>)	531
BARTUSZ-DOBOSI LÁSZLÓ:	Hátrafelé (<i>novella</i>)	533
LÁZÁR BENCE ANDRÁS:	Az egyenes meg hajlítható (<i>vers</i>)	536
PAPP FÜR JÁNOS:	mozaikkövek; párhuzam (<i>versek</i>)	537
B. TÓTH KLÁRI:	Belső szárnyak (<i>vers</i>)	538
MAI MEDITÁCIÓK		
ASZALÓS JÁNOS:	Kalandvagy erénye	539
NAPJAINK		
POMOGÁTS BÉLA:	Cs. Gyimesi Éva halálára	545
KRITIKA		
BENDE JÓZSEF:	Lukács László: <i>Az idők jelei nyomában. Jegyzetek 1992–2010</i>	546
RÓNAY LÁSZLÓ:	Az ismeretlen Babits Mihály	548
SZEMLE		
(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)		552

Boldogok a keresők

A 83. zsoltár otthonos örömmel így fohászkodik: „Boldogok, akik házában laknak.” Az egyház otthonában élő hívők ennek meghitt biztonságában élhetnek. Fennáll azonban a veszély, hogy ez átcsaphat egyfajta hamis magabiztosságba. Régi templomokban még találni olyan padokat, amelyeknek háttámlájába nemcsak az adományszó nevét írták be, de a helyet magát is fenntartották neki vagy a családjának. Meghatározott helye volt a gyerekeknek, a férfiaknak és a nőknek. Aki minden vasárnap részt vett a misén, és követte az egyház szentségi fegyelmének előírásait, az „gyakorló” katolikusnak számított, és bízhatott benne, hogy rendben van a szénája Isten és ember előtt.

A kérdés napjainkban egyre élesebben fölmerül: Csak a „szabályos” hívők tartoznak-e az egyházhoz, vagy sokan mások is, akiknek helyzetét, Istenhez tartozását nem lehet ilyen külső kritériumok alapján meghatározni. Akiknek nincs ugyan törzshelyük a templompadokban, de őszintén törekszenek a jóra, az igazra; akik végső soron, kimondatlanul is — azt a Misztériumot, „megnevezhetetlen”, titokzatos, végső valóságot keresik, akit az egyházban Istennek, Jézus Krisztus atyjának és a mi Atyánknak vallunk. Meddig tart az egyház „peremvidéke”? S az ott élők milyen kapcsolatban lehetnek Istennel?

A II. Vatikáni zsinat pontosan meghatározta az egyház lényegét: az üdvösség egyetemes szentsége, amely Krisztust hordozza és hirdeti minden korban és kultúrában. Éppen őáltala azonban határai egyetemesen tágasak: Isten kegyelme nemcsak a keresztény egyházakban van jelen, hanem más vallásokban is, sőt azokban is, „akik őszinte szívvel keresik Istent”, és akik „önhibájukon kívül nem jutottak el Isten kifejezett ismeretére, de — nem az isteni kegyelem nélkül — iparkodnak becsületesen élni”.

Szent Ágoston az egyházzal kapcsolatban egyenesen így fogalmazott: sokan úgy vélik, hogy benne vannak az egyházban, pedig valójában nincsenek, mások viszont, akik kívülről gondolják magukat, igazában hozzá tartoznak. Paul Tillich szerint pedig a választóvonal nem a hívek és a „kívülállók” között húzódik; hanem az egyik csoportba tartoznak azok, akik számára közömbös Isten léte — ilyenek szerinte a „közömbös ateisták” és a „csak papíron keresztények”. A másik csoportba sorolja viszont az igazi hívőkön kívül azokat is, akik vágyódnak a hitre, keresik Istent, bár (még) nem tudtak meggyökerezni az egyházban, vagy legyőzni kételyeiket. Ahogy Beney Zsuzsa vallja:

„Mert mindig ebbe: mindig Istenbe és Isten hiányába vagyunk szerelmesek: a másik teste fátyol csupán, melynek csipkészetén áttetszik a megvilágított anyag, Isten létének fényességében a föld göröngyei...”

Hidat verő ember

1950-ben született Szekszárdon. 1994-ben szentelték püspökké. 1994 óta a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia családreferens püspöke, 2003-tól az MKPK Hitoktatási Bizottságának elnöke, 2009-től tábori püspök.

Lukács László atyával gimnazista koromban találkoztam először. Nem személyesen, csak hírből. Győri bencés diák voltam. Az egyházi gimnazisták között kiváló kommunikációs hírháló működött. Akkor szinte mindegyik gimnáziumból ismertünk kiváló tanárokat. A Kecskeméti Piaristák egyik fiatal tanáráról legendás hírek terjedtek. Hogyan újítja fel a kollégiumot, nyaranta hogyan dolgozik együtt a diákokkal az új sportpálya kialakításában. Egy tanár híre terjedt, aki próbálta áttörni a falat a múlt és a jövő között, aki nem törődött bele az Állami Egyháziügyi Hivatal adta korlátokba, aki nem a múlt őrzője akart lenni csupán, hanem a jövő építője. Pezsgett az élet körülötte.

Győri kispapként már személyesen találkozhattam vele. Előjáróink lelkigyakorlat tartására hívták meg. A fiatal piarista tanár lenyűgözött bennünket lelkigyakorlatával. Akkora már többször hallottam elmélkedéseket, olvastam értekezéseket a Szentháromság titkáról, de tőle hallottam először úgy, hogy ehhez közöm van, hogy életem mintája, közösségi életünk alapja a Szentháromságos Isten életének belső lüktetése és gazdagsága.

Fiatal pap voltam már, és káplánként egyházmegyén belül is és azon túl is kerestük egymással a kapcsolatot. Szerke az országban elevenedett az ifjúsági pasztoráció, itt is ott is csendesen születtek az egyetemista csoportok, és a különböző városokban káplánkodó papok egymáshoz küldték fiataljainkat. Országos szintű papi találkozóink bátorítottak bennünket, egységesítették módszereinket, sok-sok ötletet nyújtottak, hogy ne szűküljünk be. Különböző fórumainkon ott voltak közöttünk a szerzetes paptanárok, közöttük Lukács László atya is. Angol nyelvtudásával, irodalmi műveltségével, utazásaival Spanyolország, Anglia és más jelentős európai országokba, ablak volt ő számunkra, egész Európára, hozzászólásaival gazdagodott teológiai látásunk. Tárgyi tudása, egyházszeretete, velünk való közösségvállalása, lelkesítő segítség volt.

A 89-es fordulat után ott volt szürke eminenciásként az egyház újjászületésénél. Kapcsolatait, széles horizontú látását, irodalmi adottságait mind-mind bevetette, hogy a szabadság adta lehetőségek közepette bontakozhassék a Magyar Egyház. Nunciusok, püspökök kérték ki véleményét. Egyik háttérmunkása volt a Szentatya magyarországi látogatásának, segített fogalmazni a pápalátogatás üzenetét. Önmagát nem kímélve küzdött, dolgozott, hogy az Evangélium az új társadalmi, politikai helyzetben, a modern technikai eszközök segítségével minél több kortárshoz eljuthasson.

Lukács atya hídverő ember volt közöttünk.

Hidat vert múlt és jövő között. Még a II. Vatikáni zsinat előtti egyházból indult szerzetes-paptanári pályája. De már a zsinat átjárhatta életét, és szellemi tágasságával a holnap egyházát építhette.

Hidat vert az egyházmegyes és szerzetes papok között. Annak idején talán felsőbb szándékoknak engedelmeskedve, talán különböző féllelmek miatt a szerzetes paptanár inkább a rendház és a gimnázium zártságában élt, ő pedig közénk állt, velünk élt és osztotta gazdagságát, hogy aztán tovább adhassuk azt másoknak.

Hidat vert ő Európa és kicsi országunk között. Az átlagember még alig utazhatott, keveset tudhatott a zsinat konkrét kezdeményezéseiről, ő hozta közénk Mertont, Rahnert, a modern antropológiai látást. Apró őrhelyeinket belevonta az európai vérkeringésbe.

Hidat vert ő nagyhírű szent kortársaink és közöttünk, akik a vasfüggöny mögött éltük mindennapjainkat. Megosztotta velünk találkozásait Roger testvérrel és Teréz anyával. Nemcsak lelkesen tudott róluk beszélni, de üzenetük is eljutott hozzánk.

A piarista szerzetes elkötelezettje a katedrának, az oktatásnak és a nevelésnek. Az ő élete is összenőtt az iskolával. A katedra, az iskola folyosója mindennapi élettere volt. Nemcsak tanított, hanem nevelt is. A gazdagság, amit intellektusában és szívében hordozott, nagyon hamar túlcsordult az osztálytermeken. Nemcsak tanára, prefektusa volt a rábízottaknak, hanem gyóntatója is. Boldogan tekint azokra a nem kisszámú fiúkra, akik vezetése alatt felnövekedve szerzetesekké, papokká formálódtak. Katedrája túlnt a piarista gimnáziumok falain. Alapító atya lett a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolának. Nemcsak intézményt alapított, hanem egy sajátos lelki, szellemi légkört hordozó iskolát, amely hamarosan vonzotta nemcsak a szerzetes-növendékeket, hanem a világiakat is. Ugyanakkor katedrájává lett sok-sok alkalommal a rádió mikrofonja, a televízió képernyője, újságok interjú-oldala, előadóterem pulpitusa, sok-sok folyóirat és újság, legfőképp a Vigilia hasábjai.

XVI. Benedek pápa egy helyen arról beszél, hogy a nevelés feladata az egyház Evangéliumot hirdető küldetésének integrális része. Az igazi nevelést mindaz jellemzi, ami szép, jó és igaz, elvezet a tanúságtévő keresztény életre, amelynek lényeges elemei a személyes találkozás, az ismeret és a megosztás vágya. E három elem között dinamikus kapcsolat kell, hogy legyen. Lukács atyánál az oktatás és nevelés az Evangélium hirdetésének integrális része lett. Katedrán, vagy szószéken állva, a média adta lehetőséget kihasználva nem tett mást, mint hirdette a rábízott és meghallott Evangéliumot.

Benedek pápánknak egy másik gondolata is segít megérteni Lukács tanár úr küldetéstudatát. A Szentatya szívesen beszél olykor az „intellektuális szeretetről”. E fogalom alatt a szeretet azon megnyilvánulását érti, amely átéli a fiatalok igazságra való elvezetésének felelősségét. A nevelés méltósága abban áll, tanítja, hogy hozzásegíti a fiataalt az igazi örömhöz, és a tökéletességhez. Az „intellektuális szeretet” elvezeti a fiataalt oda, hogy szabadságát az igazságra alapítva élje meg, hogy legyen jövőlátása, és késztetést érezzen arra, hogy szolgálja a társadalmat és reményt ébresszen másokban is. Lukács atya törekény alkatával ezt a fajta igényességet hordozza

közöttünk: intellektuális szeretettel törekszik odafordulni minden jóakarátú emberhez.

Ahogy egész lényéből hiányzik a teatralitás, úgy vallásosságából is. Szerényen éli meg hitét, nem szónokol nagyokat, csak csendesen, pontos fogalmazással formálja meg gondolatait, üzeneteit.

Most, hogy már aranymisésként él közöttünk, szemünk sarkából sokan figyelünk még rá. Egyre inkább visszahúzódik a Rendház csendjébe, nem akar középpontban állni, mindenáron szólni. Szemléli világunkat és olykor írni kezd, leírja tisztuló és mélyülő gondolatait, hogy ma is gazdagodjunk általa.

Az akkori fiatal papok nagy része már túl van a hatvanon, ahogy szokták mondani, egyre inkább összeöregszünk, de ha olykor-olykor találkozunk, nem nosztalgiazunk, hanem a jövőről beszélünk, az Életről, amely Krisztusban gyökerezik és szeretne tovább áradni rajtunk keresztül is.

Kedves Lukács atya, köszönjük, hogy velünk voltál, hogy velünk vagy, és gazdagodhattunk gazdagságodból. Az Úr tegye gyümölcsözővé napjaidat.

A KAIROSZ KIADÓNÁL MEGJELENT:

LUKÁCS LÁSZLÓ: AZ IDŐK JELEI NYOMÁBAN

Lukács László, a Vigilia főszerkesztője két évtizede kutatja és vizsgálja „az idők jeleit” a rendszerváltozás utáni magyar társadalom és az egyház életének eseményeiben. Megfigyeléseit és elemzéseit, kritikáit és javaslatait többnyire a lap első oldalán, máskor hosszabb tanulmányokban tette közzé. Arra hívta-hívja meg olvasóit, hogy együtt próbálják értelmezni napjaink történeteit, mert azok nemcsak felhasználható és feldolgozandó tapasztalatokkal szolgálnak, hanem Isten üzenetét is közvetítik számunkra, hiszen az üdvösség története íródik általuk. Kötetbe összegyűjtött és egységes szerkezetbe foglalt „jegyzetei” sajátos fénytörésben, amolyan panoráma-tükörben mutatják be és értelmezik az elmúlt húsz évnek történelemmé kristályosodott hazai és külföldi eseményeit. Bizalommal hívja meg olvasóit is ezek tanulmányozására, felidézve a múltat, tanulságul a jelennek és útmutatásként a jövőnek.

A könyv megvásárolható a Kairosz Kiadónál: 1134 Budapest, Apály utca 2/B; E-mail: kairosz@hu.inter.net; Telefon: 359-9825; Fax: 359-9825 és a Vigilia Kiadóhivatalban: 1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

A szolgálat öröme

Lukács László hetvenöt esztendeje

1934-ben született Budapestén. Irodalomtörténész, a Vigilia szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi írását 2011. 5. számunkban közzétettük.

A szolgálat és az öröm (életöröm) fogalma nem mindig jár együtt, ellenkezőleg, a manapság szinte általános vélekedés szerint „szolgálni” valamit többnyire mértéken felül vállalt fáradozást, áldozathozatalt, nem egyszer szomorú önfeladást jelent (már ha a szolgálatot vállaló ember nem politikus módra pusztán a saját érdekeinek szolgálatára-érvényesítésére kötelezte el magát). Pedig a két fogalom, nemcsak az európai keresztény kultúrában, hanem szinte minden kulturális körben, lényegük szerint szervesen összetartozik, vannak hivatások, amelyek esetében ez az összetartozás nyilvánvaló és az életminőséget határozza meg. Ilyen például a tudós, az író, a művész, a pedagógus, az orvos — és magától értetődően a lelkes, a szerzetes szolgálat, amely természetes módon benső örömek forrása is, már ha valaki kellő lelkiismeretességgel végzi el vállalt feladatait. A most hetvenöt esztendő Lukács László szolgálat is ilyen: az ünnepelt barátai, kollégái és tanítványai igazolhatják azt, hogy a sok évtizedes szolgálatvállalás milyen kiegyensúlyozott belső béke természetes erkölcsi, szellemi forrása lehet. Lukács László szerteágazó szolgálat tanúsítja, hogy az a tevékenység, amely során valaki egy igazságnak, egy feladatnak rendeli alá képességeit és tevékenységét, egyszersmind a biztos önérzet és életöröm forrása is. (Nem egy evangéliumi helyet lehetne idézni ennek bizonyóságként!) A szolgálat természetesen nem csak jó érzések forrása, az elemi lelki egészség forrása is lehet. Aki méltó, értelmes és (mások: emberi közösségek) javára vállal és végez szolgálatot, az biztos önérzettel és nem mindennapi teherbírással képes elvégezni önként vállalt feladatait. Lukács László élete és munkássága erre szolgál bizonyítékkal, különösen, ha tekintetben vesszük azt, hogy az élet és a munka milyen sok helyén kellett, alkalmanként emberpróbáló erővel, eredményesen tevékenykednie.

A budapesti Piarista Gimnáziumban végzett tanulmányait befejezve, 1954-ben lépett Kalazanci Szent József rendjébe, a rend főiskoláján, a budapesti Hittudományi Akadémián, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarának magyar–angol tanári szakán szerzett diplomát, majd teológiai és irodalomtudományi doktorátust, 1961-ben szentelték pappá. Tevékenykedett a rend kecskeméti gimnáziumában, közel egy évtizeden keresztül az iskola igazgatójaként, majd a Kalazantinum tanára, 1984 óta a Vigilia főszerkesztője, az Új Ember felelős szerkesztője és kiadója, 1992 után a Piarista Hittudományi és Tanárképző Főiskola főigazgatója, 2000-től a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola alapító főigazgatója, majd rektora volt. A magyar püspöki kar intézményeinek és kü-

lönféle pápai testületeknek a vezetőjeként, munkatársaként ugyan-
csak pótolhatatlan munkát végzett — nem ennek a köszöntőnek a
feladata, hogy Lukács László tanári, tudományos és egyházkor-
mányzati tevékenységének teljes spektrumát áttekintse. Irodalom-
tudományi és teológiai PhD-fokozatot szerzett, tudományos és egy-
házi kitüntetésekkel kapott, teológiai és pasztorációs műveket,
egyetemi tankönyveket publikált. Igen alapos magyar (és idegen
nyelvű) tanulmányokban vetett számot a jelenkori kereszténység
tapasztalataival és tennivalóival (csupán néhány címet említhetek
meg ezek közül: *Káldi György, a bibliafordító, Az igehirdető és az iro-
dalom, A szolgálat lelkiessége, A keresztény testvériség újrafelfedezése, A ke-
resztények közéleti felelőssége, A vallások párbeszéde a 3. évezred elején*, és
így tovább), idegen nyelven (angolul, franciául, németül, spanyolul,
olaszul) olvasható tanulmányai rangos külföldi folyóiratokban lát-
tak napvilágot, az egyetemes katolikus közélet számos irányadó tu-
dományos és pasztorációs művét (a többi között C. S. Lewis, Thomas
Merton, Theodor Schneider, Wolfgang Beinert) tolmácsolta ma-
gyarul. Ezek között a könyvek között voltak olyanok, amelyek szé-
les körű nyilvánossággal találkoztak, és jótékony hatást fejtettek ki
a keresztény közösségi gondolkodásra, így a kalkuttai Teréz Anya
személyes írásainak *Jöjj, légy a világosságom!* címmel 2008-ban köz-
readott gyűjteménye. Külön említésre méltók azok az irodalmi an-
tológiák (*Innen és túl*, 1984, *Öröktűz*, 1986, *Karácsonyi áhítat*, 2000),
amelyek a keresztény irodalom igen értékes alkotásait mutatják be
az olvasónak, és fel kell hívni a figyelmet Lukács László *Az ige asz-
talánál* (2009) című kötetére is, amely igen széles körű reprezentá-
cióban mutatja be a tudós lelkipásztor biblikus igehirdetéseit.
Mindemellett hosszú esztendőök óta jegyzi a Vigilia nyitó írásait.
Ezek száma mára megközelítette (vagy meghaladta) a kétszázat, s
éppen néhány hete jelentek meg a Kairosz kiadásában *Az idők jelei
nyomában. Jegyzetek 1992–2010* címmel — nemcsak a magyar kato-
licizmus, a nemzeti kultúra is sokat nyerhet általuk!

Nehéz volna mindazt számításba venni, amit Lukács László el-
végzett, megszerzett, irányított, papírra vetett. A hetvenedik szü-
letésnapjára közreadott *Látó szívvel* című ünnepi kötetben olvasható
könyvészeti összefoglalás ritka teljesítményről és gazdagságról ta-
nuskodik: önálló művekről, egyetemi tankönyvekről, műfordítá-
sokról, magyar és idegen nyelvű tanulmányokról és az imént em-
lített Vigilia-beli írásokról. Valójában ez utóbbiak jelentik az életmű
zömét, nem csak mennyiségi tekintetben, gazdag változatosságuk
következtében is. Ezek az írások általában a keresztény ünnepkör
eseményeihez, egyházi (például vatikáni) megnyilatkozásokhoz, a
nagyvilágban vagy idehaza szerzett tapasztalatokhoz, olvasmány-
élményekhez kötődnek, és azt igazolják, hogy írójuk mindig napra
készzen követi az egyházi és a kulturális élet eseményeit. Az első,
még 1952-ből, tehát a szerző gimnazista korából származó írások a
neves újjélandi-amerikai származású gondolkodó és költő: a trap-

pista Thomas Merton munkásságához kötődnek (több fordítás és ismertetés). Merton valójában annak a modern szellemiségnek az alkotó képviselője volt, amely hiteles keresztény választ kívánt adni a huszadik század zaklató kérdéseire. Nálunk a Vigilia volt az a szellemi intézmény, amely a hazai katolikus megújódási mozgalom korai és nem túl hosszú életű műhelyeinek (a Korunk Szavának, az Új Kornak, a Jelenkornak) a kifulladásá után tartalmasan, hosszú évtizedeken keresztül képviselte a kereszténység „modernizálásának”, de mondjuk talán így: a katolikus tanítás és a modern gondolkodás összhangba hozásában eszméjét, és alakította ki ennek hatékony szellemi műhelyeit.

Bizonyára nem véletlenül csatlakozott Lukács László ehhez a műhelyhez, voltak ennek a csatlakozásnak természetesen személyes előmozdítói is — részben az, hogy Rónay László révén, akivel közeli rokonságba került, és Rónay György révén, aki hosszú időn át vállalt történelmi szerepet a folyóirat élén, igen korán a Vigilia vonzókörében találta meg helyét, másrészt, hogy a főszerkesztő Sík Sándor hatására, amely természetes módon meghatározó volt nemcsak a piarista rend fiatal növendékei, hanem a piarista gimnázium tanulói között is, eleve a Vigilia körül gyülekező szellemi mozgalomban ismerte fel a maga természetes szellemi otthonát. A piarista gimnáziumból és a piarista kispapok közül egyenes út vezetett a Vigiliához, először a folyóirat munkatársai közé, majd a folyóirat élére. Meg lehet állapítani, hogy az a nagyszerű szellemi örökség, amelyet korábban Possonyi László, Sík Sándor, majd Rónay György gondozott, Lukács László kezében nemcsak megőrizte korábbi rangját és szerepét, hanem magas színvonalon kiteljesedett, és mára a jelenkor követelményeit magas fokon képviselő szellemi műhelyként működik.

A Vigilia — korábbi szerkesztői és Lukács László irányításával — mindig arra törekedett, hogy az összegző szellemiség képviseletében vessen számot eszmei, morális és politikai válságok között őrködő korunk vallató kérdéseivel. Nem tudom elkerülni, hogy ne idézzem Sík Sándornak, a folyóirat 1935 februári számában — mintegy Schütz Antal programadó írásának kiegészítéseként megjelent *A katolikus irodalom problémájához* című tanulmányát, amely a következőkben adott korszerű szellemi stratégiát egy katolikus folyóirat számára. Tehát: „Katolikus annyit jelent, mint *egyetemes* (»közönséges« — mint a régiek mondták). A katolikus hit nem dogmák összessége, a katolikus morál nem parancsok és tilalmak kazuisztikája, s a katolikus élet nem bizonyos liturgiai cselekmények végrehajtásában áll, amelyeknek nincs közük egyéb életmegnyilvánulásokhoz. A katolicizmus *életforma* és pedig totális életforma, amely az egész valóságot átölelni, alakítani, betölteni, átlelkiesíteni igyekszik. Világfelfogás, amelyben benne van minden, ami embernek hozzáférhető; világérzés, amelyben elfér mindaz, »ami az ember szívébe felhatott«, és világalakító lendület, amely mindent — külső

és belső valóságot — a Krisztus képére akar átformálni.” A jelenben is igen nagy hatású szellemi műhelyként munkálkodó folyóirat mindig ezeket az igazságokat érvényesítette, ennek a nyitott és átfogó szemléletnek a révén vált a magyar (és a magyar katolikus) szellemi élet meghatározó fórumává.

Lukács László maga is a nyitott és átfogó gondolkodás híve, következőképp nyugtalanul figyeli azokat a kulturális belháborúkat, amelyeket a magyar szellemi életben tapasztaltunk az 1990-es évek politikai átalakulása után. Azon kevésé lehetett meglepődni, hogy a szabadság légkörében felszínre törnek a korábban államigazgatási eszközökkel elnémított viták, az azonban mindenképpen meglepő és kiábrándító volt, hogy ezek ilyen indulatokat, mondhatnám, gyűlölködést keltenek. Mindez meglepte és megdöbbsentette az európai vitakultúra hagyományaihoz és beszédmódjához szokott és ragaszkodó írástudót. Abban az interjúban, amelyet nemrégiben — aranymiséje alkalmából — az Új Embernek adott (*A humánium nevében szót emelni*, 2011. április 3.), a következőket jelentette ki: „Fájdalmasnak tartom, hogy miközben a diktatúra éveiben az elnyomottak egy közösséget alkottak, annak megszűntével az SZDSZ-szé vált liberális ellenzék meg a különböző politikai csoportok egyszeriben eltávolodtak egymástól. A társadalmi és kulturális életben, az irodalomban is megdöbbsentő szekértáborok alakultak ki, s ezek máig nem szűntek meg. A Vigiliánál — elődeink hagyományát követve — nem teszünk különbséget aszerint, ki hová tartozik; ugyanazon asztalhoz szeretnénk leültetni a szellemi élet legkülönbözőbb képviselőit. Elfogadhatatlan számomra, amit több helyütt látok: ha az egyik szerző ír valamelyik lapba, akkor a másik nem hajlandó, vagy fordítva. Ez a fajta magyar széthúzás nemhogy csitulna, hanem mintha még inkább polarizálnának az egyes csoportok. Megdöbbsentő, hogy a megnyomorított civil társadalomban ugyan csak kialakultak ezek a markáns ellentétek.”

Az itt megfogalmazott összegző („katolikus”) szemléletet és magatartást fejezik ki Lukács László Vigilia-beli szerkesztői elmélkedései és állásfoglalásai is. Ha csak a mögöttünk álló másfél esztendő termését veszem szemügyre, megállapíthatom, hogy mindaz, amit szóvá tett, mindaz, amit elmélkedéseinek középpontjába állított, a jelen Magyarországnak (Európájának, nagyvilágának) igen fontos, nem egyszer fájdalmas tapasztalataival vet számot. Csupán néhány példát említhetek meg ennek a „breviáriumnak” az írásai közül: a múlt esztendő januárjában a család szomorú módon lassan szerepét vesztő intézményével, márciusban a kultúra jelentőségével, áprilisban a huszadik század vértanúival, májusban az európai egységmozgalom eredményeivel, júniusban az Isten hívásának engedő ember méltóságával, augusztusban a hatalom Janus-arcával, szeptemberben a XVI. Benedek által szentté avatott angol bíboros: John Henry Newman példaadásával, októberben a világban tapasztalható szociális igazságtalanságokkal, novemberben a halál

távlatában élő ember lehetséges magatartásával, decemberben a megtestesülés biztató üzenetével, majd az idei folyóiratszámokban: januárban a történelmi haladás fogalmának bizonytalanságával, februárban egy vértanúvá lett algériai francia szerzetesközösség sorsának példájával, márciusban a társadalmi igazságossággal, áprilisban a feltámadás misztériumával, májusban II. János Pál erkölcsi példaadásával foglalkozott. Valóságos keresztény „enciklopédiát” kínált fel (mindezzel és korábbi folyóiratnyitó írásaival) annak az olvasónak, aki bizony igen nehezen tájékozódik a jelenkor kihívásai, erőpróbái között.

A Vigilia sokoldalú, (talán így mondanám) „morálteológiai”, „kulturális filozófiai” és „művelődéstörténeti” enciklopédiájának szerzője mindig a mindannyiunkat válaszra készítő tapasztalatokkal és felismerésekkel küzd meg, és ennek a küzdelemnek nem egyszer drámai jellege van. Ebben a küzdelemben válik társunkká, lelki vezetőnké és tanárunkká Lukács László, aki egyfelől maga is észleli a jelen gyötrelmes konfliktusait, másfelől mint pedagógus és mint az egyház papja keresi a megoldást és felkínálja tanácsait: ebben az elkötelezettségben és munkában találja meg a szolgálat örömét. Ez az öröm: a lelkiismeretes munka nyomán születő erkölcsi biztonság alapozza meg azt a reményt, amely nemcsak a személyes tevékenység eszmei távlatát, hanem ennek stratégiáját is megjelöli. Lukács László pontosan érzékeli korunk szellemi és erkölcsi konfliktusait, tudatában van annak, hogy a kétezres éves európai keresztény kultúrának milyen veszélyekkel kell megküzdenie, mindazonáltal bizalommal tekint az egyház mindig megújulni képes egyetemes küldetésére, minthogy ennek nemcsak történelmi és kulturális értelme, hanem transzcendentális jelentősége van. Imént idézett nyilatkozatában olvasom a következőket: „A társadalom valóban eltávolodott a vallástól. Világosan kell azonban látnunk, nemcsak az istenhit, hanem az emberkép is válságba került. A társadalom egyre inkább dehumanizálódik. Sokszor eszembe jut Babits gondolata. Egy új barbárság kora jött el. Az európai kultúra nem egyszerűen a kereszténységet, hanem humánus alapjait veszítette el. Ebből a szempontból fontosnak tartom, hogy az egyház — felismerve ezt — elsősorban nem térítő, hanem nevelő szándékkal lép fel. S megint kibújik belőlem a piarista tanár. Szinte azt mondanám, csecsemőkortól kellene újrakezdeni egy olyan társadalom fölépítését, amelyet a humánus együttélés jellemez.” Ennek a nemes szándék-
nak a szolgálatához kívánunk neki — ezen a szép születésnapon — mindig megújuló lelki erőt.

DARÓCZI ANIKÓ

Elnémult átmenetek

Két első közlés Beney Zsuzsa kézíratos füzeteiből

1967-ben született Kolozsváron. Irodalomtörténész, műfordító. Szakterülete a középkori (flamand) misztika, e témából doktorált 2006-ban Leuvenben. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Néderlandisztika Tanszékének tanszékvezető docense. Legutóbbi írását 2007. 4. számunkban közöltük.

¹A kézíratos füzetek rendszerezésén Tompa Zsófia dolgozott 2007-ben.

²A *Csillog de eltűnik versei* kettő kivételével — ezek a ciklus elején találhatók — négyszer négy sorosak, ez a vers négy hatsoros szakaszból áll.

³A ciklus a 2005-ben megjelent *Se tűz, se éjben* (Argumentum) és a 2008-ban kiadott *Összegyűjtött versek* első kötetében, a *Hulló időben* (Gondolat) olvasható.

⁴A vers egy hármas tömb első verse, korábbi változatai és e végső forma között olvasható a tömb következő két versének több változata („Ha majd görcsökben feszül meg a kéz...”,

Beney Zsuzsa a hatvanas és kilencvenes évek között ötvennégy nagy, százoldalas spirálfüzetet írt tele. Nyomon lehet követni bennük esszék, tanulmányok, szociológiai ihletettséggű írások és versek születését. A versek lassan érik el végleges formájukat, s egy-egy ciklus több füzetben keresztül indázik.

A *Csillog de eltűnik* ciklus 1990-ben jelent meg a *Tűzföldi táj* című kötetben. Csaknem minden verse megjelent 1981 és 1984 között az Alföldben, a Kortársban, a Jelenkorban és az Élet és Irodalomban, általában hármas tömbökben.

A kézíratos füzetek tanúsága szerint Beney Zsuzsa 1980 őszén kezdte írni ezeket a verseket. Az 1982 ősze és 1983 nyara között született írásokat tartalmazó füzetben a *Csillog de eltűnik* több versének letisztázott, gépelt változatára bukkantunk,¹ ezek közül kettő végül nem került bele a ciklusba — talán azért, mert csupán arra szolgáltak, hogy írójuk egyik versből a másikba léphessen. A második formailag is megbontotta volna a ciklus utolsó tömbjeinek egységét.² A két vers keletkezésének folyamatát szeretném nyomon követni, mielőtt útjukra bocsátom őket.³

1983 tavaszán (március–április), közvetlenül az „Egyre titokzatosabb életed / a látható világon átszivárgott” kezdetű vers végleges, kézírásos szövege után⁴ egy új vers vázlata áll — előbb nehezen olvasható sortöredékek, majd egyre letisztultabb egységek: „A tér egyetlenegy pontjáról gerjed / a sugárzás, és önnön hullámaiba merülve / áttetszővé finomul az anyag. / A láthatónál titokzatosabb. // De mért az a pont? (...) a nedves / homályból száll fel a hang a magasság üregeibe (...) / a vad vidék csak hangszere a gyásznak.” Két oldallal odébb feltűnedeznek a következő vers első sorainak első változatai: „A már meg nem szólítható világban / más-képp hullanak, lengenek a képek. / A színek mélyebbek, és sötétek...”

A következő két oldalon, egymással szemközt, két vers: balra az „A már meg nem szólítható világban”, jobbra az előző, más indítással: „A hajnal egyetlen pontja felizzik / és káprázó, lüktető sugarából / kristályossá tisztul fel az anyag. / A sötét éjnél titokzatosabb. // De mért az a pont?...”

A lap alján két odavetett megjegyzés: „A szólíthatatlan: nevezhetetlen”, és: „Kiáltok — és nem hallom, hogy kiáltok!” A következő lapokon az „A már meg nem szólítható világban”-nak különböző variánsai olvashatók — aztán ismét felbukkan a másik vers, új indítással, s a két szöveg újból két szemközti oldalon olvasható, de helyet cserélve. A bal oldalon: „A teremtés vagy az újrateremtés / indul-e meg az izzó tűhegyen? / A sugárzás átfűrődik a semmi / gomolygásán a létben meg-

*A hajnal deres, elnyúló,
csikorgó...”).*

*pihenni. // De mért az a pont?...” A jobb oldalon pedig végre megszűn-
letnek a másik vers végleges sorai, a töredékek már kiadják az egé-
szet: „...vízüveg-fagy tölt minden hasadékot (...) a tiszta térben / ül kijelölt
helyén // mint didergő madár, vakon a lélek (...) a csönd jég-tükre beállt. /
Nem töri át vadlúd-hang jajgatása. / Ki felkiált, nem hallja, hogy kiált.”*

Így felelget egymásnak és születik egymásból a két szöveg, az egyik a ciklus egyik kulcsverse lesz, a másik elnémul. A következő lapokon már a Csillag de eltűnik további két versének első változatai indulnak — „Pedig láttuk izzani hajdanán / a földet és Éji szállására készül a lélek” —, ezeknek gépelt változatát összetűzte az „A már meg nem szólítható világban”-ével, így ezek is hárman alkotnak egy tömböt (a kötetben is — folyóiratban nem találtam őket, talán előbukkannak még).

Hogy a végül elnémult verset valóban csak átmenetnek érezte-e két vers között, s hogy vajon annak háttéréből rajzolódott-e ki az „A már meg nem szólítható világban”, nem tudhatjuk. Tény, hogy a többi, véglegesnek ítélt közé került a letisztított változat. Talán csak a két egymást követő hármas tömböt kellett összekötnie, s végül nem találta a helyét köztük:

*A teremtés vagy az újrateemtés
indul-e meg az izzó tűlhegyen?
A sugárzás átfúródik a semmi
gomolygásán a létben megpihenni.*

*De mért az a pont? És a puha térben
miért egy irány a kitüntetett?
Az élet megindul egy pókfonálon
hogy ott, hol még nincs, fogódzót találjon.*

*És ki látja, hogy van-e tapadófalt
a homály eltakart mélyeiben?
Szakadékony csipkéket szövöget
az úrben hálót sejtő képzelet.*

*Egyetlen távolság szálán feszül meg
a tér láthatatlan rácsozata.
Széthull-e a világ, ha elszakad,
vagy a káprázat füstje megmarad?*

Valószínűleg 1983 kora nyarán születhetett a következő hármas tömb első verse: „A világ ezután nem a világ / nyelven beszél”, itt még ezzel az indítással: „Neved nem fordítható a világ / nyelvére...” Az első változat utolsó versszaka így hangzik: „Visszfény vetített fényt a láthatárra, / benne mint könnycsepp ragyog a nap. / Felhők szétnyíló kárpitja alatt / dereng a meghasadt lét látomása.” És mintha ennek folytatása lenne, indul a következő vers, ugyanazon az oldalon: „De vajon összeforr-e még a föld, / a fagytól, olvadéktól meggyötört / avarszagú világ...”

⁵Hogy jobban tudjuk a folyamatot követni, felsorolom a három egymást követő hármas tömb verseinek első sorait, s közöttük az átmenet-verseket, keletkezési sorrendben (1983. március–április):
 1) „Egyre titokzatosabb életed...”, „Ha majd görcsökben feszül meg a kéz...”, „A hajnal elnyúló, csikorgó...”, — „A terem-
 tés vagy az újrate-
 mítés...”, — 2) „A már meg nem szólítható világ-
 ban...”, „Pedig láttuk izzani hajdanán...”, „Éji szállására készül a lélek...”, 3) „A világ ezután nem a világ...”
 — „Összeforhat-e még egyszer a föld...”
 — „A lét átszivárog a látomásba...”, „Csak a múlandó múlik...”.

Aztán ismét egymásnak felelgetve tisztul le a két vers — két szólam —, hogy előkészítse, mint harmadik szólamot, a következőt: „A lét átszivárog a látomásba...” Ez később el fogja némítani a második, formabontó szólamot, de most még egy ideig engedi, hogy az első kettő több futamban csiszolja egymást, amíg végleges formájukat el nem nyerik. Lehet, hogy az „Összeforhat-e még egyszer a föld?” kérdés elhangzása és elnémulása volt szükséges ahhoz, hogy a ciklus e tömbjének első és második verse — „A világ már nem a világ nyelvén beszél” és „A lét átszivárog a látomásba” — összekapcsolódhassék?

Idézem a tömb első versének utolsó versszakát: „Visszfény vetíti fényét a határra, / benne könnycseppként ragyog fel a nap / ezüstösen a szürke ég alatt / mint egy más ég napjának látomása.” És a második első versszakát: „A lét átszivárog a látomásba. / A szenvedés mögött más szenvedés / tájképe rajzolódik — mint a kés, / éles volt az, ami most féllhomályba // sülyed...”

S íme a kettő között az elnémult átmenet:⁵

Összeforhat-e még egyszer a föld,
 a fagytól, olvadástól meggyötört
 avarszagú világ
 hogy felidézze csillagrendszerek
 mását, esőben fénylő levelek
 gyöngyös káprázatát

És vajon visszaáll-e az egész
 láthatlan íve, hiszen részre rész
 hullik mint omlatag
 vályog elvadult kertben, megrepedt
 keretekben farkasfog-cserepek,
 ingó, üres falak

hisz csak e vak falak közé zárt vak remény
 sodorja rokkáján a por s a szél
 szöszéből az időt —
 csak a szív sodrásából zúg tova
 a folyó árján a lét folyama —
 hisz csak a megtörött

szemekben egymást látó fájdalom
 rajzolja ki a tág boltozaton
 a tér körvonalát.
 Mint az újhord kelyhét betölti a
 nem látott fény: hiányod illata
 a bimbós éjszakát.

Emlékezés és időbeliség formái Beney Zsuzsa költészetében

JANI ANNA

„s abban, hogy e végesség formája éppen az ember mulandósága, nem az ráz meg, hogy most már mindig is úgy érezhetjük, fájdalmainkban, isteni felfokozottságában van velünk, hanem hogy önmaga istenien mérhetetlen szenvedését, a mulandóság minden másnál teljesebb és ezért nem mulandó formájában úgy éli meg, hogy lényének időben élő alakjában, a világmindenség mérhetetlen kicsiny, emberi fogalmaink szerint harminchárom esztendővel kifejezhető pillanatában egyszerre volt önmaga és önmagától is elhagyatott...”¹

1980-ban született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a PPKE BTK esztétika–magyar szakán végezte, 2006-tól az ELTE BTK Filozófia doktori iskola Hermeneutika program hallgatója, 2009-ben abszolutóriumot szerzett. Legutóbbi írását 2011. 4. számunkban közzöltük.

¹Beney Zsuzsa:
*Teremtés és születés
között. In uő:
Összegyűjtött versek II.*
(Szerk. Daróczi Anikó.)
Gondolat, Budapest,
2008, 117.

²Beney Zsuzsa:
A gondolat metaforái.
*Esszék József Attila
költészetéről.*

Nehéz úgy írnom Beney Zsuzsa költészetéről, hogy ne kapcsolódjam közben ahhoz a személyes vonatkozáshoz, amit a költészete számomra, személyesen jelent. Talán nem is lenne igazságos vele szemben, hogyha ez a személyes kapcsolódás nem kerülne szóba. Beney Zsuzsa írásaival először *A gondolat metaforáin*² keresztül találkoztam, s meglepődtem azon a líraiságon, ami ezeken az esszéken áthatott. A költészetéhez ezt követően, kicsivel később, akkor nyúltam először, amikor fiatal egyetemistaként megtudtam, hogy az Esztétika Tanszék (PPKE BTK) óraadó tanára az idős költőnő. Ekkor vettem a kezembe a *Szó és csend között*³ című prózaverseit. Ezek az írások akkoriban teljesen magukkal ragadtak, s még ha nem is értettem meg mindent, az esszéírás mintájává váltak a számomra; a világ tapasztalatának, vagy inkább érzékelésének olyan finomságáról árulkodtak, amit úgy gondoltam, hogy addig sehol sem olvastam. Egy következő félévben az egyik szeminárium teljesíteseképpen a modern magyar vers- vagy prózairodalom egy frissen megjelent alkotásáról kellett néhány oldalas recenziót írunk. Önkéntelenül is Beney Zsuzsa *Két parton*⁴ című kötetéhez nyúltam. Ezek a versek akkor, mintha válaszul rezonáltak volna azokra a törékeny gondolati kezdeményekre, amelyeket akkortájt papírra vettem. A rövid négysorosok, amelyek egy-egy gondolati kört foglalnak magukban, mint önmagukban álló tények, merevedtek meg előttem. Mindezeket az előzményeket követően találkoztam először személyesen Beney Zsuzsával. Ezek a szemináriumi órák, és

Argumentum,
Budapest, 1999.

³Beney Zsuzsa:
Szó és csend között.
Liget, Budapest, 1993.

⁴Beney Zsuzsa:
Két parton. Argumentum,
Budapest, 2000.

⁵Beney Zsuzsa:
Möbius-szalag. Vigilia,
Budapest, 2006.

minden személyes találkozásunk is, egyszerre tükrözték vissza Beney Zsuzsa személyiségének egészét, és az aktuális helyzet spontaneitását: a kérdésfeltevés azon trivialitását, mely az adott helyzetből nyeri az erejét, és a kérdés összetettségére vonatkozó reflexiót, amely egyben a kérdés relevanciáját bizonytalanítja el. Az egyetlen tartott szeminárium órái is pontosan ezt a kettősséget hordozták magukon. József Attila és Pilinszky János költészete olyan aspektusból jelent meg a számunkra, amely lehetetlenné tette, hogy tisztán irodalomtörténeti háttérből világítsuk meg a verseket. Beney Zsuzsa költészet iránti személyes átéltsége nemcsak az íásaiban, hanem az oktatásban is olyan szuggesztív erővel hatott a hallgatóira, amely lehetetlenné tette, hogy ne azonosuljunk az adott problémával.

Valamivel később, a *Möbius-szalag*⁵ megjelenésével párhuzamosan kezdett el foglalkoztatni az a kérdés, hogy vajon hogyan lehetne megragadni Beney Zsuzsa költészetének ars poeticáját. A végtelen dialogikusság, amelyben akár verses, akár prózai művei megjelenni látszanak, arra szólított fel, hogy megpróbáljam a mondottakat nem csupán a pillanat jelenében észlelni, hanem arra irányuljon a figyelmem, hogy a kijelentés bonyodalmaiban hogyan fogalmazódik meg a mögöttes kérdés egy láthatatlan beszélgetőpartnerrel szemben, aki maga is el-el tűnik a képtelennek tűnő kérdés megfogalmazhatósága által. Értelmezésem szerint a másik személlyel szembeni nyitottság irányította Beney Zsuzsát akár a költészetében, akár a személyes életében olyan metafizikai kérdések feltevésére, amelyek megválaszolására önmagát képtelennek tekintette, a jelenlétüktől azonban nem tudott eltekinteni. Rövid írásomban szeretném Beney Zsuzsa költészetének gondolati metaforáin keresztül azokat a témaköröket érinteni, amelyek számunkra feltárják az emlékezés és időbeliség formáin keresztül ennek a költészetnek a gondolati hálóját.

✱

A lírai megfogalmazás és a prózai kifejezés mellett figyelemre méltó Beney Zsuzsa korai költészetének párhuzama azokkal a József Attila-esszékkel, amelyek a költő édesanyja iránti viszonyát értelmezik. Beney korai, *Cérnahangra*⁶ című verseskötete a nyelvezete egyszerűségét és a dallamvezetését tekintve gyermekverseket foglal magában, de a versek váratlan ritmustörése és a hangulati elmélyültség hátterében a személyes élmény kifejeződése áll. Ezek a versek valójában „egy gyermek halálára írt gyászdalok”,⁷ ahonnét Beney később sok mindent átemelt a 2005-ös *Egy anya története* című Requiem-drámába. A korai versek mint egy-egy különálló bölcsődal szólnak, mesélnek annak a kisgyermeknek, akiről a Requiem-dráma a halál tényleges tragédiáját költi meg. Szerkezetét tekintve ez az első kötet nagyon is gondolati jellegű. A korai versekben elő-előtörő tragikus hangnem, amely mégis elfojtottan — hiszen mindvégig egy kisgyermek lelkivilágához idomulva — fejeződik ki, az a 2005-ös drámában az anderseni epikumot Paul Claudel dramaturgiájában jeleníti meg a számunkra.

⁶Beney Zsuzsa:
Cérnahangra.
Móra, Budapest, 1972.

⁷Pór Péter: *Előszó.*
In: Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.
(Szerk. Daróczi Anikó.)
Gondolat, Budapest,
2008. 5.

Hullt a hó, és fújt a szél —
 tegnapelőtt születéssel.
 Olvad a hó, rügy fakad —
 felnőttél egy hét alatt.
 Édes-keserű
 patak árján elhajóztál,
 te csillagszemű.

Dióhéja csónakodban
 nem merülsz el a habokban.
 Nem a tűzben — napsugárban,
 nem tükörben — holdvilágban
 muzsikáló hegedű —
 nem látlak már soha többé,
 csillagos szemű!⁸

⁸Beney Zsuzsa:
 Búcsúzó (Részlet). In uő:
 Összegyűjtött versek III.,
 i. m. 31.

Erre az egyszerű gyermekversre parafrazeál a későbbi drámajelenet:

A földmélyi sötétség
 sziklás öblein át,
 az örök éjszakából
 törtem ki egykor én.
 Elhagytalak, anyám,
 vonzott az égi fény,
 hallottam, csillogása
 mélyén vibrál a csönd.

Forráscsepp kiszakadtam,
 apró erecske lettem,
 csobogó patakocska,
 nagy tóvá szélesedtem,
 hártyásan megszilárdult
 nagy, lapos, kerek tányér:
 tükörkép felszínem.⁹

⁹Beney Zsuzsa:
 Összegyűjtött versek III.,
 i. m. 103–104.

A „van és a nincs együttlétézése”, amely Beney Zsuzsa költészetének jelentős motívumaként tér újra és újra vissza, megtalálható a József Attila-esszében is. A *két anya* című esszé megpróbálja rekonstruálni azt az érzélemvilágot, amelyben József Attila anya-képe a vele érintkező nőkön keresztül kifejeződik, illetve az 1930-as évek lírájában megfogalmazódik. Az *Anya* című vers természetleírása Beney értelmezésében az anya iránti viszony szimbolikus ábrázolásaként szerepel: „Az arcba lógó, onnét kitörölhetetlen eső zilált hajszálai, az esővert táj árvasága, hulló cseppjeiben mindig a van és a nincs együttlétézése; víz és levegő áthatolható és örökösnek ható rácsozata.”¹⁰ Ugyanígy a *Mama* című versben a szülő anya-képét — „ajjongva szült, eleven hitedet” — az árvaságra jutott fiú zokogásá-

¹⁰Beney Zsuzsa:
 A gondolat metaforái,
 i. m. 36.

nak — „Nagyobb szélhámos vagy”; „Cigány vagy” — képével kapcsolja össze Beney, e két képen keresztül ismét a jelenlét és a jelenlét hiányának kettősségére hívva fel a figyelmet. Beney *Madárka*¹¹ ciklusa egyetlen rövid népdalversszak variációira íródott, ahol a realisztikus képeket fokozatosan mindinkább áttörik az aforizmaszerű gondolati elemek. Ebben a ciklusban is egy létező — a dialógus-partner, érzékelhető módon egy gyermek — hiányának a megfogalmazódása húzódik meg a háttérben, amelyet a népdal-elemek variációjában a válasz nélkül maradt kérdések elhallgatása fejez ki:

¹¹Beney Zsuzsa:
Madárka. Első megjelenése in uő: *Tűzföldi táj. Válogatott és új versek*. Szépirodalmi, Budapest, 1990.

Kis kacsá fürdik
fekete tóba
mért feketébe?
mért nem folyóba?

Mért ment az anyja
Lengyelországba?
Idegen földön
hogyan találja?

¹²Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 35.

Tóból az égnek
mélyebb vizébe
úszik a téli
feketességbe.¹²

A versben feltett kérdések egy gyermek szájából hangozhatnak el, mely által a vers kettős módon is abszurdá válik: a vers dialógikussága ellenére az odahallgatónak a hiánya által, hiszen ha gyermekversekként, gyermekeknek szóló versekként tekintjük ezeket a sorokat, akkor azok éppen a meghallgató — madárka szimbólumában jelenlévő — gyermek hiányáról szólnak, másrészt maga a vers történéseinek szereplője, a madárka, akinek az elrepültéről a későbbi sorokban olvashatunk,¹³ aki valójában nincsen jelen, az kérdez viszsa a saját sorsát illetően. A népdalszerkezetű versciklust ezután mindinkább átszövik azok a prózai elemek, amelyek a dallammotívum dialógikus értelmezését folytatják, és észrevétlenül csúszik át a párbeszéd a monológ formájába, a madárnak, a már nem jelen lévőnek, hanem a régi emlékekből visszaidézett lény metaforikus képi leírásába:

¹³Vö. Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 46.: „Elment a
madárka / idegen
országba / azt üzenete
vissza / visszajő
tavaszra.”

*Madárka, emléke édes szerelemnek
végső szárnyacsapása elmúlt életemnek
azoknak énekelj, akik nem hallgatnak,
mondjad el halálot a többi halottnak.*¹⁴

¹⁴Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 87.

A ciklus dinamikáját tekintve megfigyelhető, hogy a kezdő népdalmotívum a ciklus közepén eltűnik, és azt olyanfajta monologi-

kusság váltja fel, mint amelyet később a *Szó és csend* közöttben vesz fel újra a szerző. A ciklusban ezt követően ismét visszatér a népdal-motívum, majd a ciklus a fent idézett szakasszal zárul. Megfigyelhető azonban, hogy a ciklusnak ebben a harmadik befejező, lezáró részében eltűnnek azok a lüktető kérdések, amelyek a ciklus első két részét meghatározták. A befejező sorok explicit kifejezői annak a viszonynak, amelyben az egész ciklus dramaturgiája végighúzódik: az élmény feldolgozási folyamatában annak különböző szakaszainak, az időben lefolyó dinamikus kibomlásnak. A *Madárkával* egy időben jelent meg 1987-ben a *Gyász*¹⁵ című ciklus, amely egy másik halálhoz való viszonyban fogalmazódik meg. A halál elbírhatatlansága nem csupán a másik jelenlétének a hiánya, hanem az emlék tompultsága, a hiány hiánya.

¹⁵Beney Zsuzsa: *Gyász*.
Békés megyei Könyvtár,
1987, majd
in uő: *Tűzföldi táj*,
i. m.

*Nem csak te haltál meg — meghalt az emlék.
Mindaz, mi időnek neveztetett.
Szétszóródott a lassan felrakódott
homokvár mely körénk építkezett.*¹⁶

¹⁶Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 155.

József Attila anya-verseinek értelmezésében Beney Zsuzsa kiemeli az *Édesanyám, egyetlen, drága* című vers ikonszerűségét, amelyben már szintén nem a hiányzó létezővel szembeni érzelmi viszony fejeződik ki, hanem egy olyan tisztán plasztikus kép, amely magában hordozza ugyan a jelenlévő hiányának paradoxonát, de azt egy áttetsző jelkép szimbolikájába helyezi: „A versteremtő akarát utolsó megfeszítése érződik benne, kétségbeesett erőfeszítés, amellyel itt már nem a sors, a van, az egész életút során újra és újra felmagasló akadályok, hanem a megfoghatatlan semmi áll szemben; és ezért lesz az utolsó anyaábrázolás, áhítatból és fájdalomból összenőtt fátyolosságában már nem kép, hanem tiszta, áttetsző jelkép.”¹⁷

¹⁷Beney Zsuzsa:
A gondolat metaforái,
i. m. 46.

A *Szó és csend* között prózaversei a lírai megfogalmazás legszemélyesebb formájában éppen ezt a problematikát viszik tovább, hogy emlékezetünk az egykor fizikai létezőt hogyan mentheti át a nemlétezés anyagtalanságába, azaz hogyan lehetséges a létezés pillanatnyiságát feloldani egy másfajta létezés örökkévalóságában: „ezt a tavat és partján a csontsima platánt nemcsak azért keresem fel, reggel és alkonyatkor, hogy révedezésem pillanataiban meghalljam az idő percegését (...) hanem éppen ellenkezőleg, idő és időtlenség folytonos egymásba fordulásáért, a szabad vizek örökös összefolyásáért, a valaha együtt járt léptek folyton újratерemtődő ösvényéért, a levegőbe fagyó szavak képzetének képtelenségéért — egyszóval azért, hogy folytassam a sétát, melyben lassabban járok, mint ahogyan szeretnék, a ritkás párbeszédet, melynél egykor talán jobban kívántam az ábrándos magányt, és a vadcitromfa szúrós ágazatából magam mélyesszem körmeim alá újra és újra annak a felismerésnek a töviseit, hogy elbírhatatlan a világ, melyben az is megszólítható, aki nincs.”¹⁸ Egy elmúlt létezőnek, és itt már nemcsak egy gyermeknek,

¹⁸Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 19.

hanem tematikusan feldolgozva az emlékek különböző rétegeit, minden emberi viszonyunknak a végesség tapasztalatában kell összesűrűsödni, és éppen ez a tapasztalat, a jelenlét hiányának az élménye tárja fel ennek a hiánynak a létezését az által, hogy rámutat a világ idő- és térbeliségének immanens voltára. „Az idő egymásba mélyülő lenyomatai, az állóképek folytonos süllyedése, a rétegek folytonos átváltozása és emiatt az öröklét pillanatainak szakadatlan újraalkotása megfoszt bennünket az idő haladásának és folyamatosságának élményétől — s a terek összerosódása emlékeink terével, mely oly nagyon hasonlatos — ha éppen nem ugyanaz —, mint amiről az előbb szoltunk: megfosztattatásunk a világ bizonyosságának élményétől: e kettős határtalanság és ez a kettős meghatározottság volta- képpen magától a világtól foszt meg bennünket.”¹⁹ Ezeknek az írásoknak a jellegzetessége, hogy egy-egy nagyon is realiztikus képből, vagy inkább önmagunk esendőségének megtapasztalásából indulnak ki, amelyeknek emlékké válása egybemosódik az örökkévalóságról alkotott fogalmunkkal, és az örökkévalóságnak az időbeliséggel való ilyen összekapcsolódása teszi lehetővé számunkra a létezés azon dimenziójának a megragadhatóságát, amelyik az anyagi világon túlmutatva Isten létezését teszi valóságossá: „mert az, aminek emléke megmarad, az ennek a reggelnek csak káprázata lesz, emlék az emlékből, nem a valóságnak, hanem a képnek képe egy beláthatatlan emlék jövőjében, mely e sokszoros láncolaton át a közvetlen kapcsolatnál közvetlenebbül kapcsolódik ahhoz, amit most valóságosnak, vagyis jelenvalónak érzünk.”²⁰ Ennek a valóságnak a pillanatnyisága, amely időről időre áttör a létezés realitására, ennek a létezésnek a maga realitásában való felismerésében tárul fel. Isten jelenlétének, kifejezhetőségének „csak villanásait észleljük”,²¹ amelyek a földi életünk homályában mégis bennünk magunkban teszik lehetővé ezt a jelenlétet: „s ha egyszer eljutunk oda, hogy elhiggyük annak jelenlétét, akinek léte nem ismeri a jelenvalóságot és örökkévalósága sem a mulandóság fogalmát — ha elhisszük tehát azt, hogy térbe és időbe ágyazott életünk szenvedésén, e térből és időből következő szenvedésen túl derenghet a létezésnek egy léttel jellemezhetetlen, még ellentétesbe sem állítható formája, anyagon és szenvedésen túli forma, mely mégis magában foglalja az anyagból, és így tehát a térből és időből is származó minden szenvedést, akkor megsejtünk valamit abból, ahogyan az ősz télbe fordulásának misztériuma az életen és halálon túli létet és nemlétet tükrözi, a láthatatlan és érzékelhetetlen fordulót, melyet csak az időben meghatározhatatlan múlt és az időben megsejthető jövő kitalált fogalmaiban érzékelünk, egy nem létező pillanat összecsapódott jelenében, este és éjszaka, hajnal és reggel között.”²²

¹⁹Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 28.

²⁰Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 43.

²¹Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 115.

²²Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek II.,
i. m. 61.

A létezés tapasztalatának kettősségét, az egyszerre jelenlétet és annak hiányát már ennek a paradoxonnak a feloldott állapotában tapasztaljuk meg a *Két parton* verseskötetében. Itt már nem a jelenlét és hiány különválasztására, és annak emlékeinkben való érté-

kelésére törekszik a költő, hanem inkább arra, hogy bemutassa azt a közeget, azt az úgymond „tárgytalan jelenlétet”, amely ebben a kettősségben fellelhető:

²³Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 306.

*Egyszerre nyit, zár az emlékezés.
Minden része egész, és egész csak a részlet.
Kettős létezés: a van és hiánya.
Kettős nemlét: a volt és a soha.*²³

Ezen a fokon a létezésnek, két part, az innen és a túl egyesülésében az innét szóló dialógusok nem szólhatnak másnak, mint önmaga számára. Az időben megfogalmazódó dialógusok, amelyek egykor is, most is valakivel folynak, az emlékek örökkévalóságában monológgá, illetve a dialogicitás olyan formájává válnak, ahol a beszélgetőtárs szavai mindig az emlékekből emelhetők ki. Így ennek a létezőnek a megnevezése nem történhet ugyanazon a módon, mint a jelenlétében, mert a jelenléte ebben a beszélgetésben éppen a hiánya.

²⁴Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 310.

*Megteremtettük hiányod Nevét.
A semmiből így változtál hiánnyá
hogy nemlétből léted megszűllessék
s betöltse nemléttel a létezését.*²⁴

A nemlétnak a létezésben való feloldódása egyszerre a saját létezésnek a nemlétezésbe való átcsúszása is, a létezés egészének jelenléte a befejezettség állapotában és az öröklét valóságában.

²⁵Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 313.

*Nem ellentét az élet és a halál.
A lét és nemlét lassan összebékül
mint Isten jelenléte és hiánya.*²⁵

A Két parton verseiben, és különösen a 2003-as *Tárgytalan létben* már mintha megfordulna jelenlét és jelenlét hiányának egymáshoz való viszonya.

²⁶Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 355.

*Az emlékezés lassan beszívárog
Vagy inkább beszívódik az időbe.
Elrágja, mint moly.*²⁶

A szerző a jelenlét hiányának pozíciójából ír. Már nem a megszólított az, aki a jelenléte hiányát illetően megszólíthatatlan, hanem maga a lírai én nem képes önmaga megszólítására, önmaga jelenlétének tárgyi lokalizálására.

²⁷Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 373.

*Mi a valóság? A most vagy az emlék?
Vagy köztük a lepellel eltakart
Káosz, a megtartó és összeomló?*²⁷

A jelenlét, és a jelenlét hiányának egyszerre történő tapintása érződik a *Tárgytalan lét* „Elrongyolt részleteiből”, az a kérdés, hogy lehetséges-e a létezés tapasztalatának a hiányában a létezésnek az a megtapasztalása, amelyik éppen a létezés hiányát tárja fel a számunkra. Van-e a létezés hiányának hiánya? A létezés kifordult alapota, a realitás irrerealitásba történő átfordulása olvasható a *Tél* ciklusában:

²⁸Beney Zsuzsa:
Összegyűjtött versek III.,
i. m. 395.

*Az alvó felriad. Sötét szobában
a soha többé fel nem
ébredés.*²⁸

Az a létezési forma, amelyben ezek az utolsó versek íródtak, a „térből és időből következő szenvedésen túli” forma, összekapcsolja Beney költészetét azoknak a végső metafizikai kérdéseknek a megfogalmazhatóságával, amelyek kimondatlanul vagy sejtés-szerűen mindig is jelen voltak a költészetében. Az Isten létére irányuló kérdésfeltevés, amely számára magában hordozta önmaga paradoxonát az által, hogy a létre irányuló kérdésfeltevés csak az immanens tárgyiség vonatkozásában tehető fel. Az „emberi lét eredendő, ontológiai skizofréniája”,²⁹ amelyet Beney József Attila költészetével kapcsolatban megfogalmazott, saját költészetének is rejtélyes kísérőelemévé vált. Ez az „ontológiai skizofrénia”, azaz Isten érzékelhető, de mégsem kimondható jelenléte az anyagi világ elnyomásában,³⁰ az egykori létezők emlékképében válik megragadhatóvá Beney Zsuzsa számára. A hit abszurdításának és a múlt emlékeiben élő személy abszurdításának feldolgozása egymással összefonódva, egymást kölcsönösen formálva van jelen ebben a költészetben: „Istent, perszonálisan, csak hiányában, a hitet csak a lélektani hitetlenség szárazságában, Isten metafizikai valóságát csak a hitetlenség metafizikai szenvedésében élhetjük át. Mert a hit nem tudásunkból, nem lélektani állapotunkból, és nem is metafizikai borzongásunkból, hanem a létélmény intenzitásából fakad, ebből az egyszerre passzív és aktív, egyszerre pozitív és negatív, felemelő és tragikus érzetből.”³¹ A „létélmény intenzitásából fakadó hit” nem mehet végbe másként, csak perszonálisan, a személyes élmény átélésének jelenén keresztül, ahol az élmény tárgya már nem a jelenlét formájában, hanem annak hiányában válik megragadhatóvá. Ez a hiány, amely az idő távolságában értelmezhető mindinkább, a múltbeli emlékképből jelenlétté, a hétköznapi jelenvalóságává válik. Ezért a létezésre irányuló lírai kérdésfeltevés végül nem is a tárgyi jelenlétből nyeri ontológiai magyarázatát, hanem a „van és a nincs együttes létezéséhez” való viszony megváltozásából.

²⁹Beney Zsuzsa:
A gondolat metaforái,
i. m. 9.

³⁰Beney Zsuzsa:
A hit abszurdításáról.
In uő: *Möbius-szalag*,
i. m. 187.: „Isten létezése,
pontosabban az isteni
létezés bizonyossága
mindig bennem élt: ennek
azonban semmiféle
formát nem tudtam adni,
ez a forma-nélküliség,
»Isten láthatatlansága«
sehogyan sem fért össze
emberi létem érzékekre
alapozott természetével.”

³¹Beney Zsuzsa:
A hit abszurdításáról,
i. m. 188.

Arccal szemközt állani

TOMPA ZSÓFIA

*Gondolatok Beney Zsuzsa Tél és Takács Zsuzsa
Nyár című versfüzérének dialógusáról*

*Beney Zsuzsának
és a Beney Zsuzsa Kör tagjainak*

*„Ami bennem lélek, veletek megy, ott fog köztetek lenni.
Mindig megtalálász virágaid között, mikor elhervadnak,
megtalálász a falevélben, mikor lehull,
meghallasz az esti harangszóban, mikor elenyészik,
s mikor megemlékezel rólam,
mindig arccal szemközt fogok veled állani.”
(Jókai Mór sírfelirata)*

1981-ben született Budapesten. Egyetemi tanulmányait a PPKE BTK magyar–esztétika szakán végezte, jelenleg az Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Legutóbbi írását 2011. 3. számunkban közöltük.

Különös titok, hogy emlékeink és az emlékezés belső törvényei egyvilágúvá szőhetnek bennünk olyan szálakat, melyek más időben, más irányból szövődtek életünkbe. Ahogy a csermelyek patakká, a patakok folyóvá, s a folyók végül egyetlen tengerré lesznek, úgy egyetlen tenger bennünk a lélek, az emlékezés tengere — „mert ahogy Ágoston mondja: az emlékezés nem más, mint maga a lélek”.¹ „Többé nem (...) látsz, csak a tengert, / a határtalan horizontra nyílot. / Süllyedő, felbukkanó tükröket / a sós szélben. Vagy egyetlen lapos / ezüstitálcát, melyről nem tudhatod / hogy az ég tükröképe, vagy talán / maga a vízre leszállott magasság. / A fönt és a lent tengerészcsomói / hurkaiban veszejtéd életed.”²

¹Beney Zsuzsa:
Az emlékezés lelke.
In uő: *Möbius-szalag.*
Vigilia, Budapest,
2006, 159.

„E szerint tehát a lélek nem lenne más, mint mindaz, ami múltunkból a jelen pillanatáig összegyűlt? (...) az emlék sohasem hű: nem a történést, hanem a történet pillanatát őrzi, és a történést új meg új fényben láttatja. Azt, ami meghatározott helyen, fényben, a látás birodalmában történt, átteszi az elmúlt pillanat felidézésének varázslatába — időbe zárja a teret, bizonyítván, hogy a kettő nem ugyanaz, de átjárás van közöttük, és ami az előbb még térhez rögzített volt, most az elfutó idő részecskéjévé változik.”³

²Beney Zsuzsa: *A tenger.*
In uő: *Hulló idő.*
Összegyűjtött versek I.
(Szerk. Daróczi Anikó.)
Gondolat, Budapest,
2008, 432.

³Beney Zsuzsa:
A lélekről. In uő:
Möbius-szalag,
i. m. 167–168.

Hogy az elfutó időben őszi vagy tavaszi délután volt-e, nem tudom már — de talán ott rejlik tavaszban és őszben valami lényegi azonosság, a nyíló és a hulló élet mélyén egyaránt a teljesség káprázata —, mikor a Fiumei úti sírkertben sétálva megláttam Jókai Mór sírfeliratát. A Beney Zsuzsa halála utáni évben jártunk, s lélekben a Beney Zsuzsa Körre készülődtem: beszélgetésre, közös olvasásra, melyre a költő halála óta csaknem minden hónapban összegyű-

lünk néhányan, egykori barátok, tanítványok, olvasók, ismeretlen ismerősök — és az, aki velünk arccal szemközt áll. Hosszú ideig nem tudtam a borostyánnal körülfont sírtól elszakadni: sétáltam körbe és körbe, tekintetemmel követve a síremlék kőszalagját, mint aki rátalált valamire, amit érzett, de sohasem gondolt arra, hogy érzéseit megnevezze, sohasem arra, hogy az, amit tapasztal, megnevezhető: *mikor megemlékezel rólam, mindig arccal szemközt fogok veled állani.*

Ilyen szemközt-állással teltek lehetnek irodalmi élményeink is, hiszen „tükör az olvasó (...), a műnek, vagyis az írás szellemének tükre, s benne felsejlik az író alakja saját műve tükrözésében. (...) Minden költői mű titokzatos, és a titok elzártságot, elfedettséget, homályba merülést jelent, a felfedhetetlenség létformáját. Mi, olvasók, pedig éppen létezésünk felfedését, saját elzártságunk kibontását várjuk tőle, a Másik érintését.”⁴ A felfedhetetlenség és a felfedhetetlen létezés kibontásának dialógusát, a titokban hagyás és a titok megnyílásának paradoxonszerű együttállását tapasztalhatjuk meg két versfüzér különös párbeszédében: a *Tél* és a *Nyár* egymásra nyílásában. Beney Zsuzsa 2004-ben megjelent, a haikuk képi és formai világát idéző versekből álló *Tél* című kötetének⁵ és Takács Zsuzsa 2006 nyarán, a költőnő halálára, „Beney Zsuzsa haikuira” írt *Nyár* című versfüzér-nekrológjának⁶ kapcsolata egy különleges, irodalmi „arccal szemközt állás”, melyben a *Nyár* „új meg új fényben láttatja”, s mintegy megváltja a *Tél* történetét.

Abban a hónapban, mikor a temetőkertben sétálva a Jókai-regényrészletből sírfelirattá lett idézetre rátaláltam, az a néhány sor vált a Beney Zsuzsa Kör nyitó gondolatává — s talán ugyanebben az esztendőben volt az is, hogy több találkozáson át a Körben együtt szemléltük a *Tél* és a *Nyár* egymásra nyíló világát. Erről a találkozásról kísérel meg szólni most e rövid írás.

*

„Az ember és a természet mulandóságának metaforikus egymásra vetítésével”⁷ kísérletező *Tél*ben mint jégvirágok a fény hidegében csillannak meg a Beney-versek képei, súlyosan és könnyűen, akár a havazás „*fehér csöndje*”, melyben „*megszámlálhatatlan / csengettyűt ráz a szél*”.⁸ Beney Zsuzsa kötetében örök tél van: „*Téli este. Jégbefagyott világunk. / Az év köre bezárta / önmagát.*”⁹ A természet és a tárgyak emlékeinkben végbemenő metamorfózisa időtlen zártsággá alakul, vagy köddé és eltűnéssé foszlik — a tavaszba már nem nyílik tovább („*Lombtalan faágak rácsozata. / Magában is teljesség. / Végtelen.*”, „*Olyankor mindig havazik. A lélek / a párna fehér pihébe süpped. / Kialszik.*”, „*Birsalma illata, tűzropogás. / Otthon. A tél ködében / Eltűnő.*”, „*Varjak az égen. Talán a halálban / szárnyalnak láthatatlan / lelkeink.*”¹⁰). A kötetben oly gyakran megszólaló költői kérdéseket is visszhangtalanul magába issza a tél tompasága („*Köd. Reggel. Tejopálban rég kihúnyt / szívárvány tiündököl. / Ki látja?*”, „*Pacsirta-ének. Hallod-e hogy milyen / szomorú? kérdezted. Most már hallom / a csönd-*

⁴Beney Zsuzsa: *A titok és a Másik*. In uő: *Möbius-szalag*, i. m. 162–163.

⁵Beney Zsuzsa: *Tél*. CET Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 2004.

⁶Takács Zsuzsa: *Nyár*. Vigilia, 2006. 9. 689.

⁷Részlet Beney Zsuzsa *Tél* című kötetének borítószerzőjéből.

⁸Beney Zsuzsa: *Tél*, i. m. 7.

⁹Uo. 46.

¹⁰Uo. 22, 17, 9, 33.

ben.”, „A virág elhervadt a kert zugában. / Szebb lett volna, ha látja / valaki?”, „A ködben eltűnik a kert, az ég. / Pedig ott vannak. Ilyen lesz a másik / világ is?”¹¹).

¹¹Uo. 6, 12, 26, 18.

Beney Zsuzsa *Tél* című kötete: készülődés. Készülődés a „csöndes évszakban” arra a csöndre, „mely többé már / nem évszak”. Verseiben a jégvirágok nem tavasszá olvadnak („Még egyszer rajzolódj ki, jégvirág. / Menyasszonyi csokor a / temetésen”¹²), s maga a tél már nem tavasszá múlik, hanem mint „dermedt csillám”, maga az élet múlik el („Múlik a tél. De vajon hogy lehet / hogy ez a dermedt csillám volt / az élet?”¹³).

¹²Uo. 57.

¹³Uo. 60.

Egy elemzés azzal, ha megkísérli kibontani e versek jégvirág-szirmait, szükségképpen meg is sebzí zártságukat: felold, s talán össze is tör valamit, amihez hitelesen egyedül feloldhatatlanságának tiszteletben tartásával közeledhetünk. Éppen ezt a tiszteletben tartást őrzik meg Takács Zsuzsa Beney Zsuzsa halálára írt költeményei, „papírtekercsből bomló versrózsái”,¹⁴ melyek úgy nyitják meg a Beney-szövegeket, hogy közben teljesen érintetlenül hagyják azokat; úgy lépnek párbeszédbe, termékeny dialógusba velük, hogy közben kétségtelenül ellen is szegülnek nekik — de csak ahogy a nyár meleg lobogása szegül ellene a tél dermedtségének, melyben a hideg már „nem kívül — kéreg alatt / szivárog”.¹⁵ Mert ez az „ellen-szegülés” nem meg nem értés, hanem mély megértés. Takács Zsuzsa háromsoros versei oly módon oldják magukba Beney Zsuzsa „haikuit”, hogy telüket nyárrá, rettegésüket békévé, zártságukat oldottsággá, hófödte „fehér sötétségüket”¹⁶ fénné váltják. A *Tél* sorai a *Nyár*ban nem egyszerűen visszaköszönnek, a Beney-képek nem pusztán intertextusai a Takács Zsuzsa-versek képeinek, hanem olyan belső metamorfózison mennek át, amilyenben talán a haláltól szorongó lélek oldódhat fel az utolsó utáni pillanatban, amikor „Pattog a fagy, meg-megreped az égbolt. / Látszik résein át az, ami már / nem látható”.¹⁷

¹⁴Takács Zsuzsa:
Nyár, i. m.

¹⁵Beney Zsuzsa:
Tél, i. m. 35.

¹⁶Uo. 39.

¹⁷Uo. 17.

Takács Zsuzsa költeményei nemcsak formájukban, képi világukban lépnek párbeszédbe Beney Zsuzsa tél-verseivel, és nemcsak a *Tél* kötetének egészére, világlátására és világalkotására válaszolnak. A *Nyár* egyes szakaszai pontosan megfeleltethetők a *Tél* egy-egy versének, s így, együtt olvasva őket, még inkább láthatóvá válhat e két versfüzér különleges, talán a teljes irodalom történetében is egyedülálló kapcsolata.

Beney Zsuzsa: Tél
(részletek)

*Mint hegyomlás robaja: hirtelen
csend. Megállt az éjszakai
szélroham.*

Takács Zsuzsa: Nyár
Beney Zsuzsa haikuirai

*Hegyomlás robaja: csend.
Az utolsó szívroham
sziklái legörögtek.*

✱

✱

Rég láttalak. A levelek lehulltak
a fákról és lassanként elvirágzott
tízezer évszak.

✱

Az őszi levelek lassan lehulltak.
Meztelenül marad
a tiszta váz.

✱

A csöndes évszak elmúlt. Az a csönd
következik, mely többé már
nem évszak.

✱

A pohárban gyertya. A test csonkjain
átlátszik a már csak pislákoló
fehér láng.

Az alvó felriad. Sötét szobában
a soha többé fel nem
ébredés.

✱

A hó már az ajtófélfáig ér.
Betemeti életünk és halálunk
lábnyomait.

✱

Papírtekercsre rajzolt hervadó
rózsa: szirmonként eltűnő idő.
Öröklét.

Nemrég láttalak. Ezer
évszak elmúlt. Ki hinné,
azóta július van.

✱

Fára levelek nőnek.
Meztelen testünk fázik,
magára új ruhát vesz.

✱

A lázas évszak elmúlt.
Lázmérőnk higanyszála,
többé már nem szökik fel.

✱

Pohárban gyertya alszik.
Soha üres lakásban
rettegésre ébredés.

✱

A fény már az ajtóig
szivárgott. Kilincsét a
könnyű ujjak lenyomták.

✱

Papírtekercsből bomló
versrózsa. Nemidő kő-
szirmai illatoznak.

¹⁸Beney Zsuzsa:
Tizenöt haiku (1972).
In uő: Tél, i. m. 80.

„Csak azt mondjuk útnak, mi hazaér, / csak azt látjuk égnek, mi betakar
— / kéznek csak a kinyíló.”¹⁸ Takács Zsuzsa Nyár című haikufüzérének
alkotó keze, mely búcsúajándékként (vissza)adta e verseket, kinyíló
kéz volt: a „csöndes évszak” verseit nyári ég takarja be, s a Beney-
líra magába záródónak hitt téli útja egyszerre hazatalál.

Az (ön)megértés zarándokútjai

SZÉNÁSI ZOLTÁN

*Egy irodalomértői attitűd vázlata:
Beney Zsuzsa irodalmi esszéiről*

1975-ben született. Irodalomtörténész, kritikus, az Új Forrás szerkesztője, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Legutóbbi írását 2011. 5. számunkban közöltük.

¹Lengyel Péter:
Beszélgetés fiatal írókkal.
Beney Zsuzsa. Élet és
Irodalom, 1972/13.
(március 25.), 7.

„Az irodalom szférája a szabadság, mert az irodalom nem létfontosságú. Egy diagnózist kimondani, terápiát előírni életfontosságú lehet — verset, vagy kritikát írni sohasem.”¹ Az utóbbi hónapokban sokszor eszembe jutottak Beney Zsuzsának ezek az 1972-es interjúban elhangzott mondatai. Ugyanazt a zavart éreztem újra és újra, mint amit érezhetett majd’ negyven évvel ezelőtt Beney beszélgetőtársa, Lengyel Péter a költőné szavait hallva. Újra és újra feltettem magamnak is a kérdést, hogy mi van, ha az irodalom tényleg nem létfontosságú? S mi van, ha azoknak van igaza, akik... Ezt a gondolatsort persze felesleges is folytatni, hisz egyrészt nem az irodalom mai társadalmi presztízsének mérlegelése a feladat, hanem egy öt évvel ezelőtt végleg lezárult életmű újabb nagy fejezetének az értékelése. Másrészt pedig Beney Zsuzsa sem 1972-ben, sem később nem tartozott *azok* közé. Világos ugyanis, hogy amikor Beney az irodalmat leválasztotta a többi életszféráról, nem abban az értelemben tette, ahogy ma a művészetek társadalmi, gazdasági hasznosságát néhányan firtatni szokták. A nyilvánvaló és — a költőné esetében mindenképpen — érthető motivációk hatására végrehajtott elvi szétválasztás mellett fontosabb az irodalomhoz rendelt szabadság kiemelése. Ez az interjúrészlet azonban más szempontból is fontos. Megvilágítja azt a kezdő pozíciót, ahonnan Beney Zsuzsa költő, irodalomértelmező pályája indult. Beney foglalkozása szerint tudógyógyász volt, nyugdíjazásáig orvosként is praktizált, irodalmi életműve azonban — s ezt talán ehelyütt nem is kell részletesebben bizonygatni — mégsem egyszerűen melléktermék, súlya, jelentősége a költőné halála után csaknem azonnal meginduló, a Gondolat Kiadó gondozásában megjelenő életműkiadásnak köszönhetően is számvetésre késztet.

✱

²Beney Zsuzsa:
Az elérhetetlen jelentés.
Irodalmi esszék I–II.
(Szerk. Daróczi Anikó és
Ambrus Judit.) Gondolat,
Budapest, 2010.

(*Koncentrált figyelem*) Beney Zsuzsa irodalmi esszéit² olvasva az első tapasztalat az irodalomértői életmű rendkívüli koncentrálttsága. Mindössze négy költőné életmű (Weöres Sándoré, Radnótié, Pilinszkyé és József Attiláé) kerül be Beney értelmezői fókuszába. Az elemzésekből azonban világossá válik, hogy az a magyar és világirodalmi horizont, amely az életművek befogadásának értelmezői háttérét adja, ennél jóval szélesebb, sőt teljes rálátást ad az európai irodalom és gondolkodás történetére az antik mitológiai hagyománytól és

Platónról kezdve a 20. századi irodalmi és filozófiai modernségig. Az egyes költőkkel való foglalkozásnak megvan az értelmezői korszakonkénti megoszlása is. Weöres Sándor költészetének recepciója az első évtizedekben és a 2000-es év után volt különösen intenzív, a 90-es években leggyakrabban Radnóti pályájának megértéséhez tért vissza Beney Zsuzsa. Az egész életén át tartó József Attila-olvasás — miként erről maga Beney vall a *Gondolat metaforái* című kötetének előszavában — a 70-es évektől realizálódott újabb és újabb esszéekben, s vált ezáltal gondolati mélységében, sokrétűségében és terjedelmében is egyre inkább meghatározóvá az életművön belül. Végezetül említtem Pilinszkyt, aki a kortársi kritikai recepció első lépéseitől kezdve gyakorlatilag haláláig elkísérte Beneyt. Daróczi Anikó szerkesztői utószavából is tudható: „Életének utolsó heteiben Pilinszkyvel foglalkozott, s halála napjának reggelén küldte el a Vigiliának utolsó írását Pilinszky kései költészetéről.”

Más értelemben is koncentrált értelmezői figyelemre alapozott életműről beszélhetünk Beney Zsuzsa irodalmi esszéi kapcsán. A vizsgált pályáiv legteljesebben talán csak a József Attila-esszéiben bomlik ki, bár az elemzések ebben az esetben is egyre inkább az *Eszmélet* köré szerveződnek, a másik három költő esetében viszont a versértelmezések jellemzően egy-két kiemelt elemzői szempont szerint kerülnek kiválogatásra. Weöres Sándor költészetéből Beneyt mindenekelőtt a nagy mítosz-veresek, különösen a *Medeia* foglalkoztatja. Radnóti lírájából (az egész költői életművet áttekintő 1960-es esszé után) a kései korszak versei kerülnek a középpontba, esetenként nem is a mára klasszikussá vált darabok, hanem azok (mint például a *Ha rém figyelsz...* kezdetű), amelyek poétikai szempontból esetleg kevésbé tekinthetők sikerültnek, de éppen ezért sok mindent elárulnak a költő világlátásából, saját sorsához és a halálhoz való viszonyából. Beney Zsuzsa Pilinszky-esszéiből töredékesen bár, de szintén kirajzolódik egy teljes pályakép. Problémaérzékeny megközelítésmódja azonban egyre inkább a kései verseket, azok nyelvi-költői paradoxonjait helyezi előtérbe, s ad egy olyan viszonyulást az értelmező számára, mely a korai verseket is új megvilágításba helyezi, csakúgy, mint azt a kérdést, hogy mit tud kezdeni Pilinszky költészetének befogadója azzal a formai szempontból mindenképpen nyilvánvaló töréssel, mely a költői pályán a *Harmadnapon* kötet után megfigyelhető. Pilinszky paradoxonjait vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy a versformák különbözősége ellenére a fiatalkori versektől kezdve (Beney vissza-visszatérő példája a *Te győzz le* című, 1943-ban publikált vers záró sora: „komor, sötét mennyország”) a kései versekig megfigyelhető egyfajta világlátásbeli folytonosság, mely — tehetjük hozzá — mint költői szemléletmód is elmélyülve éppen az utolsó kötetek rövid, enigmatikus költeményeiben találja meg autentikus kifejezési módját. Ebben a kontextusban kap központi szerepet a *Harmadnapon* kötet, s az egész Pilinszky-életmű kiugró csúcsteljesítménye, az *Apokrif*. „Ez az a kötet — írja Beney —, mely sokunk számára, ha nem is egyedül jelenti az »igazi« Pilinszkyt, mindesetre egy

költői attitűd, s vele egy magatartás költészetének csúcsa, a legmagasabb pont, melyre Pilinszky mint költő (mit »hagyományos« költő) eljuthatott” (*A szenvedés metafizikája: Pilinszky és Simone Weil*).

(*Szuggesztivitás és önreflexió*) Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért éppen ezek az életművek kerülnek Beney Zsuzsa irodalomértői és -tudósi vizsgálódásainak középpontjába, összefügg a róluk való beszéd műfajának megválasztásával. Az esszé — szemben a tanulmány személytelenségével — maximálisan megköveteli az író teljes személyes, az elemzések gondolatmenetét megszakító vallomásokban is nyilvánvalóvá tett „jelenlét”-ét a szövegben. Mondanivalójának hitelét mintegy külső, objektív vonatkozási pontként nem az aktuális irodalomtudományi diskurzus adja, hanem az író, elemző személye, aki műveltségével, elemzési készségével, gondolatainak, sejtéseinek szuggesztív kifejezésével maga is része és nem csupán alakítója az esszé szövegvilágának. A négy költő kiválasztása Beney esetében közel sem véletlen, kötődése az adott szerzőkhöz, életművekhez rendkívül szoros és személyes: saját költészetének, világ-szemléletének, életének központi kérdéseire kereste a választ, amikor dialógust kezdett egy-egy költővel. Ahogy saját József Attila-mítoszát elemezve megfogalmazta: „[T]udva-tudatlanul, kimondatlanul is mindig vállaltam, hogy költészete problémáiban a magam kérdései is benne foglaltatnak” (*Szenvedésünk tartományai*). Weöres Sándor esetében akár valóságos párbeszédet is írhatnék, hisz az idősebb pályatársnak meghatározó szerepe volt Beney Zsuzsa költészetének indulásában, ő írta róla azt a rövid, de rendkívül lényeglátó ismertetőt, mely a *Költők egymás közt* (1969) című költészettörténeti szempontból is figyelemre méltó antológiában Beney verseinek válogatását bevezette. A költőnő őszinte csodálattal fordult Weöres költészete felé: „Weöres költészetének gazdagsága lenyűgöz” — olvashatjuk például egy helyen (*A két arc: Ikertanulmányok Weöres Sándorról*). Hasonló személyes motivációt a Pilinszky-lírához való fordulásnál is felfedezhetünk: „[S]ohasem felejttem el azt az megrendülést, mellyel a kötet [*a Harmadnapon*] megjelenésekor olvastam ezt a verset [*a Harmadnapon*], azt, ahogy akkori reménytelenségemet átjárta a krisztusi veleszenvedés képe — és tudom, hogy ezt feltámadásának víziójával keltette bennem. Talán éppen ez a téves olvasatom vezetett el Pilinszky lírájának megismeréséhez” (*Kudarcaimból*). Pilinszky-elemzéseinek középpontjában is a holokauszt problematikája áll, s a Radnóti költészetével való foglalkozást is jórészt a zsidó-magyar kettős identitás kérdése, az elkerülhetetlen halállal való szembenézés és a történelmi trauma feldolgozhatatlansága motiválta. A *Gondolat metaforái* című, József Attila-esszéket tartalmazó kötetét is vallomással vezeti be: „Bizonyos, hogy József Attila költészete befolyásolta életemet, természetesen főleg szellemi vonatkozásban. Csak mostanában jövök rá, hogy mélyen befolyásolta azt is, amit írtam, nemcsak a verseket, hanem a versekről szóló esszéimet is.” Beney Zsuzsa írásait olvasva

tehát tökéletesen pontosnak érzem Ambrus Juditnak a József Attiláról szóló esszékhöz írt szerkesztői utószavában tett megjegyzését, miszerint Beney „minden mondatával az egyéni érzékenység megközelítésének szabadságát hirdette”.

Külön elemzést igényelne annak a hatástörténeti viszonynak bemutatása, ami Beney líráját az elemzett életművekhez kötötte, azonban esszéiből is szépen kirajzolódnak ennek a viszonyrendszernek a sarokpontjai. Minden bizonnyal Beney költészetének megértéséhez is közelebb vihetnek azok a fejtegetések, melyek Weöres lírája kapcsán én és te kettőségéről, férfi és nő kapcsolatának problematikájáról szólnak. S nem csak Weöres versei kapcsán felmerülő részben poétikai, részben a költőnő egész világszemlélet érintő témák sora említhető itt: lét és nemlét ontológiai ellentétpárjának költői kimondása, illetve kimondhatatlansága; különösen József Attila és Pilinszky kapcsán a költői paradoxonok poétikai szerepe; ezzel összefüggésben: a transzcendencia kérdése, mely élete vége felé a metafora költészettani és részben pszichológiai eredetű fejtegetései révén egy — esszéiben és verseiben egyaránt tetten érhető — sajátos teopoétika kidolgozásának lehetősége, sőt igénye felé vitte el Beney irodalomértelmezői érdeklődését.

„Pilinszky költészetének utolsó fázisát próbálom megérteni — olvashatjuk halála előtt írt *Naplójegyzetében*. — Természetesen nem értelmezni, hanem megtalálni azt a részt, melyen át bepillantathatnék e megközelíthetetlennek tűnő költészet motivációjába. Számtalan helyen megtalálhatnám a »csak nekem készült« kaput, de nyilvánvalóan ott keresem, ahol elsősorban önmagammat is megközelíthetem.” Rendkívül önreflexív és őszinte gondolkodóra vallanak ezek a szavak, csakúgy, mint négy évvel korábban *Elérhetetlen jelentés* címmel tervezett, de életében már meg nem valósult esszékötetének *Előszava*: „Gondoltam-e akkor arra — utal vissza Beney első könyvére —, hogy az, amit esszéista magatartásomnak tartottam, valaha is megváltozik, a szubjektivitás és az objektivitás aránya az utóbbi felé tolódik, és több szerepet kap véleményeimben a mások által elismert felismerések jelenléte? Nyilvánvalóan igen. Úgy éreztem, még sokat tanulhatok és sokat kell tanulnom életemben ahhoz, hogy hitelesen mondhassam el azt, ami foglalkoztat — ugyanakkor azonban azt is megéreztem, hogy az én utam nem a szofisztikált tudás, hanem mindörökre a megérzések, sejtelmek kimondása irányába vezet, s hogy ehhez az úthoz nem feltétlenül szükséges a tudományos műveltség felhasználása.” Annak bemutatására, hogy ezek a megérzések, sejtések esetenként mennyire zseniálisak voltak, most csak egyetlen példát hozok. A *Harmadnapon* kötetről s az azonos című versről szólván Beney a következő konklúzióra jutott: „Pilinszky talán nem bírta saját megrendülésének reménytelenségét. Mint egy monstranciát, fel kellett mutatnia a Megváltó Krisztust — azért, hogy a feltámadás egyetlen csillámát beleszője ebbe a »hamuszín« kötetbe. Ma úgy érzem, költészetén kívüli erőnek engedelmeskedett — a lélek költészet-teremtő feszességeből engedett ezzel a verssel” (*Kudarcaimból*). Beney 1993-ban, ami-

³Domokos Mátyás:
*Leletmentés: Könyvek
sorsa a „nemlétező”
cenzúra korában 1948–
1989.* Osiris, Budapest,
1996, 85–96.

kor ez az írása megjelent, még nyilván nem ismerte azokat a *Har-madnapon* kötetről szóló lektori jelentéseket, melyeket néhány évvel később Domokos Mátyás publikált.³ Ezekből tudható ugyanis, hogy Pilinszky valóban „költészetén kívüli erőnek engedelmeskedett”, amikor a politikai hatalom számára túl pesszimistának ható eredeti kötettervét — melyet a cenzúra az uralkodó marxista ideológia által vezérelt irodalomértésnek megfelelően a fennálló rendszerre, saját közelmúltjára (a versek megszületésének idejére) és jelenére vonatkoztatott — néhány frissen írt verssel (ezek közé tartozott a későbbi kötetcím-adó vers is), s néhány költemény, például az *Apokrif* átdatálásával áthangolta.

(*Transzcendencia és metafora*) Beney Zsuzsa szellemében feltehetjük azt a kérdést, hogy mi az a „rés”, amelyen keresztül bepillantást nyerhetünk ennek az esszéírói életműnek a mélységeibe, mi az a „kulcs”, mely felnyitja számunkra ezt — az elemzett költői életművekhez képest talán kevésbé zárt — esszéista irodalomértelmezői világot? A válaszadoással természetesen óvatosságnak kell lenni, hisz látható: a majd' félévszázados pálya során az esszék nyelvezete változott, elemzési módszerei elmélyültek, értelmezői perspektívája finoman eltolódott. A korai írások — s idevehetjük a Pilinszky-kötetéről készült kritikákat is — a hagyományos esszé szemléletmódját tükrözik, s nyelvét beszélik. Az egyik változás Beney Zsuzsa esszéírói pályáján, hogy — mindenkor megtartva a megszólalás személyességét — a kilencvenes évektől egyre erősebben érződik a szaktudományos nyelvezet hatása írásain, s ami ezzel együtt jár: az esszék vizsgálati módszerei is — szemben a fentebb idézett vallomással — közelítenek az irodalomtudomány elvárásrendszeréhez. Mindez nyilván összefüggésben van a váltással, ami Beney életében bekövetkezett, azzal, hogy az orvosi praxist felváltotta a „főállású” irodalomtudósi gyakorlat.

Van azonban ennek az esszéírói életműnek egy lényegesebb belső alakulástörténete is, mely az elemzett életművek minél mélyebb megértésének igényéből indul ki, s végül évtizedek értelmezői munkájának végpontjaként a megértés kudarcát teszi meg alapvető olvasási tapasztalatának. Az első lépést a kudarc hermeneutikájának a kidolgozása felé József Attila és Pilinszky metaforáinak, költői paradoxonjainak vizsgálata, s mindenekelőtt is az *Eszmélet* és az *Apokrif* évtizedeken át tartó folyamatos újraolvasása jelentette: „Minél mélyebbre hatoltunk (...) a vers mélyvizébe, annál inkább éreztem a süllyedés veszélyét: azt, hogy ezt a verset nem tudom megérteni, és ez a nem-értés nem a saját hozzá-nem-értésemnek, hanem magának a műnek a sajátágaiból fakad” — olvashatjuk például az *Apokrif* kapcsán (*Elérhetetlen jelentés: József Attila: Eszmélet — Pilinszky János: Apokrif (Kéziratok, töredékek)*).

A kiindulópont tehát egy olyan, már eleve csak az irodalomértés intézményesült diskuzusrendjének a határvidékén megszólaltatható értelmezői tapasztalat, mely a tudományosság racionalizmusából kö-

vetkező megértésigénnyel, az olvasási tapasztalat közvetíthetőségével szemben a költői szövegek meg-nem-értésére épít, s ebből kiindulva — de a tudományosság eszközkészletét sem mellőzve — tesz kísérletet a költészet sűrűn szőtt szövetének felfejtésére. Idővel ez a „kudarc”, a költészet „rejtélye” válik az állandó újraolvasás motorjává: „Valaha, fiatal koromban Rónay György adta életre szóló jó tanácsul a következő szavakat: ha valamit igazán ért, azt egyszerűen, néhány mondatban is ki tudja fejezni. Évtizedekig próbáltam tanácsának eleget tenni. Ma már tudom, hogy József Attilával kapcsolatban erre a néhány mondatra valóban azért vagyok képtelen, mert nem megfogalmazni —, hanem mert megérteni nem tudom költészetének rejtélyét” (*A gondolat metaforái: Bevezetés és vallomás*). Túl azon, hogy a meg-nem-értés nyílt vállalása figyelemre méltó — s megkockáztatom — ritka értelmzői bátorságra és felelősségvállalásra utal, Beney irodalmi korszakokról alkotott, az elemzések elméleti háttérét adó koncepciójának is alapját képezi. Az ő irodalomtörténeti korszakfogalmai szerint a modern irodalmat az választja el a hagyományostól, hogy a modern irodalmi alkotások esetében a meg-nem-értés — ahogy arra a fentebbi *Apokrif*-ről szóló idézet is rávilágít — nem elsősorban a befogadói kompetencia hiányát jelenti, hanem a művek lényegéhez tartozik, s mindez összefügg a 20. századi világ- és léttapasztalattal. Ez azonban csak részben jelenti a világ és a létezés megérthetetlenségét, bár Beney gondolkodásmódjában kiemelt szerep jut a holocaust eseményének, mely — túllépve a történelmi esemény tényyszerűségén — egyetemes érvénnyel nyilatkoztatta ki a világ abszurditását. Van továbbá egy mélyebb, bár ezzel szorosan összefüggő aspektusa is Beney Zsuzsa költészettanának: a modern líra ugyanis eszerint a kimondhatatlan kimondására törekszik, illetve — az olvasói tapasztalat alkotói oldalon tételezett analógiájaként — a kimondhatatlanság kudarcáról ad hírt.

Mindez két további lényeges következménnyel jár: egyrészt a transzcendencia tapasztalatának a középpontba állításával, másrészt a transzcendenciáról való beszéd poétikai lehetőségeit adó metafora elméletének a kidolgozásával. A transzcendencia problematikájához nem a művek vallásos tematikája iránti érdeklődés vezeti Beneyt, bár tagadhatatlan, hogy életművének egy jelentős és irodalomtudományi szempontból is mindenképpen figyelemre méltó részét teszik ki József Attila kései istenes verseinek elemzései, összekapcsolva az ártatlanság-bűn-büntetés témájával. De meghatározó szempontja ez Pilinszky-értelmezéseinek, s Radnóti esetében a zsidó és a keresztény hagyományhoz való viszony vizsgálatának is. A transzcendencia a létnek az a vonatkozása, mely túlmutat, a szó eredeti jelentéséből kiindulva: átlép az emberi létező határain, abban az értelemben, ahogy ezt a fogalmat Heidegger használja: „A lét mint a filozófia alaptémája nem egy létező neme, s mégis minden létezőre vonatkozik. »Egyetemességét« magasabban kell keresnünk. A lét és lét-struktúra túl van minden létezőn és egy létező meghatározottságán. *A lét teljességgel transzcendens*. A jelenvalólét létének transzcendenciája

⁴Martin Heidegger:
Lét és idő. (Ford. Vajda
Mihály, Angyalosi
Gergely, Bacsó Béla,
Kardos András, Orosz
István.) Osiris, Budapest,
2001², 55.

kitüntetett transzcendencia, amennyiben a legradikálisabb *individuum* lehetősége és szükségszerűsége rejlik benne.”⁴ Beney felfogása szerint azonban — bár talán ebből a szempontból sem áll túl messze Heidegger felfogásától — mindig van valami az ekképpen értett létben, ami a nyelv fogalmi készletével kifejezhetetlen, s amiről csak a költészet képei, metaforái adhatnak hírt.

A létező és a létezőn túli kettősége adja ennek a szemléletmódnak az alapját. Az emberi létező nézőpontjából a létben túli vagy a halál, vagy Isten képzetéhez kapcsolódik. Miként József Attila kapcsán megjegyzi Beney: „Az, ami a halál képzetében megjelent, sejtésünk szerint nagyon közel áll ahhoz, amit általában a transzcendencia élményének szoktak nevezni — annak vallásos vagy szakrális konnotációi nélkül —, mégis, tartalmazva a fogalommal kapcsolatos vallásos és szakrális asszociációkat” (*József Attila halála*). Beney esszéit olvasva valamennyi életmű esetében erre az ontológiai tapasztalatra épített kettőségek számtalan alakváltozatait figyelhetjük meg. Weöres költészete kapcsán: égi és földi, férfi és nő, fent és lent; Radnótinál: zsidó és magyar, zsidó és keresztény, életvágy és halálfélelem; Pilinszky-nél: áldozat és bűnös. Ennek az alapvető kettőség-tapasztalatnak ha nem is eredője, de egészen biztosan megerősítője József Attila költészetével és lelki alkatával való elmélyült foglalkozás. Bevallom őszintén: a magam irodalomértésétől kissé idegen a verseket a költő életrajzi adataival, esetleg pszichés betegségeivel magyarázni. Mégis figyelemre méltónak és a költészettörténeti vizsgálódás határain túlmutatónak gondolom azt, ahogy az életrajztól elszakadva József Attila és Pilinszky esetében Beney a skizofréniát mint alapvető, az egységes identitás eszményét megrendítő 20. századi léttapasztalatot tételezi: „Ha e kettőséget nem a patológia, hanem a létezés legmélyebb átérzésének szintjén fogjuk fel, érthetővé lesz az, hogy József Attila létállapotát leginkább mint ontológiai skizofréniát értelmezhetjük: a létezés átélésének meghasadottságát” (*Medáliák: Vázlat*).

A meghatározó kettőség azonban a szavak által artikulálható lét és a kimondhatatlan, létezőn túli lét szembeállítás, mely, ha nem is szükségszerűen, de az európai gondolkodás folyamatira érzékeny értelmező számára érthetően vezet el a zsidó-keresztény hagyományhoz, az Istenről való beszéd problematikájához. Csakúgy, mint ahogy a fentebb említett nyelvi paradoxonokban megnyilatkozó kettőségek elvezetnek a metafora poétikájának kérdéséhez. Ez a hagyományos trópus is magában rejt ugyanis egyrészt az azonosító és azonosított kettőségét, másrészt e kettő kapcsolatának a logika racionalizmusán túllépő szemantikai paradoxitását. Beney metafora-értelmezésében azonban nem az eddig megnevezetlen megnevezésére kerül a hangsúly, hanem a kimondhatatlan gondolat kimondásának aktusára. A metafora tehát nem egy új jelentés rögzítését jelenti, hanem a meghatározhatatlanságnak a (posztmodern) kifejeződését. Weöres *Téli reggel* című versének szép, s teopoétikai érvényű gondolatai világítanak rá ennek a metafora-koncepciójának

a lényegére: „A benne rejlő transzcendencia lényege a folytonos átmenetiség, a lebegés a kimondhatatlan és ennek kimondása között, a kimondás végtelen rejtélyessége, mely mindig rést nyit, mindig bepillantást enged a láthatóból a láthatatlanba, a látható körülírtságából, behatároltságából a láthatatlan határtalanságába. Az ismert világból az örökké tartó megismerhetetlenségbe. A transzcendencia megnyilvánulása (mint poétikai aktus) elsősorban a metafora jeleniségében lesz nyilvánvalóvá. (A metafora kifejezésen itt nem a hagyományos stilisztikai meghatározást értjük.) Végtelenül vékony fonál, mely a kimondhatatlan és képben kifejezett megfelelője között feszül, sem itt, sem ott, két part között a tér nélküli távolságban. A metafora helye a lélekben és a szóban ez a tér nélküli tér, a meghatározhatatlanság és a benne alakot öltő képek, a semmivel átítatott lét és a léttel átítatott, valóságként érzékelt világ között. Hídjának egyik támasztéka láthatatlan és ezért kimondhatatlan, a másik az a kép, amit a világ valóságosságából természetes evidenciával ismerünk” (*A köztes és a beteljesedett: Weöres Sándor Téli reggel*).

Beney Zsuzsa évtizedekig nem volt „főállású” irodalmár, nem kényszerült rá, hogy hatalmi, ideológiai és intézményi elvárásoknak meg kelljen felelnie, s talán az sem véletlen, hogy az ötvenes évek végétől a hetvenes évekig irodalmi esszéi szinte kizárólag a Vigiliában jelentek meg, mely haláláig rendszeres publikációs fóruma maradt. Később, a kilencvenes évektől egyetemi tanárként elemzéseinek megközelítésmódja, nyelvezete, fogalomhasználata professzionalizálódik, de sohasem az aktuális irodalmi, irodalomtudományi divatoknak engedve, sokkal inkább életművének öntörvénye szerint koncentrálódik figyelme a kiválasztott irodalmi, s különösen életművének utolsó évtizedében az irodalom szféráján túlmutató problémákra. Ekképpen mélyül el egy-egy költői életmű, egy-egy mű esetenként önkorrekciókra épülő értelmezése. Beney irodalmi esszéit olvasva fokozatosan lesz egyre egyértelműbb: Weöres Sándor, Radnóti, Pilinszky vagy József Attila verseinek értelmezése során Beney saját írói, költői, irodalomértői létének kérdéseire kereste a választ. Elemzéseinek igazi tétje — túl a művek *elérhetetlen jelentéséhez* való közelebb jutáson — az önmegértés volt, annak teljes tudatában: ahogy a műalkotások jelentése is kimeríthetetlen, úgy önmagunk megértése is mindig csak részleges marad. Költészete, költészettel való foglalkozása így mindig is a lét és ön-maga létezésének a megértését célozta.

Az irodalom tehát — az értelmezői életmű végkifejlete felől nézve — mégis *létkérdés* volt Beney Zsuzsa számára.

GERGELY ÁGNES

Elemek között

*A földrengés alatt (...) a vonaton nem
tört ki pánik. Mindenki nyugodtan ült,
valakinek volt rádiója, azt hallgattuk.*

Dr. Sato Honma

*Öt perccel csonkább a világ.
Nem látni azt sem, ki közelget.
A tértől elválnak a mély:
lány karjukat nyújtják a vermek.*

*Alászállni még nincs erő.
Romok tövében időz a jóslat,
miképp Xavéri Szent Ferenc
hitén a portugál hajóhad —*

*Európa mindig ott terem,
hol egzotikum gyújtja lángra,
tűzvész után is ég a múlt,
és semmi mód tapasztalásra,*

*kataklizmát túlélni csak
annyi, mint elbotlani folyvást,
ha kitaláltál valamit,
elveszítheted a megoldást,*

*mert megvadít vagy megvakít —
melyik kockázat a galádabb?
Tehetetlen a szélvihar,
átizzanak az óceánok,*

*a jóakarát nem hagy el,
de feltámad-e a bizonyosság,
hogy ha már egy perc sem marad,
veremből is kikel az ország?*

Való

Vasadi Péternek

*Naponta megküzd szeme, érzékei szabadságáért,
hogy várakozása valódi legyen, ha végig a folyóparton
eljönnek a virágzó gesztenyefák, végtelen valóságként,
s ő majd versbe viszi, legyen másoknak is újraélhető
való, mint jelent őrzi az álldogáló gólya szépségét.*

Égi lombok

Sulyok Gabriellának

*Vitte Long Island végére a világítótoronyhoz,
Staten Island teraszára a Hudson torkolata fölé,
vitte Fire Island dűnéihez, Hvar szikláihoz,
örökké hordozza magában az otthonos tájat,
ahol életének valamelyik évtizedébe biciklizik,
vagy belehajt a viharba, az égi lombok közé,
átölelik a fények, titkukat súgják a fűszálak,
bensejében teljesedik az ágak időtlen ritmusa.*

A szerencse fia

Kárpáti Tamásnak

*Biciklijével délután szeret elindulni a folyóhoz,
amikor fák mögé érnek a fények, a töltésen
súlytalanná emeli őrangyala, s mint a szerencse
fiának, megmutatja korlátait, szavakat kap
ajándékba, s erőt, hogy elvesse némelyiket,
tudja jól, „a hit a reménylett dolgoknak valósága”.*

SZÜCS TERI

Adorno: esztétika Auschwitz után

Vers és barbárság

1975-ben született Lenin-grádban. Irodalomtörténész, kritikus. Budapesten él.

¹Szegedy-Maszák Mihály:
*Radnóti Miklós kora és
a Holocaust irodalma.*
In uő: *Irodalmi kánonok.*
Csokonai, Debrecen,
1998, 172.

A második világháború utáni késő modern líra a Holokausztnak időbeli közvetítés nélküli, kortárs tapasztalata által érintett, ugyanakkor tudatában van e tapasztalat elhalványulásának, módosulásának (temporalitásának). Azokban az életművekben, melyek a Holokauszt eseményét töréspontként értelmezik és jelenítik meg, a vers tanúbizonyyságként, tanúsító szövegműként szituálja önmagát. Ám e szövegek a szemtanúk leíró jellegű beszámolóival, illetve „az utánzás és az élmény kifejezés hagyományával szemben az emlékezés poétikáját teremtik meg”,¹ és azzal a kérdéssel szembesítenek, hogy mit jelent, avagy mit von maga után egy ilyen mérvű pusztítás, pusztulás megszólaló tanújává válni; és hogy kinek szól, mi a tanúbizonyyság. A tanúsítás tehát kettős munkát végez e művekben — egyfelől beszélni igyekszik egy külső referenciáról, amely adott esetben a Holokauszt, és mindaz, ami/aki hozzá tartozik; illetve van egy belső, autoreferens dinamikája is: ez a valóság megragadására induló költői nyelv korlátait szóltatja meg. A tanúbizonyyság e második funkciót, a nyelvi-poétikai önreflexió szólamát úgy emeli magába, úgy kapcsolja össze az elsővel, hogy a megragadhatatlanságot, elbeszélhetetlenséget a Holokausztra (is) vonatkoztatja. Pontosabban, a Holokausztot olyan totális eseményként mutatja fel, amely egyben nyilvánvalóvá teszi a megjelenítő nyelv kudarcát: a tanúság egy (nyelvileg) *visszaadhatatlan* esemény nyomait igyekszik hordozni, mely életeket, világokat törölt el *visz-szaadhatatlanul*. A realitással szemben alulmaradó nyelv hitelességét éppen sebzettségének és inkompetenciájának felmutatásával alapozza meg; a tanúság a nyelvhasználat, nyelvi megalkotottság szintjéből indul ki.

Többszörösen paradox a szituáció, amelyben fölhangzik a tanúsító mű. Miközben szertefoszlik az európai kultúra erkölcsképzete, és mélyebb rálátás nyílik amoralitásunkra, a líra mégis etikai pozíciót vesz fel, melyet így írhatunk le: a lehetetlenség ellenére *tanúskodni kell*. A megszólalás alapjává, mondhatni, egy paradox, etikán túli etika válik, mely egyszerre igényli a történetek okainak, gyökereinek feltárását, és azt, hogy e kérdésfeltevés megmaradjon a megválaszolatlanság nyitottságában, a fogalmi hálót visszavarró, a közös önismeret mozgását megdermesztő lezárás nélkül. E reflexió, gyakran anélkül, hogy ezt kimondaná, táguló körökben vonja vizsgálatá, kri-

tikája alá az egzisztenciát, és az etikai, teológiai állítások érvényességére éppúgy rákérdez, mint a szellemtörténetiekre. A vers mindezzel együtt az emlékezet szintereként, egy alap és kontextus nélküli etikai reménység, *utópia* létrejöttének helyeként ajánlja fel magát, miközben utópikus távlatát nem tematizálja, nem tárgyasítja — mindezek ugyanis tiltás alá esnek ama késő modern esztétika számára, mely a Holokauszt és művészet viszonyának átgondolásakor gyakran a teológiai és morális diskurzus fogalmait alkalmazza. Itt legfőképpen Adorno munkáira gondolhatunk, mint a Holokauszt okozta törésre adott legprimérből művészetfilozófiai válasza.

Adorno *Elkötelezettség* című írásában értelmezi, kibontja, kitágítja elhíresült tiltását, azt a sok mindent magába sűrítő trópus-sorozat, hogy „Auschwitz után verset írni barbárság”.² A *Kulturkritik und Gesellschaft* után tizenkét évvel megszülető munka a vers helyzetéről a *szükséges és lehetetlen* műalkotás Holokauszt utáni ontológiai paradoxonán keresztül beszél. A „barbárság” totális megtestesülése, mely alatt Adorno a pusztításig, ölésig vitt eldologiasítás társadalmát érti, Auschwitz maga. Ilyen értelemben a versírásra vonatkozó tiltás azt jelenti, hogy a totalitás iránt kritikátlan, a törést nem jelző lírai költészet nem csupán az eldologiasodás tárgyává, de szentesítőjévé, tettesévé is válik.³ A művészet számára felnyíló szűk mezsgye a barbárság tiltása és a tanúskodás szükségessé közt Adorno esztétikájában olyan megalkotottságot (versnyelvet, zene-nyelvet stb.) ír elő, amely képes ellenállni a totalizáló, tárgyasító hatásnak. Sőt, éppen azáltal válik „szükségessé” a művészet, hogy más beszédmód rajta kívül nem képes erre a szembeszegülésre. Az Adorno-féle negatív esztétika szerint egy műalkotás épp a radikális negáció véghezvitelével, tehát a realitáshoz való speciális viszonyán keresztül nyeri el igazi egzisztenciális súlyát számunkra.⁴ Az esztétika, mondja Adorno, nem vonhatja ki magát a Holokauszt után azon felismerés súlya alól, hogy ami miatt a művészet minden tette etikai viszonyban áll a valósággal, az éppenséggel a Holokauszt során valósággá lett mérhetetlen *szenvedés*: „A költészet helyzete is paradox, nemcsak az, ahogyan az ember viszonyul hozzá. A reális szenvedés mérhetetlen nagysága nem tűri, hogy feledjék; szekularizálni kell Pascalnak azt a teológiai tételét, hogy »Nem kell aludnunk.« Mégis, ez a szenvedés, Hegel szavával élve: a szükség tudata, ugyanakkor meg is kívánja annak a művészetnek a továbbélését, amelyet megtilt. A szenvedés aligha találja meg másutt saját hangját, azt a vigaszt, amely nem árulja el nyomban.”⁵ Az esztétikai diskurzust Adornónál átszűrjük a „szenvedés” és „vigasz” egészen máshonnan érkező szavai; a művészet pedig a „szükség”, a „kell” kontextusában szólal meg.

A művészetben rejlő kiemelkedően fontos lehetőség hangsúlyozása elmozdulást jelent Adorno gondolkodásában a háború befejezte után pár évvel artikulált „kemény” megközelítéstől, melyben, ha az *Elkötelezettség* felől újraolvassuk, „a reális szenvedés mérhetetlen

²Theodor W. Adorno:

Elkötelezettség. In uő:

A művészet és a művészetek. (Ford. Bán Zoltán András et al.) Helikon, Budapest, 1998, 132.

³Theodor W. Adorno:

Prismen. Kulturkritik und Gesellschaft. In: Ders.:

Kulturkritik und Gesellschaft I.

Gesammelte Schriften. Band 10.1. (Hg. von Rolf Tiedemann.)

Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1998, 30.

⁴Vö. *Elkötelezettség*, i. m. 132.

⁵*Elkötelezettség*, i. m. 127.

⁶Jean Améry: *Túl bűnön és bűnhődésen.*
(Ford. Blaschik Éva.)
Múlt és Jövő, Budapest,
2002, 23.

⁷*Elkötelezettség,*
i. m. 127.

⁸Ugyanezzel a gondolatmenettel találkozunk a *Negatív dialektikában*: „Az örök szenvedésnek éppannyi joga van arra, hogy kifejezésre jusson, hogy kifejezésre jusson, mint a megkínzottaknak a sikoltáshoz, ezért lehetett helytelen azt mondani, hogy Auschwitz után nem lehet több verset írni. Helyes viszont az a kérdés, hogy lehet-e Auschwitz után még élni...” Theodor W. Adorno: *Negative Dialektik.* Suhrkamp, Frankfurt, 1966, 353.

⁹*Negative Dialektik,*
i. m. 355.

nagyságának” tanúja csattan fel, hogy tiltakozzon az ellen, hogy a művészet-termékek további előállításával a líra hozzájárul az Auschwitz-gyár okozta cezúra eltakarásához, befedéséhez. A művészet szerepének újraértékelése Adornónál ugyanakkor nem tolódik el egyfajta idealizmus felé a műalkotások fontosságát illetően — a kultúra csődje végig ugyanolyan alaptapasztalata marad a negatív esztétikának, mint amit fizikai tapasztalatként élt meg Améry is a koncentrációs táborban: „Auschwitzban a szellem nem volt más, mint önmaga, és nem volt lehetősége egy mégoly elégtelen, mégoly rejtett társadalmi struktúrára sem rákapcsolódni. Vagyis az értelmiségi egyedül állt a maga szellemével, ami nem volt egyéb, mint pusztá tudattartalom, és nem tudott semmiféle társadalmi valóságban megkapaszkodni, általa megerősödni.”⁶

Az „Auschwitz után verset írni barbárság” kijelentést az imént trópus-sorozatnak neveztem, melyben a „barbárság” a modernitás kultúrkritikájának egyik alapmetaforájaként szerepel; a „vers” pedig a modernitás művészetének reprezentatív csúcs-műnemére utal, mely hagyományosan a nyelv világalkotó képességének és a szubjektum megszólaltathatóságának legtöbbször tartott terepe — a kritika itt egyaránt irányul arra a hamis megnyugvásra, amit a szubjektum „lakhelyeként” értékelt műalkotás pozitív ténye adhat, és az esztétikai normát szentesítő közmegegyezésre. Ám fontos azt is meglátnunk, hogy az *Elkötelezettség*ben már Adorno is úgy ír saját elhíresült tagmondatról, *mint* metaforáról: „Nem akarom enyhíteni ama tétel életét, hogy Auschwitz után barbár dolog verset írni; ez negatív módon azt az impulzust mondja ki, ami az elkötelezett költészet lelke. A *Temetetlen holtak* egyik szereplője így beszél: »Összetörték a csuklómat, lemarták a bőrömet.« És azt kérdezi: »Miért kívánsz, hogy újrakezddem az életet?«; ugyanilyen az a kérdés, hogy vajon szabad-e egyáltalán léteznie még a művészetnek....”⁷ A „szabad-e verset írni” tehát tulajdonképpen ahhoz kapcsolódik, hogy „lehet-e egyáltalán tovább élni”.⁸ Adorno művészet-paradoxonában a túlélő paradoxona szólal meg tehát, életbenmaradás és büntudat pólusai közt. A művészetnek szegezett kérdés az, hogy a teljes morális-filozófiai-teológiai csőd után képes lesz-e hiteles megújulásra, anélkül, hogy elfeledkezne a történelekről és hamis látszatot hozna létre. Ez a filozófiának nem sikerül, írja Adorno a *Negatív dialektikában*, és a filozófiai gondolkodás eme képtelenségét épp a büntudathoz-kötöttséggel kapcsolja össze. Ám a legfőbb kétely a filozófiával szemben az, hogy nem képes a maga teljes egészében elgondolni a büntudatot, így az folyamatosan újratermeli önmagát: „A büntudat... nem békíthető ki az élettel. Szüntelenül újratерemti magát, mert képtelen akár egy pillanatra is teljesen jelenvalóvá válni a tudat számára. Éppen ez készlet bennünket filozófiára. A filozófiát pedig sokk éri, hogy minél mélyebbre hatol s minél erősebben, annál gyanúsabbá válik, hogy eltávolodik attól, ahogy a dolgok vannak.”⁹ A szenvedőkkel, megöltekkel szemben érzett büntudat

kötelezi tehát a gondolkodást arra, hogy semmi olyat ne tételezzen fel, ami a létező dolgokon túl van; ám az értelmezés retorikus mozgásai által mégis eltávolodik tőlük — így ütközik bele újra és újra önnön bűntudatába.

Az irodalom lehetősége a nyelvhez való viszonyában, a megformáltság módjában keresendő. Az *Elkötelezettség* Brecht-kritikájában Adorno szavá teszi azt, hogy Brechtnél nem a nyelv hordozza magát a kritikát, hanem elkülönül a kritikai gondolattól: „A nyelv tanúsítja, milyen mély szakadék tátong a hordozó költői szubjektum, és az általa hirdetett elvek közt. Hogy áthidalja a törést, a nyelv affektáltan az elnyomottak nyelvén beszél. Ám a doktrína, amelyet szolgálni akar, az értelmiségiek nyelvét követelné meg.”¹⁰

¹⁰*Elkötelezettség*,
i. m. 126.

A probléma tehát Sartre, Brecht művészetében az, hogy a nyelv referenciális kifejezőképességét adottnak veszik, amikor eszközként használják fel elveik megjelenítésére. „A kötődések dicsőítői inkább Sartre *Zárt tárgyalását* fogják mély értelműnek találni, mintsem türelemmel végighallgassanak egy olyan szöveget, amelyben a nyelv megingatja a jelentést, és értelemtől távoli mivoltával eleve fellázad az értelem pozitív előfeltételezése ellen — ezzel szemben az ateista Sartre számára a költemények fogalmi értelme az elkötelezettség előfeltétele marad”¹¹ — és ennyiben Sartre a valóság kritikáját csak részben viszi végbe, nyelvhasználatán keresztül pedig afirmálja az

¹¹l. m. 119.

önmagát kimondani képes eszt, aminek megingását, kudarcát éppen az irodalmi művek lennének hivatva olvasói tapasztalatként felkínálni. S ezáltal a sartre-i dráma a szubjektum lebomlásáról sem tanúskodhat hitelesen.¹² A kultúriparral, a piaci viszonyok kényszerítően tárgyiasító hatásával szembeszegülő műalkotás autonómiája a

¹²l. m. 120.

nyelvnek nem a mallarméi hermetizmus-hagyomány értelmében vett önreferencialitását jelenti, hanem a műalkotást létrehozó nyelvi mozgások olyan összességét, amelyek nem tematizáló módon, hanem dinamikájukkal, disszonanciájukkal, megtorpanásaikkal, töréseikkel „felkeltik azt a szorongást”,¹³ amely a valósággal szembenéző ember léttapasztalata. (Kézenfekvően kínálkozna a mallarméi tradícióra való hivatkozás, amennyiben felismerjük „az értelemtől távoli” nyelvi folyamatokat leíró metaforáink zeneiségét; ám a negatív esztétika kritikai mozzanata, mely legfőképpen Schönberg, Webern zenéjében találja meg a számára autentikus műalkotást, kritikáját egyben az adott műnem hagyománya ellen is fordítja, s a hi-telességet a harmóniával szemben a disszonanciában, az atonális építkezésben leli meg.)

¹³l. m. 129.

A negáció gesztusa azonban nem mehet végbe akkor, ha a műalkotás teljes mértékben megszűnik a társadalom részének lenni — ekkor ugyanis elnémulna a tanúság szorongást, zavart keltő, hagyományt felfüggesztő hangja. A műalkotás ontológiájának újabb ellentmondása ez, mely abból fakad, hogy nincs olyan mű, amely ne reflektálna a háttérét képező társadalmi kontextusra; és, Adorno szerint, minél nagyobb krízist okoz a befogadás számára a műalkotás

nem-mimetikus megalkotottsága, „átartikuláltsága”, annál mélyebben és teljesebben tud a mű arról az egzisztenciális krízisről beszélni, aminek a korszakában létrejött. Az *Elkötelezettség* Becketttről szóló oldalain e működésmód leírása után szó esik arról a különös, törekeny, és a kultúripari termékek élvezetéhez semmiképpen sem hasonlítható *katarziszról* is, amit a művel való találkozás krízisének kerestül a létezés krízisére rálátó befogadó megél: „Beckett *ecce homo*!-ja azt mutatja meg, mivé váltak az emberek. Némán tekintenek ránk Beckett írásából, olyan szemekkel, melyekből elapadtak a könnyek. Az ígézet, amit terjesztenek, és amely alatt állnak, megszűnik azáltal, hogy bennük visszatükröződik. A boldogságnak azt a minimális ígéretét persze, amely nem vesztegeti idejét holmi vigasztaló szavakra, csak az egészen a világnélküliségig vitt átartikuláltság árán tudta megszerezni.”¹⁴

¹⁴l. m. 129.

Adornót olvasva láthatjuk, hogy amint a filozófia által bejelentett feladatot a negációt működésbe hozó műalkotás lesz hivatott véghezvinni, úgy az esztétikai elgondolás azonnal előíró jellegűvé válik. A hamis afirmációval kecsegtető mű „vétké” eme etikai alapú esztétika szerint nem csak az, hogy nem végzi el az önmagát igazként bemutató valóság-látszat vizsgálatát, hanem tagadja a törést, a krízist, a kritikára-szorultságot, és ezáltal nemcsak hogy nem járul hozzá a Holokauszt feldolgozásához, hanem Auschwitz lezáratlanságában, befejezetlenségében, megismételhetőségében lesz tettestárs. A mimézis, mely a látszat-való szentesítése, a Holokauszt-emlékezet esetében egy még súlyosabb tiltás alá esik. A nagyra értékelt Schönberg *Egy varsói túlélő* című műve kapcsán írja Adorno: „azáltal, hogy minden keménység és kérlelhetetlenség ellenére egy képet alkot róluk, mégis olyan, mintha szeméremértő lenne az áldozatokkal szemben. Az áldozatok alapot szolgáltatnak valaminek az elkészítéséhez, műalkotás lesz belőlük, melyet táplálékul odavetnek a világ elé, amely az áldozatokat megölte. A puskatussal vert emberek póré testi fájdalmának úgynevezett művészi megformálása, ha távolról is, de magában foglalja a kicsikart élvezet lehetőségét. A morál, amely a művészetnek megtiltja, hogy az áldozatokat egy pillanatra is elfelejtse, saját ellentétének szakadékába zuhan. Az esztétikai stilizációs elv révén s még inkább a kórus ünnepi imája nyomán a felfoghatatlan sors mégis úgy jelenik meg, mintha valamilyen értelme lett volna; megdicsőül, s ezáltal valami elvész a borzalomból; önmagában már ez is igazságtalanság az áldozatokkal szemben, miközben az igazság előtt semmilyen művészet nem állhat meg, amely kitér az áldozatok elől. Még a kétségbeesés hangja is lerója adóját az elvetemült afirmációnak.” A mimetikus eljárás bármilyen foka képes rá, hogy tárgyiasítsa, és ezáltal az esztétikai élvezetnek szolgáltatssa ki az áldozatokat — egyneműsítő közegként azzal fenyeget, hogy „elmosódik a különbség hóhér és áldozat között”.¹⁵

¹⁵l. m. 128.

Ám ez az etikai határkijelölés ugyanakkor az irodalmi műalkotás szintjén egy újabb esztétikai előírást von maga után: amennyi-

ben tiltás alá esik a valóság képszerű, mimetikus megkettőzése, akkor az nem csupán annyit jelent, hogy a tanúság direkt módon nem mondhatja el újra a Holokauszt eseményeit, hanem maga a nyelv képalakító tropikus működése válik tiltottá. A cél az, hogy a múltbeli esemény csorbítatlan egyediségében létezzen az emlékezet számára, és ne vegyék át a helyét helyettesítés, társítás, ismétlés által létrehozott képei. Természetesen Adorno tisztában van vele, hogy a teljes kép-nélküliség: képtelenség; nem csupán azért, mert ő maga hangsúlyozza, hogy nincsen olyan műalkotás, mely ne reflektálna a valóságra mint társadalmi kontextusra, hanem mert — az előzőekből következően — a megkettőzés totális hiánya felszámolná a műalkotást. Itt visszajutunk az eredeti paradoxonhoz, mely Adorno munkásságában a művészet egyidejű tiltása és igénylése által fejeződik ki. Mivel a *végbement trauma* letagadása, a szembenézés elkerülése Auschwitz lezár(hat)atlanságának a jele, ezért a művészet feladata a befogadás során az *elvárásokat érő trauma által* mégiscsak teret adni a szembesülésre. A műalkotás szűk létlehetőségeit etikai gyökerű paradoxonokkal kijelölő esztétika tulajdonképpen olyan művet ír elő, ami folyton az önfelszámolás, megsemmisülés határán szólal meg — összekapcsolódva e késő modern hagyomány elkötelezettségével a csend mint nyelvi jel, a szemantikai zavar, a cenzúra iránt. A művészetet tehát egyedül az legitimálja, hogy semmi más nem adhat helyet az áldozatok szavának — ám ezt a mű is csak a saját létére nézve szinte végzetes áldozathozatal révén képes megtenni.¹⁶ (Ezzel szemben a spekulatív nyelv képtelen felszabadulni a mimetikus afirmáció kényszere alól. Érdekes, hogy hírhedt mondatának felszínes olvasata folytán Adorno a másod- és harmadgenerációs Holokauszt-reprezentáció felől szemlélve épp a dokumentaritás védelmezőjévé vált — részint talán épp annak köszönhetően, hogy ekképpen feloldhatóvá vált az önmaga felszámolásának közelségében létező műalkotás esztétikai ellenmondása.)

¹⁶„A művészet szerepe »afunkcionalitása«; sikere tehát éppen kudarcában áll... Ezért az Adorno által értékelt művészet közel van a hallgathoz. E közelség nem visszautasítás, hanem a szenvedés kifejezése.” Michael Rothberg: *Adorno után. Kultúra a katasztrófa másnapján.* (Ford. Babarczy Eszter.) Enigma, Holokauszt-szám, 37–38. (2003), 78.

A képtilalom

A képtilalom olyan kifejezése Adorno esztétikájának, melynek teológiai konnotációit is érdemes számba venni. E fogalom a *Negatív dialektikában* úgy jelenik meg, mint a radikális anyagszemléletűség és voltaképpeni reciproka, a testi feltámadás-képzet retorikai metaszéspontja. Adorno szerint mindkét megközelítésben a test jelenti a mediálatlan, teljesen önmagával azonos, átszellemítéstől mentes jelenlétet. A kizárólag testiségre redukált identitás negatív véglete: a számmal jelölt, kiéhezettett, megkínzott, elégetett ember. Pozitív távlata pedig: a test tökéletes rehabilitációja, beteljesedése a feltámadásban. Auschwitz után meg kell változnia annak, ahogyan a halált igyekszünk elgondolni, mondja Adorno; a filozófiai halálképzetet az elhelyezhetetlenül (s akár: elgondolhatatlanul) ön-iden-

¹⁷*Negative Dialektik*,
i. m. 205.

¹⁸Massimo Cacciari:
A törvény ikonjai. (Ford.
Galamb György János.)
Athenaeum, 1993/1. 182.

tikus testi realitásnak kell felváltania. A *Negatív dialektikában* így ír: „csak képek nélkül elgondolható a tárgy maga. Ez a képnélküliség egybeesik a faragott kép teológiai tilalmával. Ezt a materializmus szekularizálta, amikor nem engedte, hogy pozitív módon megjelenjen az utópia — ez negativitásának tartalma. Ott esik egybe a teológiával, ahol a legmaterialisztikusabb. A test feltámadása volna a vágya; ez teljesen idegen az idealizmustól, az abszolút Szellem birodalmától”.¹⁷ A két, egymásnak teljesen ellentmondó elv érintkezése az utópia megjelenítésének tilalma; s itt a megjelenítés a realitásnak a képalkotás általi felcserélését jelentené egy mediált, hamis távlatra. (A képiséggel kapcsolatos dilemmák egyébként e pillanattól kezdve végigkövetik a Holokauszt művészetének történetét. Különösen kielezi őket az a tény, hogy noha a Holokauszt vizuálisan nagyon jól dokumentált, mégis, a másod-harmadgenerációra hagyományozódott képi világa voltaképpen kevés számú, a befogadás számára átélhetetlen ikonizálódott elemből áll. Az ikonizálódott Holokauszt-képek nem hozzák közelebb az emlékezetben őrzött eseményt, ám jelműködésük által mégis kezdőpontjai lehetnek egy speciális emlékezői folyamatnak — ez a jelenség gyökerében analóg az egyházi művészetben azzal a képtilalomtól az ikonig való elmozdulással, amiről Massimo Cacciari is ír, Florenszkijt idézve: „»Jóllehet furcsának tűnhet, az egyház szemében a szent képmás pontosan a közvetlen képmás őtestamentumi tilalmából származik, annak következménye és beteljesülése.« Nem a pogány bálványok ihletik az ikont és nem ők okozzák keletkezésüket a keresztény világban, hanem a *távollét*.”¹⁸)

Mindazok a dilemmák, amik a *Bildverbotban* koncentrálódnak, a szöveg szintjén a metaforikus nyelvhasználat kérdéseihez vezetnek el. Megintcsak a megtörténtekekre irányuló emlékezés adorni etikájához kell visszanyúlni — a valóságosan végbement szenvedés az, ami nem tűri a róla való beszédben a figurációt, mint egyfajta enyhületet. S nem tűri a halálnak az a radikálisan anyagi elgondolása, amely voltaképp az Endlösung halál-tapasztalata: tömeges, elgépített és iszonytatóan materiális. Ugyanakkor pedig éppen az ilyen embertelenül elpusztultak emlékének méltósága követeli azt, hogy a halálukat egyediként, átszellemítés (vagyis metaforálás) nélküli, tehát — újfent — radikálisan materiális valóként gondoljuk el. A metaforának szegeződő kérdés sok mindent sűrít magába: a metafizikai felépítményt hordozó metaforikus eredetű fogalmakra való utalást, a spekulatív gondolkodás alapműveletének tartott hasonlítás kritikáját. Ami pedig ezekkel szembeállítódik, az a teljesen önmagával identikus, és a szenvedő számára semmilyen egyéb vonzattal nem bíró reális testi fájdalom. E fájdalommal való szembesülés etikája arra kötelezne, Adorno szerint, hogy ne hulljunk vissza az „átvitt értelem” metafizikájába. „Amivel valaha büszkélkedett a Szellem, hogy meghatározza vagy önmagához hasonlóvá alakítja (mármint a történelmet), az most teljességgel mássá alakul;

¹⁹*Negative Dialektik*,
i. m. 356.

²⁰*Negative Dialektik*,
i. m. 352.

²¹Erről lásd bővebben
James E. Young:
*Writing and Rewriting the
Holocaust. Narrative and
the Consequences of
Interpretation*. Indiana
University Press,
Bloomington —
Indianapolis, 1990, 85–89.

kikerül a Szellem uralma alól, és általa a Szellem abszolút gonoszként mutatkozik meg. A szomatikus, értelemtől távoli rétege az élőknek maga a szenvedés színhelye, amely vigasz nélkül elégetett mindent a légerekben, ami a Szellemből, és annak objektivációjából, a kultúrából megnyugtató lehetne.”¹⁹ A „Szellem” csődje az Auschwitzcal való szembenézésben nyerhetné el értelmét, míg az újabb kritikátlan értelemkonstrukciók létrehozása csak az áldozatok emlékének megcsúfolásához vezethet: „Az érzés, mely Auschwitz után a lét pozitivitásának minden állítása ellen úgy küzd, mint üres beszéd és az áldozatokkal szembeni igazságtalanság ellen; amely az áldozatok sorsából egyetlen elhasznált jelentést sem engedhet kisajtolni, objektív pillanatát olyan események után éri el, melyek megcsúfolásnak ítélik a pozitív módon állított transzcendenciából kisugárzó immanencia értelemkonstrukcióját.”²⁰ Nagyon fontos újra hangsúlyozni azt, hogy a múltbeli — nem megosztható, nem enyhíthető, nem átérlezhető, tehát ilyen értelemben egyediségében tőlünk tökéletesen elzárt — testi kínba ütközik bele a nyelv. Olyan feloldhatatlan dilemma ez, amit a szemtanú-generáció inkább a metafora elkerülésével, a metaforikus valóságvonatkozások megszakításával, a visszatekintő másod-harmadgeneráció pedig éppen az összetett metaforikus alakzatokkal fogalmaz majd meg a maga számára.

Mindahhoz, hogy egy teoretikus szöveg képes legyen egyáltalán felvetni dilemmáit, szüksége van a viszonypont megnevezésére — legyen az a név Auschwitz, Holokauszt, Hurbán vagy Soá. A szöveg tehát mindenképpen egy metaforikus nevet fog tartalmazni, amely egy természete szerint nyelvileg megragadhatatlan eseményre vonatkozik. Ugyanakkor mindegyik névvariáció hordoz valamiféle specifikumot a másik háromhoz képest, ezáltal tükröz egyfajta döntést a nevet kiválasztó részéről.²¹ Az utóbbi két elnevezés héber eredetű. A pusztítást jelentő *Hurbán* hagyományosan a Második Templom lerombolására utal, tehát általa épp az a vigasz-hagyomány kap szót, ami analógiákba rendezi a nép történelmét. A szintén pusztulást, csapást jelentő *Soá* ugyancsak rendelkezik ilyen történeti hagyománnyal, amely a középkorba nyúlik vissza. Sokkal inkább elterjedt névvé vált a két nem héber eredetű szó; ám ezek esetében is érdekes a belső metaforikus gyökér. A *Holokauszt* a nácizmusról szóló társadalmi diskurzusban új fejezetet nyitó amerikai tévéfilmsorozat kapcsán vált közkeletűvé. Az eredeti görög fogalom sajátos és erősen kifogásolható interpretációs területet nyit meg, hisz jelentése „egészen elégő áldozat”. Ám, éppen a széleskörű elterjedtség miatt, ez a jelentés elveszett (közkeletűsége miatt, egyfajta beletörődéssel használom, szándékosan magyaros helyesírással). Ugyanakkor maga a „holokauszt” szó jelentéstáguláson ment át, metaforizálódott, s immár a népirtás fogalmát jelöli (lásd „örmény holokauszt”). E metaforizálódási folyamat számos feszültséget szít, lásd a (zsídó) Holokauszt egyediségéről szóló vitát. (E vitában én a szókezdő nagy H-val foglalkozom állást, jelezve, hogy e metaforizáló-

dás nyomán „jogosnak” tartom a *holokauszt* elnevezését más népir-tásoknál is, de a zsidó nép elleni *végső megoldást* mégis egyedinek tartom.) A negyedik, szintén elterjedt névválasztás az összes halál-tábor közül a legkegyetlenebbet veszi alapul. Olyan metafora ez, amelynek fókuszában — miként az előzőekben is — az elégetés áll, s így a pincékben rejtőzködő gyerekeket, a munkaszolgálaton síny-lődőket, a gettók lakóit ugyancsak a krematóriumok részesévé teszi. DeKoven Ezrahi felhívja rá a figyelmet, hogy az *Endlösung*-központ ily módon való kijelölése által az összemérés van jelen van ebben a névválasztásban, miközben a név maga a hasonlíthatatlan borza-lomra és a centralizáltságnak értékéből a legszörnyűbb gyilkoló esz-közzé való átfordulására is utal: *Auschwitz* „szimbolikus földrajzon alapul, amelyben a tábor egyaránt jelképezi a központot és a peri-fériát. A tábor képviseli a gonoszság legbensőbb központját, azon-ban egy olyan birodalomban, amely éppen a civilizált beszéd és vi-selkedésmód határai előtt helyezkedik el. (...) ez olyan metafora, amely az összes metafora felett áll, mivel feltételezi, hogy még a fel-mérés és összehasonlítás eszközei is megsemmisültek; az össze-mérhetőség, ami a metaforikus cselekedet alapja, és minden olyan cselekedet, amely a történelem folyamatosságát alapozza meg — a vita leginkább ezt fenyegetheti.”²²

Adornónál az *Auschwitz* név még ezen is túlmutató különleges metaforikus státuszban jelenik meg, mivel jelöltjét olyan esemény-ként értelmezi, mely megvilágítja, leleplezi a világban rejtetten mű-ködő negatív tendenciákat. Olyan értelmezés ez, mely utat nyit az „apokalipszis” szó héber megfelelőjének, a *galának* az eredeti jelen-téstartománya — a *megmutatás, feltárás* — felé, természetesen pozi-tív távlat nélkül. Ezért az *Auschwitz* név által jelölt eseménye Adorno mint *modellre*²³ hivatkozik, abban az értelemben, ahogy Ricœur ír erről: „A modell nem a bizonyítás logikájának, hanem a felfedezés logikájának a része”, az általa létrejövő metaforikus re-ferencia által.²⁴ (A modell-jelleget e név természetesen nem csak Adorno esetében nyeri el — az akaratlanul is bekövetkező metafori-záció által minden, a Holokauszt kontextualizálásával próbálkozó szövegben végbemegy ez a folyamat. „Azt tapasztaljuk tehát, hogy miközben a holokauszt, a krematóriumok bűze nem integrálható a történelemben, mintegy megszakítja annak rendes menetét, a beszéd metaforikus rendjébe beépíthető, és így végül mégis historikus tar-talmakat nyer” — írja Schein Gábor.²⁵ A már említett metaforikus je-lentéstágulás, amely a *holokauszt* szót más genocídiumokra is vo-natkoztatja, e modell-jellegből is fakad.) Ilyen értelemben Adorno *Auschwitz*-a tehát kétirányú metafora, utal az *Endlösung* esemény-sorára, és utal egy olyan momentumra, amivel szembesülve a mo-dernitás radikális önkritikát tudna gyakorolni. Ehhez a második je-lentéshez kapcsolódik a jelenidő neveként az „Auschwitz után” metaforája (Rothberg szerint kronotoposza²⁶): ez, Adorno diagnó-zisa szerint, nem jelent lezárást, valódi időbeli „utániságot”, azaz

²²Sidra DeKoven Ezrahi:
*Auschwitz ábrázolás-
módja. Múlt és Jövő,*
2003/1. 17.

²³Lásd erről bővebben:
Michael Rothberg:
Adorno után, i. m. 82–85.

²⁴Paul Ricœur:
Az élő metafora.
(Ford. Földes Györgyi.)
Osiris, Budapest,
2006, 353.

²⁵Schein Gábor:
*Összekötni az
összeköthetlent.*
In: *Az értelmezés szüksé-
gessége. Tanulmányok
Kertész Imréről.*
L'Harmattan, Budapest,
2002, 105.

²⁶Michael Rothberg:
Adorno után, i. m. 85.

²⁷Az egyik feladat, mely az „Auschwitz után” idejében élő emberre hárul, a nevelés, amely biztosítéka lehetne annak, hogy ami történt, nem fog megismétlődni — lásd erről Adorno *Nevelés Auschwitz után* című írását. (In: *Holokausztoktatás és autonómiára nevelés*. Hannah Arendt Egyesület, Budapest, 2001.)

²⁸*Negative Dialektik*, i. m. 371–372.

meghaladást vagy továbblépést, hanem inkább azt jelzi, mi kényszerít bennünket gondolkodásra, amitől eltekinteni háritás lenne.²⁷

A nevek újabb metaforikus jelentéstartományokat hoznak létre, melyek éppen a céltól, a történekm néven nevezésétől távolítanak el. Ez a tapasztalat vezet el a *Bildverbo*thoz: „Beckett az egyedüli helyes módon reagált a koncentrációs táborok szituációjára, melyeket nem nevez meg, mintha a faragott kép tilalma alatt állnának. Ami van, az olyan, mint a koncentrációs tábor. Egyszer életfogytiglani halálbüntetésről beszél. Az egyetlen halovány remény az, hogy majd minden megsemmisül. Ő ezt is elutasítja. Az inkonzisztencia így létrejövő hasadásából a semmi képvilága lép elő valamiként, és fogva tartja Beckett költészetét”. Ám a látszólagos sztoicizmus művészetéből „hang nélküli sikoly hallatszik: ennek másképp kell lennie! Az effajta nihilizmus éppen a semmivel való azonosulás ellentétét implikálja. Gnosztikus módon, számára a teremtet világ a radikális gonosz, és ennek tagadása egy másik, még nem létező világ lehetősége. Amíg a világ olyan, amilyen, addig a megnyugvás és béke képei mind a haláléhoz hasonlatosak.”²⁸ Kiemelésemmel igyekeztem jelezni, hogy Adorno olvasatában a képtilalom reprezentatív alkotásának tekintett Beckett-mű ezek szerint nem azért hiteles, mert teljesen megállítja a metaforizálódást, hanem mert megfordítja azt, és az Auschwitz modellként való értelmezésének jegyében nem magára Auschwitzra keres működőképes nevet, hanem a valóságot, a világot nevezi ezen a — ki nem mondott — néven: *Auschwitz*. A modell tehát teljesen önmagába foglalja saját jelöltjét. Ám van ennek a Beckett-értelmezésnek, és tágabban, a negációt megvalósító műalkotások relevanciájának egy még fontosabb mozzanata Adorno megközelítésében: a teljes negáció a szembenézés és nemet-mondás tematizálatlan ám világos képlete által teret nyit egy még erőteljesebben a megnevezés tilalma alá eső régió felnyílására, amelyet utópiának, vagy más szóval, a remény horizontjának hívhatnánk. Különös tükrözés ez, amely a határáig vitt negációval arról tanúskodik, hogy mégis igényt tart önmaga teljes ellentétére, az elgondolhatatlan és csorbítatlan afirmációra.

Szilencium

*Erdő borítja, bárha
tengerfenék,
az árny feláll, s cibálja
az emberét,
a könyvek enyobe mártják
az olvasót,
elfoglalják a bárkát
az ordasok.*

*A kertben hét torony
emelkedik,
de ledől, mint a trón,
a hetedik,
s viszik a vétlenek
atyjafiát
a borból vétetett
haramiák.*

*Vadak dobognak át a
fedélzeten,
a szenvedély futása
reménytelen,*

*verembe esett hintaló
a bűn,
hit lesz úrrá a hithagyó
betűn.*

*Oroszlán jobbján fiai,
a balján
arany a vér, bibliai
a bálvány,
s átkelnek a halálon,
ha rendeli,
kerubok tizenhárom
seregei.*

*Szilenciummal sújtott
ráolvasás,
lámpás vigyázta szurdok,
páros varázs,
fáradhatatlan fények
bélelte szem,
szélcsend bélelte fészek
a szerelem.*

Madrigál

*Hiába bú a szív darócba,
hiába ég a bűn kanóca,
hiába szól a madrigálból
a messziről jött prédikátor,*

*végül megadón elfoszlik a rongy,
végül hamvába visszatér a csont,
végül a kotta tengerekbe hull,
és úrrá lesz a csenden is az Úr.*

Dániel

*Emelte volna kezét, hogy az angyal
szemét elfödje, ne lássa a vért,
ne a pusztulást, halálos vadakkal
a barlang poklát, ne, az Istenért;
de fölemelte az angyal a szárnyát,
és bezárta az oroszlánok száját.*

Toronyiránt

*Akkor mindegy, hogy őz vagy elefánt,
hogy menüettet vagy gregoriánt,
s keresztül-kasul vagy toronyiránt.*

*Akkor ugyanaz lesz a súly, a séta,
az álom és az álom hasadéka,
a hús, a nap, a kő, a fű, a béka.*

*Akkor a fohász torkunkban maradhat,
a forrás három tengert megitathat,
s ácsolhatunk hidat a madaraknak.*

*Akkor sereges angyalok helyett
templomok lényei sereglenek,
nyelvük hegyéről színjóság csepeg.*

*Akkor négy fa egy sorba rendeződik,
közös koronát növesztenek őszig,
párás aranyig, zsoltáros esőig.*

*Akkor föltárul, mint az idő méhe,
a másik idő, mint a kutak mélye,
másik időben másik élet méze.*

*Akkor a derű minden rosszat elnyel,
a megbocsátás eggyé lesz a nyelvvel,
hittel a hála, Istennel az ember.*

bolyongjanak
követhetetlenül
megnevezhetetlenül
félreérthetetlenül
valahol egészen máshol
máshol
helyet keresve
tovább

még nem váltak le
rólam nem oldódtak
ki belőlem egészen a
szavak de
megtörténik lassan és
akkor az
élet is szépen
észrevétlenről
leválik tőlem el
libben akár
színpadról a balerina
(tütüben spiccben
legalább vagy mindenképp)

a kiiresedett ég
tajtékei még tudnak
vihart okozni
felborzolja a virágba
borult gesztenyefák
gyertyáit a szélben
szállnak a szirmok
fehér csillageső
hullik vissza
ránk

vízililiomok ringatóznak a
tavon
keresi helyét a nap a víz
tükrén

egy láthatatlan világból
úsznak elő a képek
rólad és rólam
nem létező történeteket
filmesít meg a megigéző
valóság szövi át a
képzeletet
átváltozik
áttetsző rajzolatná
bennünk

Örmény ének

*Soha többé nem felejtette el azt a napot.
Egyszer gyerekkorában volt egy álma:
Egy lerombolt templom belsejében állt,
Naplemente lehetett, bíbor fény
Csorgott be a huzatos ablakokon,
A kő valósággal lélegzett,
Szerteszét, kuszán régi könyvek heverték,
A háta mögül egy százéves asszony
Fájdalmas egyházi éneket dalolt —
Hasonlatosát ahhoz, mint mikor
Váratlanul meghal valaki.*

*Felriadt, de az éneket később is
Szüntelen hallani vélte: elalváskor és ébredéskor,
A zsúfolt buszon, az átjárók előtt, séta közben,
Sokszor állt meg egy-egy pillanatra,
Szüntelen gyötörte ez az el-elcsukló hang,
Messzi szirén-ének.*

*Lázasan bújni kezdte a szótárakat,
Örmény szavakat tanult:
Éjjelente gyertyafénynél, mécsesek koszorújában,
Az ájtatos homályban
Különös betűket rajzolt, imádságokat fordított.
Munka közben üveges tekintete előtt
Ott virított a hatalmas Ararát süvegcsukorforma
Csúcsa és az ódon templomok hagymakupolái.*

*Ahogy az évek múltak, egyre inkább
Csak arra tudott gondolni, hogy
Várják őt Jereván utcái és a kopár hegyek.
Egyre szórakozottabb lett, nem mosakodott,
Ruháit eladta, lecserélte, cipője kilyukadt,
Ócska saruvá kopott.
Munkahelyéről elbocsátották, felesége
Kizárta a családi házból, gyermekei
Sem voltak hajlandók vele többé szóba állni.
De ő csak ült és hallgatta a furcsa dallamot,
Mely úgy keringett az esti égen,
Akár egy sebesült madár.*

*Majd egy napon vette a kalapját,
Utolsó pénzéből befizetett egy turistaútra,*

*Amelynek első állomása Jereván volt.
Csodálkozva bámulta a teázókat,
Az emberek szelíd arcát,
Felfedezte, hogy az örmény nők
Bőre egy árnyalattal még sötétebb,
Mint ahogy a szakkönyvek írták,
Továbbá, hogy bölcsek és szépek,
És kiválóan bánnak a samovárral.*

*Egy este a kulcsát leadta,
Nem akart többé hazatérni,
Úgy gondolta, az idő
Mostantól neki dolgozik —
Majd konyakszagú kocsmákban
Keresett magának menedéket.
Egy ébenfekete lány ült a sarokban.
Az égő szempár azonnal megbabonázta.
Maria Hovanshiannak hívták.
Leült, szóba elegyedtek, ő maga is
Csodálkozott, milyen jól beszél
Már ezt a nyelvet. És ittak sok-sok
Mézédessé örmény konyakot.
Ha a lány szemébe nézett, úgy érezte,
Egy sötét katakombába mélyére szédült —
Fáklyák lobogtak benne és valami mennyei fájdalom.
Akár a vörös skarlát: úgy ragyogtak bőrén
Az alkonyat utolsó, búcsúzó színei.
Éjjel, egy emeleti szobában — amelynek ablakából
Látni lehetett az Ararátot — a lány
Megajándékozta szerelmével. Teste
Könnyű volt, s mint a hó,
Fehérlett az éjszakában.
Majd azt mondta: „én tudom, hogy ki vagy,
Idejöttél, mert ismersz,
De most tovább kell menned,
Holnap hajnalban át kell kelned az Araráton.
Nesze, itt egy levél, de azt csak a havas
Csúcs közelében bonthatod fel,
Amikor már majdnem odaértél.”
A fekete lány varázsszót mormolt magában,
Szájával puhán megérintette a férfi homlokát,
Majd letérdelt a szoba közepén,
Úgy várta csendben,
Hogy a borostás vendég elmenjen.*

*A férfi sarujában elindult a hegyre,
Két napon át bolyongott,*

Végül már csak kopár sziklák
Szegélyezték útját, és néhány magányos
Sas keringett a hamuszürke égbolton.
Elérkezettnek látta az időt,
Hogy a levelet felbontsa.
Az ócska borítékban egy pergament talált —
Mely szinte szétporladt remegő ujjai között.
„Menj előre, nemsokára meglátod
Ugyanazt a romos templomot, amellyel
Álmodban is találkoztál. Lép be bátran,
Ne félj, jó helyre érkeztél, téged
Itt már várnak. Szerencsés vagy,
Mert lemondta mindenről —
Visszanyerted önmagadat,
Mi a holtak szellemei vagyunk,
Minden jelenés sugalmazói,
Titokzatos lelkek.
Maria Hovanshian a mi Angyalunk,
Aki a városba költözött,
Hogy egyengesse útját a zarándoknak.
Most végre hazaérkeztl.”
Nehéz, tömény füst szállt. Valahol harangoztak.
A férfi levetkezett. Majd végigfeküdt a hideg kőlapokon.
Gyertyákat helyeztek köréje.

A titkos név

Victor Segalen emlékére

1.

A valódi Név titkos: soha
Nem mondhatta ki még senki.
Valamikor, a világ egyik ismeretlen
Pontján — két hajóút között —
A valódi Név elveszett.
De csordultig telt mesék és versek regélnek róla —
Nabukodonozor különös kertjéről és Szemirámisz honvágyáról.
Mondják: olykor titokzatos hangjai ott örvénylenek
A vihar utáni nyári égen,
Törekény madarak vijjogásában.
A valódi Név ott rejtőzik
Egy elfeledett vörös téglá hátán,
Befalazva egy török bazárban,

*Afrika ősi helyein,
Hóbortos királyok
Csontból faragott sakktábláin.*

2.

*Az Egyszarvú szelíd hallgatása.
Misztikus Rózsa-embléma: a néma Szerető, ki minden nap
Leráz magáról. Tenger apálya és dagálya.
Ébredés után az üres part.*

Ma már bölcsebbnek...

CZESLAW MILOSZ

Czesław Miłosz (1911–2004) Nobel-díjas lengyel költő és esszéista, 1951-től párizsi, illetve amerikai emigrációban élt, csak halála előtt néhány évvel költözött vissza Krakkóba. Az alábbi két vers összegyűjtött verseinek ötödik kötetéből való, ami a Znak kiadónál jelent meg 2009-ben. Magyarra fordított verseinek legutóbbi gyűjteményei: *Ahogy elkészül a világ* (Ab-art, Pozsony, 2001), illetve *Milyen is lesz a Mennyben* (Új Ember, Budapest, 2004).

*Ma már bölcsebbnek kellene lennem, mint voltam egykor.
De nem tudom, az vagyok-e.*

Az emlékezet elrendezi szegyeimeim és elragadtatásaim történetét.

*A szegyeimeket magamba zártam, de az elragadtatott pillanatok,
napfény-pázmával a falon, rigó-trillával, egy arccal, egy szem íriszével,
egy verseskötettel, és egy emberrel — mindez tart és fénylőn visszatér.*

Ez az a pillanat, ami esendőségem fölé emel.

*Gyertek közelebb mind, akiket szerettem, bocsássátok meg
bűnömet, azt, hogy elbűvölt engem szépségeitek.*

*Nem voltatok tökéletesek, de számomra ennek a szemöldöknek az íve,
ez a félrehajtott fej, ez az egyszerre kihívó és tartózkodó beszéd
nem tarthatott máshoz, csak tökéletes lényekhez.*

*Örök szerelmet esküdtem nektek, de aztán
meggyengült elhatározásom.*

*Gyors pillantásokból szövődött szöttesem,
nem lehet beléjük göngyölni emlékművet.*

*Rám maradt tehát számos nőhöz és férfihez
írt megíratlan ódák sokasága.*

*Másokhoz nem hasonlítható bátorságuk, áldozatkészségük,
odaadásuk velem együtt múlik el, nem tud róluk senki más.
Senki más mindörökké.*

*Ha erre gondolok, kell egy halhatatlan Tanú,
hogy egyedül ő tudjon róluk és emlékezzen rájuk.*

Szemeim

*Tisztelt szemeim, hát bizony bajban vagytok.
Csak a dolgok homályos rajzát kapom meg tőletek,
És hogyha szín van, az meg elég ködös.
Valaha királyi agárfalka voltatok,
Amellyel utcára léptem minden kora reggel.
Szívós szemeim, de sokat láttatok:
Sok országot, várost, szigetet és óceánt is.
Együtt köszöntöttük a roppant napfelkeltét
Amikor mélyen beszívott levegő hívogatott futásra
A harmattal behintett hegyi ösvényeken.
Most, amit láttatok, bennem rejtőzik mind,
És átváltozott: vagy emlék, vagy álom.
Lassan távolodom a világ vásáráról,
És mintha ellenérzést keltene bennem
A ruhák majom-divatja, a zajongás, a dobok verése.
Milyen megkönnyebbülés! Magam vagyok, gondolataimmal
Az emberek alapvető hasonlóságáról,
És a kicsiny magról, amit a különбözés jelent.
Szemek nélkül, egyetlen fényes pontra figyelve,
Amely szélesedik és magába ölel.*

Gömöri György fordításai

Hátrafelé

1971-ben született. Író, szerkesztő, a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának a tanára Pécsen. Legutóbbi írását 2011. 4. számunkban közöltük.

Amikor a vonat elhagyja a Kelenföldi pályaudvart, s nekilendül annak az utolsó rövid szakasznak a budai házak között, az utasok készülődni kezdenek. Mint egy varázsütésre, megbolydul az egész kocsi, mindenki pakol, öltözködik, lökdösődik. A két-három órányi bevackolódott otthonosság egy pillanat alatt a költözködés rendetlenségének bántó zűrzavarává változik.

Miklós ilyenkor rendre mozdulatlan maradt. Szinte fájt volna megmozdulnia. Az alagutat várta, éhezte. Az a húsz-huszonöt másodpercnyi teljes sötétség olyan volt számára, mint valami drog. Nem tudott meglenni nélküle. Ez alapján választotta ki a vonatokat is utazás előtt. Inkább kényelmetlenebbül utazott, de nem szállt fel olyan vonatra, amely a Keletibe érkezett, mert az elkerülte az ő alagútját. Sohasem mondta ki magának, de gyakorlatilag függővé vált. Volt ennek a félpercnyi sötétségnek valami borzongató üzenete, valami túlvilági hangulata. A szerelvény mozgott, zakatolt, kattogott, de mivel az alagút lámpáinak égőit már évek óta nem cserélték ki, s a lerozzant kocsiban sem volt egy árva használható égő sem, teljes sötétség borult az utasokra. Olyan volt, mintha megállt volna az idő. Az emberek visszafojtott lélegzettel várakoztak. Két világ közötti átjárónak tűnt ez az időtlen se itt, se ott lét.

Miklós ezerszer átélte már ezt az érzést, mégis mindig összeszorult a gyomra, s ugrásra készen állt: várta a halált, ezt a vad, iszonyatos erejű altatót. Aztán hirtelen kivilágosodott, s nem értette, hogy min aggódott ennyit. Olyan érzések kerítették hatalmukba, amilyet a hívők érezhetnek a gyónás utáni feloldozás szavai alatt és után. „*Ego te absolvo*” — kattogták a kerekék. Miklós nagyjából ennyit tudott latinul, de ez most elégségesnek bizonyult. Nagy-nagy tisztaságérzés járta át, s egy pillanatra megcsapta a mennyország felhőtlen kérdés-nélkülisége. Pedig neki általában rengeteg kérdése lett volna, de rendszerint nem igazán volt kinek feltennie azokat.

Ezen a júliusi szombaton is szorongott egy jót az alagútban, aztán amikor kiértek a napfényre, fellélegzett, mint aki újjászületett. Kezeit a könyvén nyugtatta, szeme azonban unottan követte a kinti eseményeket. Az étkezőkocsi ablakából mélán bámulta az üvegen túli város nyüzsgését, s végtelen nagy fáradtság vett rajta erőt. Az autók villogva előzgették egymást a kereszteződésekben, a gyalogosok türelmetlenül tipródtak a zebrák tilosan megálljt parancsoló lámpáinál. Forróságtól izzott az egész város. A frissen felújított utakon itt-ott megcsillant egy-egy felpúposodott fekete aszfalt-buborék, s az úttestre kifolyt a szurok. A házak ablakain a redőnyöket lehúzták, amitől úgy néztek ki az épületek, mintha aludnának. Mint mesebeli, elvarázsolt óriások, ásítottak a gnóm bérházak, s Miklós-nak az az érzése támadt, hogy mindjárt bekapják őt. Nagy, izzadt,

szuszogó szörnyetegre hasonlított a város. Az évek alatt Miklós jólakott vele, megcsömörlött tőle. Az első időkben még örült minden szerkesztőségi kiküldetésnek, ami a fővárosba vezényelte őt, az évek múltával azonban elege lett az arctalanságból. Ha lehetett, igyekezett elkerülni Budapestet. Legtöbbször azonban nem lehetett. Ettől aztán újra rosszkedve lett, s arcára a szokottnál is közönyösebb kifejezés telepedett. Szemében fájdalmas unottság bujkált, semmiféle érzelmet nem árult el. Olyan sivárság vett erőt rajta, mintha ő lenne az utolsó ember a Földön. Magányos és kedvetlen volt, mint a pusztában vánszorgó, poros út.

A kopott cserepeken szinte látni lehetett, ahogy csorog lefelé a járdára a hőség, s már-már perverz élvezetet szerzett neki a légkondicionált vonatból nézni az üveg mögé szorult emberek vergődését. Egy pillanatra megint elszállt a lelkére telepedett fásultság, s legszívesebben válogatott mocskosságokat kiabált volna az idegeskedő embereknek, hogy tovább heccelje őket. Kötekedni támadt kedve, de nem volt kivel. Szeme az asztalon heverő, nyitott könyvére tévedt.

„Delet harangoztak, mire kiértek a Körútra. Budapest, az ifjú város tiündöklött. A szeptember eleji nap aranylemezekkel rakta ki a házak homlokzatát. Süttették fejüket a verőfényrel. Az ég kék volt, elhasználatlanul kék, ahogy az újonnan pingált lakások mennyezete, mely még ragad és illatos a festéktől. Minden ilyen új volt körülöttük... Esti és Sárkány egyszerre megállott. Velük szemben egy fiatalember közeledett, háttal nekik, visszafelé, rák módjára haladva, de nagy gyakorlottságra valló, igen gyors ütemben. Feje búbján bazári szalmakalap táncolt. Porcelánnadrágot hordott, szürke, vastag posztókabátot, hússzínű kaucsuk kézelőt. Vasbotot lóbált. A következő pillanatban maguk is megfordultak, és úgy igyekeztek feléje, háttal, szaporán iparkodva.

Amikor szembekerültek vele, elröhögték magukat.

— Szervusz, te marha! — kiabáltak neki, és összeölelkeztek.

Végre együtt voltak ők hárman, Kaniczky, Sárkány és Esti, senki se hiányzott, a kör bezárult, a világ kiteljesedett: találkozott az egylet, a Balkán-egylet, melynek elsőrendű feladatai közé tartozott ilyen és ehhez hasonló műveletek szabad, bátor, nyilvános gyakorlása. Tanyájuk felé tartottak, a New York-kávéházba. Sárkány útközben felolvasta új versét Kaniczkynak is... Bementek egy állatkereskedésbe. Alkudtak egy majomra, megkérdezték, mennyibe kerülhet egy oroszlán. A kereskedő látván, hogy milyen vevőkként áll szemközt, kitessékelte őket.

Esti a Rákóczi út sarkán vett két léggömböt. A zsinegeket bekötötte gomblyukába, és sietett barátai után. Az egyik léggömböt fölengedték. Így értek a kávéházba.”

Miklós már régóta tudta, hogy vannak szavak, amiket képtelen kimondani. Meghaladták az erejét. Valahányszor nekifeszült, valami olyan mélyről jövő nyirkos rémület vett erőt rajta, amelytől ki-

verte homlokát a verejték. Pánikroham kerítette hatalmába. Szorongott. Ez a szorongás azonban nem volt azonos az alagútban érzett, inspiráló félelem keltette izgalommal. Ez fájt, s nem tündökölt a végén az a felszabadító megkönnyebbülés sem, amely miatt újra és újra vágott az alagút sötétségébe. Úgy képzelte, hogy lelkében valami nagy, vaskos kéreg képződött az évek alatt, mint valami nehéz, vas csapóajtó, amelyet képtelen felemelni. Tudatalattija ide számúzta életének kudarcos szavait. Ilyen szó volt a barátság is. Régi, nagy hiány volt ez az életében. Százévnnyi távolságból is megirigyelte Karinthy, Kosztolányi és Somlyó híres, hírhedt, kópé barátságát, amely olyan könnyednek és természetesnek tűnt számára, mint egy felhőtlen kacagás a nyári kertben. Sohasem tudott ilyen fesztelenül „kacagni” senkivel.

A vonat lépésben haladt. Az utasok már az ajtónál sorakoztak, ő még mindig nem mozdult. Pár másodperccel később egy finom kis döccenés jelezte, hogy az ütközők, feladatukat ellátva, megállították a több tonnányi acéltömeget, amely szinte okádni kezdte magából az emberáradatot. Egy pillanat alatt beáramlott a kocsiba a kinti posványos forróság bűze. Sírni tudott volna, annyira magányosnak érezte magát. Megvárta, amíg mindenki leszáll, s csak azután kezdett komótosan vackolódni. Ahogy egyetlen, ütött-kopott barna bőrtáskáját kezében tartva kilépett a lépcsőre, néhány másodpercre meg kellett állnia, mert a váratlan fényözön elvakította. Hunyorgott. Lelki szemei előtt két ismerős alak sziluettje jelent meg, ahogy komédiázva ugratják egymást a körüti forgatagban. Még a hangjukat is hallani vélte.

— *Sietek haza* — kiabált oda Somlyónak Kosztolányi, s egy pillanattal később már a Berlini tér Banánszigetnek nevezett árusai között szökdécselt, a kezében forgatva az egyik standról ügyesen elcsent narancsot. Szemben a London szálloda „szuicid” alakja körvonala-zódott, s egy emberfürtöktől telített villamos csilingelt a körúton. — *Karinthy megígérte, hogy eljön hozzánk, és hátha megfeledkezett róla, hogy megígérte, és csakugyan eljön.* — Mindketten röhögtek.

Miklós elmosolyodott. Nagy könnyebbség szállta meg. Nem habozott tovább. Egy gyors mozdulattal leugrott a peronra és hátrafelé lépegetve elindult az állomás felé. Azon gondolkozott, hogy vajon lehet-e itt valahol léggömböt venni.

LÁZÁR BENCE ANDRÁS

Az egyenes meg hajlítható

*Nem alszol el. Lehetne rosszabb
is. Járkálsz fel-alá. Mondjuk álomban
ébredsz. Öreg vagy és egyenes minden.
Nem alszol el. Nem bírsz. Eszedbe
jut két pont. Rágyújtasz. Az utcalámpák
fényét figyeled. Egyenes minden, mint
az igazolványod széle. Legalább.
Nem alszol. Lehetne rosszabb is.*

*Mondjuk álomban ébredsz.
Öreg vagy, a tested fáradt,
és görbe. Egyenes minden.
De a hát az hajlik. Meg a fény is.
Eszedbe jut két pont. Kör alak.
Minden végállomás valóság.
Álomban ébredsz. Álomban
ébredsz, és eszedbe jut,
az utcalámpák fénye kör
alak, a hátad majdnem. De
mégis egyenes minden.
Lehetne rosszabb is.*

*Nem alszol el. Járkálsz fel-
alá. Az igazolványod széle
egyenes, gondolod. De
eszedbe jut, hogy addig hajlítottad,
amíg el nem tört.
Nincsen kör alak. Utána el-
telik legalább ötven, öreg vagy,
a tested fáradt, és görbe.*

*De eszedbe jut, hogy lehetne
minden köralak.
Minden utcalámpa fénye.
Aztán csak álomban ébredsz.
Minden végállomás valóság,
az egyenes meg hajlítható.*

mozaikkövek

*mint amikor
megjöttél megjössz.
illatod közelséged lépted
éppen ott
és abban a pillanatban.
ájulásig feszülök
könnyed mozgásod előterében.
a galambok felszedik
a betonról a délutánt.
felröppen a tér.
minden lebeg
a mozaikkövek felett.
drótra feszül a csend.
borzalmas látni árvaságod.
tenyereidre simul a várakozás.
még szorítod
még nem engeded.
de végül meglazul
ami köztünk mindent
a kellő magasságban tartott.
zuhanunk.
zuhanunk valami
érintetlen idegen felé.*

párhuzam

*hideg lábad a takaró alatt
márványcsönd
kilincstelen éjszaka
visszavonhatatlanul itt vagy
azt hiszem én is
a fiókban és a szekrényben is
ugyanolyan most a világ
minden mozdulatlan
a szuszogás is valami
meghatározhatatlan anyag
minden mindegy hol és merre van
ebben az összevisszaságban
majd csak reggel veszem észre
mily párhuzamos vagyok veled*

Belső szárnyak

*Mi nem mondogattuk egymásnak, hogy szeretlek,
együtt nőttünk föl, elröhögtük volna magunkat.
Egyszer mondta angolul, de annak súlya volt.
Csak érezzük és éljük, naponta.*

*Mikor a karom alá csúsztat egy újságot,
hogy felfogja az asztallap hidegét, mikor
kihoz két pulcsit, és ránk teríti, ha a kertben
sokáig beszélgetünk egy régi baráttal,*

*mikor hetekig faragja házunk oromdíszeit
pincemagányba rejtőzve, hogy elkészüljön
karácsonyra, pedig nem is az ő ízlése, mégis
belemerül érte a székelj fejfák szimbolikájába,*

*mikor otthagyjuk a Balti-tengernél gyűjtött
köveket a bungaló teraszán, a szép kerek
rózsaszíneket is sorban kirakva, emlékeink
súlyát ne cipeljük hátizsákban, mondja,*

*Szenteste mégis ott lapul kartonból
hajtogatott díszdobozokban három nyaklánc
a rózsaszínű balti kavicsokból, saját készítésű
foglatban, maga sodorta zsinóron,*

*személyre szóló formák, jellemük, arcuk van,
a kő hidege hűsíti túlhevült nappalainkat,
megnyugtat, mint az óvodában, mikor mindig
a közelébe húzódtam játszani, ott nem bántottak*

*a fiúk, nem huzigálták a copfomat, nem vették el
a játékomat a lányok, kétméteres körzetben
szétsugárzott belőle a belső harmónia, ott éreztem
magam biztonságban, ez így van azóta is.*

*Ahogy öregszik, egyre jobban hasonlít
az angyalokra. Néha titokban megtapogatom
a lapockáját, és mindig csodálkozom, hogy
nem látszik semmi. Belül hordja a szárnyakat.*

ASZALÓS JÁNOS

Kalandvágy erénye

1931-ben született Szegeden. Matematikus. Legutóbbi írását 2010. 12. számunkban közzöltük.

A kalandvágy erénye hajmeresztő ötletnek tűnik. Morális érzékünk hagyományos rétegei tiltakoznak, a szóhasználatban pedig rejtett ellentmondást gyanítunk. Valóban: az erény egyfajta megszilárdult döntési-cselekvési stílust jelöl; a kalandvágy azonban ennek az ellenkezőjét sugallja. Mégis éppen ez a paradoxon hívja fel figyelmünket arra, hogy *a kaland* (a megszokottól eltérően értelmezve) *a látóterünk minden kiemelkedő pontján jelen van*: a természet törvényei, különösképpen az élet fejlődése, az emberi élet több sorsdöntő eseménye, sőt Isten nagy tettei (a teremtésben, a megváltásban) is kaland-szerű jelenségeket mutatnak. Nincs lét, nincs élet kaland nélkül. Ennek az állításnak a megközelítéséhez azonban a kaland fogalmát — az általánosan elterjedt, de elmosódott értelmezéstől eltávolodva, annak magját szűkítve és tágítva — át kell alakítanunk.

A kalandvágy negatív konnotációi között — a kíváncsisághoz hasonlóan — megtaláljuk az anyagi-erkölcsi felelőtlenséget, meg gondolatlanságot, gyakran a cél-talanságot, az önzés kísértését, a vakmerőséget, azaz a valós tények tudomásulvételének hiányát, a szerencsében való bizakodást. A kalandor leggyakrabban a pénz és a kincsek kimeríthetetlen halmazát, a dicsőséget, a hatalmat keresi, vagy egyszerűen a valós élethelyzetét szeretné könnyebbre, testhezállobbra „lecserélni”, kötelezettségeinek feladásával. Néha azzal sem törődik, hogy létezik-e olyan állapot, melyre törekszik.

Jelen gondolatmenetünkben azonban *a (jézusi) kalandvágy, kaland jellegzetességeit* — a fentieket megtagadva — *hat kritériumra építjük*. Ezekre részben a természettörvényekben felfedezhető analógiák, részben bizonyos teológiai megfontolások, részben Jézus életének egyes eseményei biztatnak, és szentjeink életrajzai is forrásul szolgálnak. A „kaland-kalandvágy” elnevezéseket megtartjuk ugyan, de annak mélyebb magját keressük, ahonnan a keresztény életstílus egyik nélkülözhetetlen, ám a keresztény közgondolkodásban mára elfeledett, vagy zárójelbe tett erény gyökerei sarjadnak. (Minderről egyéni és közösségi dimenziókban is gondolkodhatunk; itt elsősorban az egyéni dimenzióra kívánjuk figyelmünket fordítani.)

— Az első kritérium *a valós és súlyos kockázat*, ami sajátos bizonytalanságból ered. A kaland célját nagy körvonalakban ismerjük ugyan, de az eléréséhez szükséges információk jórészt ismeretlenek; esetleg saját képességeink teherbírását sem tudjuk kellőképp megbecsülni; a kalandozás egyes döntő rész-eseményei pedig előre meghatározhatatlanok. (Ez a kaland lényege.) Nincs megbízható „térkép” a bejárando útról, nincs leltár a lehetséges előforduló szituációkról, az esetleges kudarc következményeiről. Sőt, a mi „kalandorunknak” le

kell mondania az „élet- és kárbiztosítás” minden formájáról. A kaland jellemző „előjátéka” egy kockázatos döntés az elindulás pillanatában, majd sorozatosan az előre nem látott szituációkban.

— A keresztény kaland mindig *érték-orientált*, szemben az önző érdek-orientált kalandokkal. (A terrorista öngyilkos „kalandja” azonban nem számíthat erénynek a keresztény felfogás szerint.)

— A keresztény kaland — *felelős kaland* (lásd Balás Béla: *Kalandra hív Krisztus*): csak akkor fogadható el, ha a célként választott érték megvalósulásának „hozama” olyan nagy, hogy az esetleges kudarcból adódó, előre látható vagy sejthető károkat messzemenően kárpótolja. Különösen igaz ez, ha a kaland egy közösséget is érint. Ezért a kalandorunktól maximálisan elérhető tájékozottságot és önismeretet várunk el. A pusztá szerencsére sohasem bízhatja útját!

— Nem szükségszerűen, de gyakran megtörténik, hogy kalandorunk személyiségében (és nem csak sorsában) lényeges, váratlan és *visszafordíthatatlan (pozitív vagy negatív) változás* következik be. A sikeres kalandor valójában sohasem tér vissza előző, fizikai vagy szellemi hazájába. (Ennek legszebb „előképe” a szerelmi kaland, amit most a köznyelvi használattal merőben ellentétesen értelmezünk.)

— Egy fontos lépés, melyet a kalandvágynak meg kell tennie, a „mindent vagy semmit” katartikus lendülete. A keresztény hitdöntés is ilyen: hiába „tudom, kinek hittem”, a sötétbe ugrás kockázatát mégsem lehet elkerülni. Kalandorunk mindig újra, egészen újra vágynak. Mindig más akar lenni eredeti önmagánál. Ha vágya Istentől való, akkor szüntelenül magasabbra tör. Akinek ez megadott, egyetlen nagy bűne az lehet, hogy egy szinten megáll, és ágyat vet önmagának.

— A keresztény kaland legmélyebb és hitelesítő gyökere, legerősebb motivációja és legpontosabb iránytűje a *szeretet*, ám nem a hétköznapi nyelvhasználat felhígított értelmében, hanem abban az értelemben, amiről Pál beszél (1Kor 13), vagy János ír evangéliumában (Jn 15,12–13) és első levelében (1Jn 4,9–12).

Néhány megjegyzés a kaland újszerű megfogalmazásához.

A kockázattal a *bátorság* erényének birtokosa is szembenéz, ám információi (majdnem) teljesek: leltárral, térképpel is el van látva. A kalandhoz azonban a bátorságot messze meghaladó *merészség is szükséges*. — A keresztény kaland-szituáció nemcsak az emberi élet ritka határhelyzeteiben érvényesülhet, hanem — leggyakrabban — a *sűrű hétköznapiakat tölti be gyémántfényű ragyogással*. Kockázatni ugyanis nemcsak élet-halál kérdéseiben lehet, hanem a szeretet ugyanolyan súlyával akár a mindennapi élet apróságnak látszó helyzeteiben is. Lehet úgy mosolyogni, simogatni, kacintani, beszélgetni, hogy abból az isteni szeretet pillangó-hatású vihara bontakozzék ki. A „tét”, ami kockán forog, ilyenkor is súlyos és messzeható lehet. — Mivel Krisztus kalandora leginkább járatlan utakon halad, ezért *többször kérdez, mint válaszol*. És nagyon visszafogott, amikor egyszerűen csak kijelent valamit, mielőtt kérdezné valaki. Ha Isten bízta rá a szavakat, akkor

sem lehet biztos abban, hogy mindent jól értett, és mindent jól adott tovább. Mert a Szó teljessége a közösségnek adatik, így teljes értelmének kibontása is a közösségben, a közösség által történik.

Analóg értelemben a kaland-szerűség *a világegyetem törvényeiben és állandó fejlődésében* is döntő szerepet játszik, így a naprendszer, galaxisok és minden más kozmikus jelenség létrejöttében és felbomlásában is. Mindez a fizika valószínűségi törvényeiből következik: bizonyos fizikai szituációkban elvileg sem lehet tudni, hogy „mit tesz majd a természet” a következő pillanatban, illetve milyen globális következményekkel járhat egy-egy ilyen történés, esetleg a következő évmilliárdok folyamán. Ilyen esetben csak valószínűségi megállapításokat tudunk megfogalmazni. (Különös kérdés: Isten *egyformán* ura-e a világegyetem determinisztikus és valószínűségi folyamatainak, s milyen értelemben? Ha nemleges a válasz, akkor mondhatjuk, hogy Isten már a teremtés pillanatában „bedobta a szabadság gyeplőjét” a világ fejlődésének robogó lovai közé.)

A *biológiai értelemben vett emberré-válás* folyamatát is jórészt a véletlen események valószínűségi törvényei határozták meg és vitték sikerre az évmilliók során, az élővilág egyéb formáival együtt. Ebben az értelemben az élet keletkezése s az emberré-válás biológiai útja — még nem tudatos — „próbálkozások, kalandok” milliőiből, talán milliárdjaiból van kikövezve, ahol a legtöbb kaland kudarcra végződik ugyan, de mindenképpen fontos szerepet játszik.

A *véletlenszerűség törvényeinek analóg formái a kifejlődött emberi élet természetes síkján is megtalálhatók*. Nemcsak az ösztönös, vagy főként érzelmileg motivált döntéseink vannak (előre nem látható) kockázatokkal terhelve, hanem kisebb-nagyobb mértékben a tudatos, felelős erkölcsi döntéseink is. Ezeket a döntésformákat nevezzük a fenti meghatározás szerint „kalandoknak”, lelki inspirációikat pedig „kalandvágynak”. Az egyéni élet szintjén, példaként, gondoljunk csak arra, hogy a házasságokat megalapozó döntéseink nagyjából nem racionális mérlegelések eredményei; az utódok létrehozása pedig még több, előre kiszámíthatatlan következménnyel jár — éppen a természet véletlenszerű eseményei miatt! Ide sorolhatjuk a hivatás, a munkahely vagy a baráti kapcsolatok megválasztásában szerepet játszó esetlegességek tömegét. De ugyanígy járunk, ha erkölcsi döntéseinkre figyelünk: ezek — ha nem is mind — több-kevesebb bizonytalansággal, azaz „kalanddal terheltek”. Ennek oka az, hogy erkölcsi döntések legnagyobb részében elkerülhetetlen a mérlegelés, ahogy a jogi döntések esetén is: nincs minden esetre alkalmazható szabály vagy ráhúzható minta. — Hasonló eredményre jutunk, ha a művészi, vagy akár a tudományos munkában előforduló döntési folyamatokat elemezzük; keveset találunk közöttük, melyet a kiszámítható bizonyosság vezérel. Ezekben gyakran az intuíció a vezérlő elv, ami lényegileg a szellemi kaland egyik alapeleme. — Az egyéni életsorsokból fonódó, átfogóbb szintű *kulturális, gazdasági, társadalmi fejlődés* sem képzelhető el az általunk értelmezett „kalandok” nélkül.

A kalandvágy és a nyomába zúduló kalandozás eseményei az *emberiség hosszú távú fejlődését és történelmét természetes szinten* is meghatározó módon befolyásolják. Ám ennek léteznek erénnyé érlelt „művészi magasságú” formái is, melyek nemcsak a kalandvágyót gazdagítják, hanem társadalmi-történelmi értékeket termelnek.

A Jézust követő ember transzcendens életsíkján a kalandozás merészsége különös, akár végletes hangsúlyt nyer. Sötétbe ugrik, mert nem látja, nem láthatja előre az összes lehetséges következményt. Amikor „Krisztus szeretete űz minket”, minden megtörténhet, a „mindent vagy semmit” kockázatának vállalása révén: „Úgy küldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé... Miattam mindenki meggyűlöl titeket...” (Mt 10,16–22); „Ha valaki utánam akar jönni, tagadja meg magát...” (Mk 8,34–37). Itt Isten szeretetének mindent kockáztató, feltétel nélküli kiáramlását tükröző emberi magatartásról van szó, mely a vak szerelemhez hasonló, ahol még viszontszeretetet sem várunk el embertársainktól. Sőt, azt is kockáztatjuk, hogy a krisztusi szeretet fénye és melege eltűnhet belőlünk a következmények sötét örvényében, s a becsapottság végletes érzése boríthat el. (Kis Szent Teréz utolsó évének pusztító pokoljárása példa erre.) Ebben az értelemben *a kalandvágy a természetfölötti erények különleges minősége, mely különösképp a hivatás vagy a küldetés eseményeihez társul.*

A keresztény hit is kaland. Mert Krisztus követése — a tökéletes önátadás formája — nem jelenti azt, hogy ettől a pillanattól kezdve Isten mindent előre „megmond” arról, hogy mit gondoljunk, hogyan érezzünk és hogyan döntsünk. Ennek ellenkezője sokkal gyakoribb. Minél mélyebb a hitből fakadó önátadás, Isten is annál jobban „ránk bízsa saját földi sorsát”. Ezért azt tapasztaljuk, hogy még több lett a ránk bízott feladat, még súlyosabb és kockázatosabb döntéseket kell hoznunk, ezek miatt még nagyobb felelősséget hordozunk — és Isten éppen ezt a bizonytalan helyzetet vagy folyamatot áldja meg, az esetleges kudarccal együtt! (Nem ehhez hasonlót tapasztalt meg Jézus is?) Jézus sem gondoskodik apostolai, tanítványai biztonságáról (például az apostolok szétküldése: Mk 6,7–9), hanem az emberi erőt meghaladó, kockázatos életvitelre biztatja őket, mai tanítványaival együtt (az előre-gondoskodás elutasítása: Mt 6,25–34; a gazdag ifjú: Mt 19,16–22; a rokoni kapcsolatok másodrendűsége: Mt 10,35–37; követésének súlyos feltételei: Mt 5,38–48).

Különös „*isteni „kalandvágyat”* kell észrevennünk a teremtésben, a megtestesülésben, a megváltásban, a Lélek számtalan megnyilvánulásában is. (Az idézőjel a szó analogikus értelmezésére utal.) Isten kockázatot vállalt ezekben a tettekben, éspedig halálos kockázatot. Döntését a szenvedélyes, feltétel nélküli szeretetvágy diktálta. (Itt is minden idézőjelben áll.) Ha Isten „erényeiről” beszélhetünk (ami nem azonos az isteni erényekkel), talán ez lenne számunkra a legnagyobb ajándék, mert „úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött fiát” kockáztatta érte!

Jézus „kalandjairól” az evangéliumok keveset tanúskodnak. Valóban, Jézus mindig arra hivatkozott, hogy egyetlen küldetése az Atya akaratának beteljesítése, az „Írás szerint”. Joggal gondolhatnánk tehát, hogy élete első pillanatától, vagy legalábbis szellemi érettségének kiteljesedésétől kezdve mindent pontról-pontra előre látott, tudott arról, amit az Atya megbízásából neki itt a Földön tennie kell. Ezzel a feltételezéssel azonban elvitatnánk tőle az emberi döntések lehetőségét és jogát, a tervezés kényszerűségét, a meglepetések élményeit — tehát az emberi mivoltának teljességét kérdőjeleznénk meg. Mert az emberi léthez, sorshoz antropológiai szükségszerűséggel hozzátartozik, hogy az ember „belefut” súlyos, de határozatlan döntési szituációkba is. Olyanokba, melyek saját és mások élethelyzetét és sorsát lényegesen meghatározzák, s kimenetelük kritikus lehet. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy az evangélisták nem a mai értelemben vett életrajzot írtak; nem is volt ilyen szándékuk. A „jóhír” magját, meghatározó tényeit rögzítették, ezért az antropológiai és történeti tények, esetlegességek gyakran rejtve maradtak. Szövegeikben azonban megbújik néhány jézusi mondat, tény, szándék, kezdeményezés, melyek mögött — a fentebb rögzített értelmezésünkhöz ragaszkodva — indokoltan fedezhetjük fel a kaland jellegzetességeit. Most csak utalunk néhány ilyen (merészen feltételezett) „kaland-nyomra”.

Talán a legfeltűnőbb az a tény, ahogy Jézus elszakad a családjától, s más „családot” alakít ki maga körül (Mt 12,46–50), s — korában nem szokatlan, de kockázatos — vándorprédikátor életformáját választja. Asszonyokat is befogad ebbe a családba, ami botránykőnek tűnhetett kortársai szemében. Ilyennek sejtjük az apostolok meghívását is; mint-ha Jézus csak találomra válogatta volna őket. Ezzel szemben következetes tudatossággal fordul a betegek, a szegények és a társadalomból kirekesztettek felé, de úgy, hogy nem mindig törődik a törvényes előírásokkal. (Különösen a leprás érintése, a szombati gyógyítás és a bűnök megbocsátása okozhatott felháborodást.) Arra is van (talán) példa, hogy Jézus nem várt eseményekkel szembesül: útjai során előfordult, hogy nem talált helyet, ahol „fejét lehajtsa” (Mt 8,20); Mk 6,1–6 szerint „csodálkozik” missziója sikertelenségén; „észreveszi”, hogy valaki megérintette (Mk 5,30); a názáreti „zászlóbontás” során (Lk 4,14–30) pedig rá kell döbbernienie, hogy „senki sem lehet próféta saját hazájában”. Nincs nyoma annak, hogy Jézus valami „önvédelmi stratégiát” vagy „biztonsági hátteret” épített volna ki a hatalmasok, a befolyásosok között, akár csak tanítványai és saját küldetésének védelmére. Sőt, mintha pontosan ellentétes stratégiát követne. Bár az utolsó jeruzsálemi zárandoklata során pontosan tudja, hogy mi vár rá (Mk 10,32–34; apostolai „félve követték”), a feltehetően akkor mondott példabeszédei (például a szőlőmunkások: Mt 21,33–45) legkeményebb vádbeszédeknek tűnnek az élet-halál uraival szemben. Az eredmény egy külső szemlélő számára: a biztos és abszolút bukás (Jeremiás sorsa!). Apostolai elmenekülnek, Péter megtagadja, ő pedig köznevetség tárgyává válik. Vajon nem így kell-e értelmeznünk Jézus egyik utolsó

szavát a kereszten: „Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?” (Mt 27,46). Pedig — ha Máté szövegét (26,53) szó szerint értelmezzük — kérésére tizenkét ezred angyal kelt volna védelmére!

Ha befejezőként szabad kritikát gyakorolni a mai katolikus vallásszágról hazánkban, akkor kiélezett formában így fogalmazunk: *súlyos kaland-fóbiában szenvedünk*. Minden kockázattól, bizonytalanságtól, felelősséggel járó döntéstől, minden kudarcától rettegünk. Csak a biztosat, a megszokottat, hagyományosat, az előírtat, a közvélemény (vagy éppen az egyházi előjáró, a lelkivezető által) támogatott utat merjük választani. Sok esetben ez helyes is; például a tízparancsolatot nem lehet megkérdőjelezni; nagyobb bizonytalanság esetén erkölcsi kötelesség egy tapasztaltabb javaslatait meghallgatni. Ám az életutak elágazásainál a legtöbb esetben nekünk kell döntenünk. Mert a döntéseink jelentősebb pillanatai nem a jó vagy a rossz, hanem a jó vagy a jobb, a rossz vagy a rosszabb dilemmájától terhesek — úgy, hogy az egyik pólus mellett sem áll meggyőző erejű érvrendszer.

Úgy tűnik, hogy a jövő kereszténye épp egy ilyen útelágazás előtt áll: kész-e a krisztusi felnőtt-lét útvonaltól követni, a velejáró súlyos döntések és felelősség-terhek sorozatával, de — ugyanakkor, ennek ellenére — a fenntartás nélkül való önátadás még nem látható következményeivel, az általa ígért béke és nyugalom örökös párbajával (Teréz anya) együtt.

A kaland tehát — ebben a megszentelt értelemben — súlyos hiánycikk a mai átlagos, laikus morálban. Biztonságra törekszünk mindenáron. Sokat veszítünk vele.

A VIGILIA KIADÓ AJÁNLATA

<i>Dobai Lili: Formula pietatis</i>	1.100,-
<i>A költészet jelenléte. In memoriam Czjzek Éva</i>	1.200,-
<i>Leo Maasburg: Teréz Anya. Csodálatos történetek</i>	3.200,-
<i>Jean-Louis Chrétien: A felejtethetetlen és a nem remélt</i>	2.500,-
<i>Lukács László: Az Ige asztalánál</i>	2.900,-
<i>Walter Kasper – Daniel Deckers: A hit szívverése</i>	3.200,-
<i>Kertész Imre: A megfogalmazás kalandja</i>	1.400,-
<i>Thomas Merton: Párbeszéd a Csönddel. Imák és rajzok</i>	2.900,-
<i>Teréz Anya: Jöjj, légy a világosságom!</i>	3.200,-
<i>Rupert Berger: Lelkipásztori liturgikus lexikon</i>	4.300,-
<i>Johann Baptist Metz: Memoria passionis</i>	2.700,-
<i>Borbély Szilárd: Egy gyilkosság mellékszálai</i>	1.700,-
<i>Máthé Andrea: Útvesztőben</i>	1.100,-
<i>John Powell: A tartós szeretet titka</i>	1.800,-

A kiadványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők a Vigilia Kiadóhivatalban:

1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em. 420.

Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444; E-mail: vigilia@vigilia.hu

CS. GYIMESI ÉVA HALÁLÁRA

Cs. Gyimesi Éva tragikus halálával igen nagy veszteség érte az erdélyi magyar kultúrát és általánosságban a magyar irodalomtörténet-írást, minthogy egyike volt azoknak az öntörvényű tudósoknak, akik a hetvenes évektől kezdve új, mindenképpen hiteles pályára terelték az erdélyi magyar irodalomismeretet, szerepet vállaltak a fiatal tanár- és tudósnemzedékek nevelésében, és a korábbi zsarnoksággal szemben igen bátran képviselték az emberi szabadság ügyét. Fiatal kutatóként nyelvművelési kérdésekkel foglalkozott, tehetsége mindazonáltal az erdélyi magyar irodalom vizsgálatában bontakozott ki. *Találkozás az egyszerűvel* (1978), *Teremtett világ* (1983), *Kritikai mozaik* (1999) című kötetekben az új erdélyi magyar irodalmat, mindenekelőtt a maga autonómiáját visszaszerző költészetet mutatta be. A költészet esztétikumával és ennek befogadásával foglalkozó tanulmányai a korszerű nyugat-európai és magyarországi szakirodalom ismeretére támaszkodtak, igen nagy kritikusi empátiával mutatva be az erdélyi magyar líra modern alkotóegységiségeit, közöttük olyan költőket, mint Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos. A tanulmányíró — a mára általánosságban elfogadott „receptiós” esztétikának megfelelően — a befogadói folyamat személyességére hívta fel a figyelmet, ezzel is azt az olvasási „stratégiát” szorgalmazva, amely termékeny kapcsolatot kíván létrehozni a műalkotás és az olvasó között.

Erdélyben az irodalom és az irodalomtörténet-írás nem pusztán szakmai követelményeket támaszt művelőivel szemben, a nemzeti identitás és általában az emberi és közösségi jogok védelmében is hagyományosan szerepet kap. Cs. Gyimesi Évának, mint meggyőződéses demokratának és kereszténynek, ebben a tekintetben is igen megbecsülendő feladat jutott. Azzal a kérdéssel találkozott, hogy vajon az emberi szellem miként küzdhet meg a zsarnoki hatalom min-

dent maga alá rendelő kíméletlenségével. Egyike volt azoknak a kolozsvári értelmiségieknek, akik vállalták a szellemi ellenállás kockázatát, tapasztalnia kellett a rendőrállami üldöztetést, *Szem a láncban* (2009) című önéletrajzi, egyszersmind történelmi dokumentumkötetében a Securitate titkos iratanyagának tükrében mutatta be ennek a félelmetes szervezetnek a működését. *Honvágy a hazában* (1993) című, személyes vallomásokban gazdag kötetének írásaiban vetett számot azokkal a tanulságokkal, amelyeket kontesztáló értelmiségiként kellett szereznie. A kötet írásai tulajdonképpen a zsarnokság ellen szinte magányosan fellázadó írástudó tapasztalatát, közérzetét és erkölcsi igazságát mutatták be, és a személyes helytállás erőforrásaként a keresztény etikát jelölték meg. Cs. Gyimesi Éva egy előadásában, amelyet a Pax Romana elnevezésű katolikus értelmiségi mozgalom 1991-es innsbrucki találkozóján tartott, arra a „szelíd erőre” hivatkozott, amelyből az ellenállás készsége táplálkozik. „Ez a szelíd erő — olvassuk — a feltétlen szeretet az emberek iránt, akiknek vagy akik érdekében beszélni tartozol. A szeretet a munka iránt, amelyben elveszíted magad, hogy tökéletlenséged átlénygüljön valami mássá, aminek pusztán médiuma, hordozóközege vagy.”

Váratlan és tragikus halála igen sokunk számára jelent személyes veszteséget — egyszerűsmind figyelmeztetést is, hogy talán jobban kellene vigyáznunk barátainkra, és intézményeink is határozottabban kellene, hogy figyeljenek arra, akinek segítségre van szüksége. Cs. Gyimesi Éva személyes tragédiáját ugyanis megelőzte az, hogy megszakították kapcsolatait az egyetemi ifjúsággal, és így hivatásának értelméről kellett lemondania. Az erdélyi és a hazai magyar irodalom gyászában a Vigilia körül gyülekező közösség is osztozik, hiszen Cs. Gyimesi Évának számos kiadváló írása lapunkban került az olvasók elé.

POMOGÁTS BÉLA

LUKÁCS LÁSZLÓ: AZ IDŐK JELEI NYOMÁBAN Jegyzetek 1992–2010

Simone Weil számos írásában hangsúlyozta a *figyelem* kiemelkedő jelentőségét az emberi élet minden területén, de különösen is a lelkiéletben. Véleménye szerint az emberi személyiség meghatározó jegyének kell lennie a „figyelem iskolázottságának”, ami a világ iránti nyitottságot, önmagunkkal és másokkal szembeni átgondolt és felelős magatartást, egyúttal szeretetteljes odafordulást és segítőkészséget is jelent (nem véletlen, hogy egy helyütt a bibliai irgalmas szamaritanus történetét elemezte ebből a szempontból). Lukács László legújabb könyve a weili értelemben vett figyelem iskolázottságának szép példája, melyben a legtermészetesebb módon forr egységbe az evilágra és a túlvilágra, a mindenkori felebarátra és az Istenre irányuló odafigyelés, az önatadás és a szolgálat lelkisége.

Az 1992 és 2010 között született, több mint kétszáz „jegyzet” túlnyomó része — melyeket talán helyesebb volna meditációknak, netán „minilesszéknek” nevezni — az általa főszerkesztőként jegyzett Vigiliában jelent meg, hónapról hónapra a folyóirat első oldalán. A könyv címében szereplő „idők jelei” kifejezés (amint ezt a hátsó borítón olvasható, a *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúcióból vett idézet is mutatja) a II. Vatikáni zsinat szellemiségét idézi meg, melynek Lukács László elkötelezett híve. Papi-szerzetesi elhivatottságához és a zsinat útmutatásához hűen arra törekszik, hogy „szüntelenül vizsgálja és az Evangélium fényénél értelmezze az idők jeleit”, hogy elemezze, keresztény reflexió tárgyává tegye napjaink bonyolult történeteit, kritikákat és javaslatokat foglalmazzon meg, s végeredményben együttgondolkodásra hívja meg az olvasókat.

„Iskolázott figyelmének” irányát követve, vagyis könyvét olvasva számos területtel és kérdéssel szembesülhetünk: hónapról hónapra született írásaiban először is jól nyomon követhetők a rendszerváltás óta eltelt 20 év magyar társadalmában és a hazai közéletben végbement folyamatok, melyek megértését a mából visszatéve maga is rendkívül fontosnak tartja, hiszen tanulságul és útmutatásul szolgálhatnak a jövőre nézve. Emellett olvashatunk a magyar egyház életének legfontosabb történeteiről (például egy év távlatából megemlékezik az 1991-es pápátogatásról, elemzi annak tanulságait, szól az egyházmegyei zsinatokról, a püspökkari körlevelekről, a 2001 végén Budapesten rendezett taizéi

találkozóról), valamint a nemzetközi, főleg egyházi élet néhány jelentős eseményéről is (például az Emberi Jogok Európai Kartájának elkészülte, Kyoto egyezmény, ifjúsági világtalálkozók, a Nagy Jubileum éve, II. János Pál pápaságának utolsó évei és halála, XVI. Benedek első enciklikái, Newman bíboros boldoggá avatása, és sorolhatnánk). Írásai azonban sohasem beszámolók vagy pusztá híradások, hanem elemzések, elmélkedések, amelyek mindig az adott történet vagy jelenség mélyére hatolnak. A folyamatokra figyel a hazai és a nemzetközi világ, elsősorban az egyház és a keresztények életében, miközben gondolkodói mentalitásában természetes módon egyszerre magyar és európai.

A megszülető, lassan formálódó magyar demokrácia egyik központi kérdésének a *szabadság* helyes értelmezését látja. A szabadság erkölcsi értéknek tekintendő, amellyel meg kell tanulni felelősen élni; távolról sem azonos a szabadossággal, sőt kötelezettségek is társulnak hozzá. Szabadság és felelősség, szabadság és igazság/igazságosság, szabadság és testvéri egyenlőség szorosan összetartoznak, ám mintha a magyar társadalom erre még mindig nem ébredt volna rá. Látja és igyekszik elemezni az egyes társadalmi rétegeknél, csoportoknál a kezdeti bizakodást lassanként felváltó kiábrándultságot, a szellemi-kulturális élet megosztottságának egészen az ellenségeskedésig történő fokozódását, amit kritikusan szemlél és elítél. Szívvel-léellel a *párbeszéd* híve, mert szerinte csak az vezethet el valódi közösséghez, de a dialógust is tanulni kell, a vitatkozás kultúráját, a másik meghallgatását, véleményének tiszteltetését, aminek alapja az egymásra kinyíló figyelmes szeretet. Ebből a szempontból is nagyon fontosnak tartja az értelmiség szerepét, s kiemelten is a keresztény értelmiség felelősségét, a nélkülözhetetlen keresztény reflexiót, amire ő követendő példát mutat, vallva, hogy a keresztény értelmiség magatartását állandósult figyelem jellemzi, azaz virrasztás, vigília. Számára a párbeszéd, a kommunikáció célja az, hogy elvezessen a testvéri közösséghez, melynek forrása és végcélja maga a Szentháromság. Többször is hivatkozik Pál apostol szavaira: „nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert ti mindnyájan egy személy vagytok Krisztus Jézusban” (Gal 3,28; Kol 3,11). A keresztényeknek egy-egybe kell forniuk a szeretetben, de szeretetükből a nem hívőket sem zárhatják ki. Vagyis a szabadság helyes értelmezése és a párbeszéd felvállalása mellett írásaiban egy másik kulcsfogalom a *szolidaritás*. Az önző önérdetek, a szerzés-birtoklás vi-

lágát fel kell váltania a testvériességnek, a megegyezésen alapuló együttműködésnek, a *közjó* feltétlen szolgálatának, a társadalmi igazságosság-nak, amihez alapvető támpontokat ad az egyház társadalmi tanítása, a szegények melletti kiállása (hazai viszonylatban többször is utal az 1996-os *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című püspökkari körlevélre). A felebaráti szeretet a keresztények elkötelezett társadalmi szerepvállalását feltételezi, a személyes felelősségvállalást és példamutatást, a tanúságtételt Isten országáról, ami nem választható el az egyház prófétai, társadalomkritikai szerepétől sem. Mindehhez az „emlékezet megtisztításának”, a bocsánatkérés és a megbocsátás, a *kiengesztelődés* lelkiületének is tár-sulnia kell, a kiengesztelődésnek önmagunkkal, felebarátainkkal, egyéni és közösségi múltunkkal, mert csak ennek nyomán jöhet létre testvéri kö-zösség és összefogás a jövő érdekében.

Írásaiban kiemelten foglalkozik az Európa egységesülése és az ezredforduló által felvetett kérdésekkel, Európa és a kereszténység viszonyával, megemlékezik az alapító atyákról, így például Robert Schumanról, és hangsúlyozza: „ha Európa megfélemezkezik keresztény gyökerei-ről, akkor saját önazonossága kerül veszélybe” (187.). Ezért is tartja fontosnak a II. János Pál pápa által még a nyolcvanas években meghirdetett „új evangelizáció” programját. Másrészt vallja: az európai kultúra része kell hogy legyen az élet fel-tétlen tisztelte, ami nem egyeztethető össze sem az abortusszal, sem az eutanáziával. A fogyasztói-információs társadalomban az emberi sze-mély méltóságának, istenképiségének és a család intézményének védelmében is élen kell járnia az egyháznak. Emellett véget kell vetni a természet világméretű kizsákmányolásának, megoldást kell találni az ökológiai problémákra. Arra szintén több írásában felhívja a figyelmet, hogy „az em-beri személy erkölcsi fejlődése nem tart lépést technológiai hatalmának növekedésével” (188.), vagyis a tudományos-technikai fejlődés számos veszélyt rejt magában. Nagyon fontosnak tartja az oktatást és a nevelést, de mindenekelőtt az ön-nevelést, ahogy a családi életre nevelést is.

Mint már utaltam rá, írásaiból egyértelműen kitűnik, hogy Lukács László a II. Vatikáni zsinat tanításának elkötelezett híve. Újra és újra visz-szatér a zsinat szellemiségének fontosságára, a zsinati dokumentumok újragondolásának szük-ségességére, rendre megemlékezik a zsinat kez-detének, illetve lezárulásának kerek évfordulóiról. Nem a szolgáltató, hanem a szolgáló egyházban hisz, a szolgálatban és a párbeszédben. Mint írja: „A II. Vatikáni zsinat felismerte, hogy az egy-háznak gyökerénél és rendeltetésénél fogva a dialógus egyházának kell lennie, az üdvösség

szentségének” (174.). Másutt pedig azt mondja a „zsinat szelleméről”, hogy kettős nyitottságot jelent: „kreatív hűséget, készséget a megújulásra, figyelmet az Evangéliumra és az idők je-leire” (222.). Híve az egyetemességnek és az ökumenizmusnak, az „egység a sokféleségben” gondolatnak, a hitviták helyébe lépő felekezeti-közi párbeszédnek. Már csak ezért sem lehet meglepő, hogy „hármascillaga” egyike a taizéi ökumenikus közösséget megalapító Roger test-vér, II. János Pál pápa és Teréz Anya mellett (utóbbiról több meleg hangú írásban is megem-lékezik); s mint írja, ők hárman „egészen sajátos módon meghatározták az elmúlt ötven év ke-resztény gondolkodását és életét, de a maguk sa-játos módján hatottak az egész világra is” (283.).

Mivel írásai a Vigília „első oldalaként” szü-ltek hónapról hónapra, természetes, hogy bi-zonyos mértékig igazodnak az egyházi év rit-musához, az egyházi ünnepekhez. Ilyen témájú elmélkedései közül véleményem szerint kiemel-kednek az Adventről és a Karácsonyról, illetve a Nagyböjtről és a Húsvétről szóló írásai, de két-ségtelenül ezekhez kell sorolnunk a Mindenszen-tekéről és a Halottak napjáról szólókat is. A miszti-kára, a „térdeplő teológiára” kifejezetten érzékeny teológusként Jézus születéséről, haláláról és feltá-madásáról, a „szentek egységéről” és a Szent-háromságról nagyon mély meglátásokat fogalmaz meg. Ezekben a meditációkban figyelmét az em-beri lélek legbensőjére irányítja, és imádságos sza-vakkal szól hitünk központi misztériumairól, a múltékony evilági időről és az örökkévalóságról, megváltottságunkról, a hitről és az ima természe-téről, ami bensőséges együttlét Istennel.

De ez végül is elmondható valamennyi írásá-ról: figyelme *imádságos figyelem*, irányuljon akár a külvilágra, akár a lélek bensejére. Lehet elmél-kedésének kiindulópontja egy újsághír, egy ha-zai vagy nemzetközi esemény, az éppen aktuális történe-sen túllépve mindig és nagyon gyorsan eljut általános érvényű meglátásokhoz és igaz-ságokhoz. Az írásaiban nyomom követhető közel húsz év eseményeit és jelenségeit tágabb pers-pektívába, magába az üdvtörténetbe állítja, s a múltékonyból kibontja, kiemeli az örök érvényűt. Elmélkedéseiben végső viszonyítási pontja min-dig Jézus Krisztus és az Evangélium, mert az apostollal együtt vallja: „Megismertük Isten sze-retetét — és hittünk benne...” (1Jn 4,16). A meg-fontoltság, átgondoltság és felelősségtudat, az idők jeleire és az emberi lélekre irányuló, állan-dósult imádságos figyelem mellett ez a szeretet és ez a hit tükröződik könyvének minden egyes sorában. (*Kairosz Kiadó*, Budapest, 2011)

BENDE JÓZSEF

AZ ISMERETLEN BABITS MIHÁLY

A cím annyiban pontatlan, hogy most már a kritikai kiadás új kötetének jóvoltából e nagy író életművének azokkal a műfajaival is szembesülhetünk, amelyekről kevesebb szó esik, s még csak nem is ok nélkül vagy feledékenységéből, hiszen legelső sorban mégis költőként becsüljük, illetve érett korának esszéit és ezek közül is mindenekelőtt az európai irodalom történetét összefoglaló, személyes ízléséről tanúságot tevő művet emlegetjük. Igaz ugyan, hogy jelentékeny írók prózáját (regényeit) is a magyar irodalom legjavához sorolják, de ezek mégsem érnek föl az említettek magaslatára.

Ha szenzációs címet választottunk volna, bizonyára a *Babicsból Babits* mellett köthettünk volna ki, hiszen Csokonai-Ilés Sándor *Babits Mihály és Fogaras* című kötetében olvasható a költőnek az a kéréme, hogy a Babits nevet használhassa, s ezt a felső hatóság végül kegyesen engedélyezte is. Fogarásról egyébként a Trianon előtti Magyarország legszélsej határa juthat eszünkbe, ahol Babits Mihály nemcsak tanárságát kezdte el, hanem ernyedetlenül munkálkodott, hogy megvalósíthassa rövidebb és hosszabb távú irodalmi terveit. Olvasott, ugyanazzal a mohósággal, amely fiatal, egyívású társait, Kosztolányiékát ugyancsak jellemezte, s amely hozzásegítette őket a világirodalom új irányzatainak értékelő befogadásához és a filozófia útkeresésének alapos ismeretéhez. A magyar- és latinórákat tartó Babits Mihály számára nyilván sokkal izgalmasabb és tehetségéhez méltóbb vállalkozás volt a Nietzschevel való szembesülés és az *Isteri színjáték* részleteinek fordítása, mint az óráira történő készülés. Jegyzőkönyvek, korabeli fényképekben látható poros utcák, kopott földszintes ház — ezek voltak Babits nyilvánosság előtti életének díszletei, s a maguk nemében, Csokonai-Ilés Sándor szakértő magyarázataival ezek is hallatlanul érdekesek. Van azonban a történetnek mélyebb rétege is, a pályakezdő író fokozatos elmélyülése, s ennek első dokumentumai, egyetemi éveiben írt esszéi, kritikái és azok a prózai próbálkozásai, amelyek között sok a töredék, annak bizonyítékaul, milyen kemény küzdelmet vívott a próbálkozásainak ellenálló kisprózával, amelyben Kosztolányi oly bravúros mutatóványokra volt képes már a kezdet kezdetén. Babics-Babitsból hiányzott ez a könyvnyedség, jól mutatja ezt kisprózái alkotásainak gyűjteménye (Némediné Kiss Adrién és Szántó Gábor András rendezte sajtó alá ezeket az írásait), ugyanakkor beleérzéssel, széles kitekintéssel hatolt be írói világokba és jelenségekbe (írt már 1900 és 1911 között írt esszéi, tanulmányai és kritikái is sejtetik — Hibscht Sándor és Pienták Attila gondozásában, utóbbi kitérő tanulmányai).

Már egyetemi tanulmányai idején írt dolgozatában is megfigyelhető a jelzett igényesség és alaposság. Az orosz irodalomról írt, Bodnár Zsigmond által jelesre minősített záródolgozatában néhány nagy író méltatására ugyan nem tért ki, de így is meglepő alaposságával, tájékozottságával. Szerintem e tanulmány jegyzetelésében, s nem a kötetet záró írásban kellett volna részletesen magyarázni, mit értett Bodnár professzor elméletének kétségkívüli hatása alatt Babits azon, hogy „az orosz irodalom határozottan realista irányban indult meg”, s ennek az irányzatnak hatását Puskin költészetében is érezni vélte. Bodnár Zsigmond — lehet vitatni, vajon a szellemtörténet előfutára volt-e, s nem inkább egy sokféle elemből gyúrt történetfilozófiai szemlélet alapján korszakolta-e a szellemi jelenségeket — úgynevezett hullámelméletében az eszmeerő az a hajtóerő, amelynek két megjelenési formája az ideális és a reális. A kettő folytonos küzdelmét nevezte ideárealizmusnak (*Az eszmeerő magyarázata*, 1894). Idealizmusnak tekintette az emberiség ügyéért és a világért tanúsított rajongást, az ész uralmát, a bölcséleti gondolkodás fellendülését, az erkölcsi élet tisztaságát, az egyszerű berendezési tárgyak kedvelését (!), realizmusnak a szülőföld és a család szeretetét, a kereskedelem fellendülését, s az ezzel párhuzamosan jelentkező anyagiasságot, a kicsapongó életmódot, a pesszimizmust és a filozófia hanyatlását. A történelem ezek folytonos küzdelme nyomán alakul, s harcuk meghatározza az irodalom mozgását, s magyarázza a nagy irányzatok kialakulását. Ezek a gondolatai sokáig termékeny hatást gyakoroltak, utóbb azonban inkább derűt keltettek gyérülő számú hallgatóiban. Ennek első sorban az a magyarázata, hogy elméletét szigorú következetességgel érvényesíteni akarta az élet apró tényeire és jelenségeire (s ebben némiképp előfutára volt a futurista programot kiterjesztő Marinettinek). 1907-ben bekövetkezett halála előtt már különként tekintettek rá, de az a törekvése, hogy perspektivikusan értelmezze a történelmet, befolyásolta növendékei gondolkodásmódját, és segítette őket a pozitívizmus meghaladásában.

A fiatalkori tanulmányok és tanulmánykísérletek visszatérő alakja Arany Jánosé, akiben valamiképp lelki rokonára talált. A félszeg, műegész megvalósításáért küzdő poétában ismerte föl elődjét, nem a népnemzeti iskola idealizált, elrajzolt költőóriásában, kinek nyomasztóvá növesztett emléképe ellen Reviczky is síkra szállt, Ady számára pedig ellenszenvessé vált. Elődeivel ellentétben Babits lélektani szempontok alapján is igyekezett átvilágítani Arany életművét, hogy megvilágítsa alakformálásának újszerűségét. Ezek között akadt meglepő, eredeti közelítésmód (*Arany, mint arisztokrata*), de a szokatlan nézőpontból történt vizsgálódás is jelezte, hogy az egyetemista szembe-

fordult azokkal a kicsit iskolás irodalomtörténeti elemzésekkel, mint például Gyöngyössi László *Arany Jánosa*, amelyekben a műalkotások jellemzőiről alig esett szó. Babits ízlésére mindenestre jellemző, ahogy a *Toldit* beleállította kedves költője életművébe, az ifjú Toldi Miklós „ingerlékeny büszkeségét” reális történeti vonásoként értékelte; az „ököljogos” igazságtevés örökségének. Ráadásul „Toldi nem is a legjellemzőbb, nem a legfölszabadultabb műve Aranyinak, hanem olyan, mint az iparoslegény *remeke*, amely még a mester ízlésével a céh tetszésére sikeredett...” A céhlegények által készített remekre történő utalás azt is jelzi, hogy gondolatban már elszakadt a mindenkori uralkodó divatoktól, és saját útjára tért volna, mint ahogy korai lírája is mutatja e törekvését. A századvég hazai bölcséletében — melyet Babits tanulmányozott — ugyancsak felmerült az a gondolat, hogy a műalkotásokról lefejtse az aktualizáló mondanivalót (Babits még Riedl Frigyes könyvének ezeket a meglátásait is bírálta, jelezve, hogy Miklós alakjába nem lehet belemagyarázni a parasztság felszabadításának látomását).

Babits „magánhasználatra” írt jegyzetei kivételesen érdekesek, bepillanthatunk bennük a fiatalember gondolkodásmódjába. Arany arisztokratizmusával foglalkozva azt fejtegette, hogy „a közönségességet nem keresi, mint némely realisták”, s ahogy ezekről a jelenségekről szól, abban is érezni fölényes ironiáját, bár néven nevezi a dolgokat. Szemléletébe, Aranyhoz való közelítésébe belejátszott Nietzsche hatása, abba a meggyőződésébe mindenképp, hogy a költészetben, akár a természetben, az erős eltapossa a gyöngét, s ezért nem érdemel elítélést, vagy megvetést. Miklós megöli György szolgáját, aki hozzá viszonyítva csak „szünyög”. Idézte is a német bölcselő idevágó gondolatát: „Mi a majom az embernek?”, s egy kicsit a saját képére és hasonlatosságára módosítva, így válaszol a történetbölcselő kérdésére: „Nevetséges vagy fájdalmas szegény. S ugyanaz kell, hogy legyen az ember — a felsőbb embernek.” Aranyban nem érzékelte a humanizmus „gyengeségét”. Ekkori meggyőződése szerint a 19. század költői és bölcselői hamisították meg a humanizmus és a lelkiismeret eredeti tartalmát. „Raszkolnyikov csak egy vén, ronda varangyos békát öl meg a legnemesebb cél érdekében — és mit ki nem áll érte! (...) vegyünk egy individualista bűnös, börtönjárt perverz dekadenst: Gray Dorian arcképe szintén épp egy ily anyámasszonyos lelkiismeret alteregója.”

Ezeket a nietzschei fogantatású eszmélkedéseit nem kell komolyan vennünk. Írásai egymásutánjából megfigyelhetők, amint szép lassan meghaladta őket, nemcsak esszéiben és bírálatában, hanem kisprózaí alkotásaiban is, amelyekben az anyaggal való küzdelme szembetűnő. A fikció-teremtés idegen

volt tőle, az olcsó realizmus viszont taszította. Már legkorábbi ilyen típusú írásai is inkább az impresszionista hatásoktól megérintett lírikus finom rajzai. Idézem a *Fejfájás* bevezetését: „Most délután van, oly éles a világ! Lassan leveszi szűrőjét az est, a meleg nehezedik, fullad a szoba.”

Ezek a finom, kicsit keresett kifejezések annak bizonyítékai, milyen fontosnak érezte a műalkotások nyelvi megformáltságát, mennyi szeretettel figyelte a szavakat, amelyek hangalakját is megkülönböztetett figyelemmel követte. Érzékenységet már Rédey Tivadar Horatius-fordításairól készített szeminárium bírálatá is mutatja. Ebben még érezni a köznapiságtól való idegenkedését, hiszen a római lírikust „az igénytelenség költőjének” tekintette, ugyanakkor azt is megérezte, hogy ez az igénytelenség nem pórias, nem adható vissza azokkal a „kedves magyar alexandrinokkal”, amelyekkel Rédey Tivadar magyarította. Már csak azért sem, mert fényévnnyi a távolság a magyar verselés és Horatiusé között. Nem a magyaros versformák ismeretében kell tolmácsolni, hanem Berzsenyi lírájának lejtésével!

A jegyzetekben olvasható a bírált fordítás néhány versszaka. Ezek alapján megállapítható, hogy Babits nemcsak jogosan kifogásolta Rédey Tivadar egyes megoldásait, hanem a részletekből következtethetünk saját műfordítási elveinek formálódására is. Amint említettem, különös vonalommal értékelte a szavakat, jelzős szerkezeteket, s közben kedvtelve említett olyanokat is, amelyeket utóbb verseiben is, például az *Esti kérdésben* viszontláthatunk. Költeményeinek egy-egy csírájára ismerhetünk azokban a cikkeiben, ismertetéseiben is, amelyeket Pauler Ákos megbízásából a Magyar Filozófiai Társaság Közleményei számára írt. A fiatal Babits tehetségét és tudását jelzi, hogy ilyen rangos megbízatást teljesített. Aligha véletlen, hogy ilyen rangos megbízatásokat kapott, ezért is lehetett Zalai Béla bensőséges, megértő barátja. Az ember fejlődésében és tevékenységében a rendszerezésnek alapvető jelentőséget tulajdonító Zalai valóban ösztönző társa volt Babitsnak is, Kosztolányinak, nem kétséges azonban, hogy az idősebbik költő sokkal mélyebben azonosult a Zalai által megvalósítani és átlátni vágyott problémákkal, melyek felvetése is jelezte kivételes képességeit. Az embernek „egységben kell élnie”, írta Zalai, s ezért a kusza, átláthatatlan anyagok halmazából építkezni kezd, hasonlóan a költő tevékenységéhez, melynek során a szavakból építi föl alkotását.

Babits irodalomszemléletének kialakulásához fontos fogódzókat adnak azok az írásai, amelyek részben a Szeged és Vidékében jelentek meg költőkről, művészekről, akik szintén a városhoz kötődtek. *Juhász Gyula verseit* méltatva nyilván barát-

ti szeretete is vezette tollát, s egyéniségéről szólva közös tanulóéveik során szerzett benyomásait is kamatoztatta. Amit költőtársa érzékeny lelkéről, különböző élmények, reminiscenciák nyomán feltámadó ihletéről írt, azt a versekből épp úgy le-
szűrhetette, mint beszélgetéseiből. Azt ugyancsak régebbi emlékei nyomán írta le, hogy Juhász lírájának alapérzése „a szürkeség fájdalom”. E tapasztalatait dúsítták fel remek megfigyelései, melyek egy része nemcsak költőtársa első kötetére, hanem egész lírájára ugyancsak érvényes: „Minden őszbe borul előtte, s a világ egy őszi dal. E hangulatban nyerne jelentést a zengéstelen rímek s titkos tompa betűrímek egy-egy sorban kifejeződve mélyen lelkünkbe vágják a kora ősz ritmusát. Járnak az árnyak, vége van a nyárnak. A varjú várja már a koncot. Sötét marad a bánat és a bánya. A költő itt művész lesz s a lankatag álmodó egy-egy pillanatra szorosra fogja álmait gyepölőjét.” Tegyük hozzá: a bíráló is művész lesz, amint a kötet vershangulatából freskót alkotva kalauzol végig a látványon, s magyarázza a színeket, amelyek a hangulat legtalálóbb kifejezői, Juhász Gyula lelkében sarjadzott vallomások.

Lehet szép az ősz, ha belehelyezkedünk hangulatába, s fogékonyak vagyunk üzenetére. S lehet homályos a tavasz is, ha láthatatlan. Lukács György *Alélek és a formák* című munkáját ismertetve (pontosabban: keményen bírálva) írta a következőket: „Végül a stílus — ez is épp oly szubilis, épp oly homályos, épp oly elvont, épp oly német, mint az egész könyv; s határozottan igen nehezíti az olvasást. Pedig néhol, egy-egy lapon, ahol eltűnik a homályosság s a finomság hangulattá válik: szép és folyékony, sőt költői is tud lenni. A Lukács egész gondolatvilága: egy szép reggeli táj, ahol azonban a szépségeket csak sejtetni lehet a derengő kód mögött. Ha az író egyénisége erősebben kifejlik, s lerázza önnön műveltségének béklyóit: akkor feljön a nap, kódok ellensége.” (Érdemes megjegyezni, milyen sok a stiláris rokonság Babits bírálati és némelyik kisprózai írása, kiváltképp novellának szánt írása között. Ez is mutatja kisprózájának indíttatását, ezek tere nem a valóság, hanem az író képzeletének világa.)

Babits, Kosztolányi és Juhász Gyula fiatalkori levelezésében kialakított Ady-képének ismeretében nem érdektelen Babits *Adyról* a Nyugatban 1909-ben kiadott első publikus írása (melynek eddig elfogadott keletkezéstörténetét a kritikai kiadás módosítja). Az első, ami feltűnik: Babits azt látta Ady lírája egyik fő jellemzőjének, amittől maga elszakadni vágyott, midőn azt panaszkolta, csak ő versének hőse. Ady semmitől sem képes elszakadni, ami egyéniségének akármekkora része. Ezért érzései egymásra rakódva erősítik egymást. Ezek közül a dacos magamutogatásra mutatott rá elsőnek, kie-

melve a költő fájdalmas és „csakazértis” magyarságának megnyilvánulásait. „Hiszen én mindent elhagyok, / Dalt, életet és dicsőséget. / De az igaz: az én vagyok, / De a magyar: az én vagyok.”

Ahogy felvezette s ellentéteiből összerakta Ady magyarság-élményét, s ahogy aztán a versbeli „örök-nagy” gyermekségről eszmélkedett, abban érzékelhető az ellentmondásoktól, logikátlanságoktól hűvösen tartózkodó, gondolkodó lírikus idegenkedése. Távolágtartó, amikor Ady lázas fantáziájának világteremtő erejéről szólt, ugyanakkor elismerte, hogy külön mitológiát teremtett: „Képei teljesen modernek, a saját benyomásain alapulók: éppen ezért van meg bennük az a spontán, őszinte őserő, ami a legrégibb mitológiák képeiben. Képzeletét csak önmagából táplálja, semmi irodalmi hatást nem árul el.”

Nyomon követhető, ahogy talán akarata és ízlése ellenében Ady hatása alá került. Ez leginkább ismertetésének abban a részében nyilatkozik meg, amelyben nyelvének jellemzőit boncolgatja. „Feledhetetlen strófái vannak. S ez igazi, önként fakadó líranyelv, annál őszintébb és megragadóbb, mert tökéletesen magyar. Szavainak olyan magyar hangulatuk van, hogy nyelvérzékünk összes húrjait harmóniára hangolják. A magyar költészet örök karaktere, valami kifejezhetetlen, még leíratlan erős pattogás van meg ebben a nyelvben. Hoznék mindenre példát, de minek? Aki az *Új Verseket* és a *Vér és Aranyt* olvassa, annak fülebe csöngenek a példák.”

Babits a katedrán címmel Éder Zoltánnak jelent meg kitűnő összefoglalása. Nos, Babits, a fogarasi tanár a gimnázium évkönyvében a retorika „filozófiájáról” tett közzé tanulmányt, amelynek sok észrevétele figyelmet érdemel, még akkor is, ha a retorikáról szóló művek száma öröndetesen megsaporodott. Mindig érdekes és tanulságos ugyanis, ha költő ír nyelvi kommunikációs kérdésekről. Ő belülről éli át a kifejezés nyitott kérdéseit.

A hagyományos retorikai elképzelések szellemében Babits ugyancsak arra az álláspontra helyezkedett, hogy „gondolkodni és beszélni voltaképp egy”, s az iskolai oktatás során lassan fejlődik a beszéd és a gondolkodás is. Fejtegetései tulajdonképpen a retorika egyik fontos elemét, a meggyőzést idézik, tanítványait és a fiatalokat szólította meg, számukra bizonyította be, hogy a fegyelmezett beszéd logikus gondolkodás eredménye, s az ember kiteljesedésének e kettő együttes jele.

Egyik legnagyobb, legalaposabb írása, George Meredithről készült a Nyugat számára. Egyik kedves területe volt az angol irodalom, amelynek különböző kifejezésformáit gyakran indokolta az általa jellegzetesen angolnak mondott lelkiállapot kivételéseként. Az alkati — és irodalmi — sokféleséget jellemezve Byron pesszi-

mizmusától a preraffaeliták szépségkultuszáig sokféle kiütékes lehetőségét villantotta fel, melyeken végül Meredith indult s haladt a helyes irányba. Érdekessége ennek az 1909-ben megjelent tanulmánynak, hogy előlegezi írójának az európai irodalom történetéről írt gondolatai egy részét, még a módszerben is érezhetünk hasonlóságot: mindkettő esszéisztikus, épp a személyesség szenvedélyes igazságvágya teszi izgalmassá. Az egyensúlyra törekvő Babits sosem tagadta személyes véleményét és ízlését, ezért nehéz különbséget tenni esszéi és tanulmányai között. Meredith kapcsán azokról az alapvető emberi törekvésekről, az igazi szerelem céljáról, a gyermek szeretetéről, saját jólétünk ápolásáról szárnyas szavakkal szól, amelyek szemérmesen rejtgetett gondolataiban alighanem gyakran felmerültek. Meredithet talán ezért is az angolok nagy nevelőjének nevezték, s tanulmányát e sokat mondó kérdéssel zárta: „Miért nem fordítjuk magyarra Meredithet?” A kérdés jogos volt, de e gazdag, mitológiai vonatkozásokkal átszőtt lírának ugyan ki lehetett átérzőbb tolmácsolója, mint éppen a kérdés feltevője?

A Nyugat szerkesztői kiváló érzékkel fedezték fel Babits kritikusai tehetségét. Eleve adott analitikus hajlandóságát, kiváló stílusérzékét, hogy tudását ebben a műfajban is kamatoztathatta. Oláh Gábor *Korunk hőse* című verses regényéről írt bírálatában valamennyi erőnye felfedezhető, párosulva a lehetőség szerint kifejtett objektív ítéletalkotással (ha van ilyen). A költővel együtt ültek és szerepeltek Négyesy László szemináriumain, s a két különböző egyéniség aligha rokonszenvezett egymással. A visszafogott Babitsnak az impulzív írótól és stílusától való idegenkedése már bírálatának hangütésében is érződik: „Oláh Gábor azzal a bátorsággal, mely írói működésének egyik fő jellemvonása (mer termékeny lenni, mer bombasztikus lenni, mer nevetséges lenni, önmagát dicsőíteni, önmagának ellentmondani, utánzó lenni, banális dolgokat újra leírni... sokat mer) ezzel a bátorsággal újra leírja ezt az elcsépelet mondatát: »Ahol a forrongás van, erő is van ott.« Nos: Oláh Gábor új hőskölteménye duzzad a forrongástól és erőtől is duzzad; de úgy tetszik, a forrongásnak ezúttal semmi köze az erőhöz, inkább bizonyos iránytalanság jele, mely az erő holtpontja. Inkább bénítja ez a forrongás erejét.”

A közhiedelem szerint Babits csekély humorérzékkel rendelkezett. Ha kritikáiban a jellemzéseket alátámasztó idézeteket figyeljük, mindenképpen arra gyanakodhatunk, nem véletlenül választotta ezeket a suta vesszőket. Dicsérte Oláh Gábor „vilámmellemzéseit”, s véleményét e két sorral támasztotta alá (egy kisfiúról van szó): „Tágra nyílt szemében riadt lelke ül / Mint torony ablakán gyer-

mek ha kiül.” Másutt, a reminiscenciákról szólva ezt a három sort idézte: „Sivított a nyíl, a légben úszó / Zengett a pusztán akkor huj-huj szó, / Gallen kapuját akkor mászták és rázták...” Babits a „huj-huj”-ról Aranyt asszociálta, de hogy ezzel az idézettel aligha az Arany nyomába lépő Oláh Gábort jellemezte, aligha vitatható. E hitünket alátámasztja bírálatának összegző gondolata is: „Oláh Gábor a magyar irodalom szebb ígéretei közé tartozik — de ez az ígéret még teljesülésre vár.”

Az említett Babitsról, az esszéíróról írt kitűnő tanulmányban arról olvashatunk, hogy ebben a műfajban az első világháború kezdete változást hozott a költő szemléletében. Nem lehetetlen azonban, hogy e módosulás már valamivel korábban, a Nyugattól kapott rendszeres megbízásokkal elkezdődött. Ez persze másodrangú kérdés. A lényeg: Babits esszéinek, tanulmányainak és kritikáinak nyitó köteté hasznos segítőnk, áldozatos, hozzáértő tevékenység eredménye, dicséri mindkét sajtó alá rendezőt. Szintén nagyszabású a kisprózai alkotásokat tartalmazó gyűjtemény, filológiai kifogástalan, legfeljebb azt tehetjük szóvá, hogy az irdatlan vastag kötet lapozgatás közben elemeire bomlik szét.

A filológia kapcsán néhány gondolatot még elmondanám. Gazdag, érdekes, meggyőző adatok sorát tartalmazza Csokonai-Íllés Sándor az író fogarasi éveit feldolgozó monográfiája. Még a táblázatokat is érdeklődéssel nézegettem. Izgalmasak és nyilván további eszmecserét kezdeményeznek majd a Babits és a szecesszió kapcsolatáról írtak, amelyek szintén új vonásokkal gazdagítják a költő arcképét.

Általánosabb kérdés a szövegközlés módja. A verseket és versidézeteiket nyilván eredeti formájukban kell közölni, a prózát azonban nem feltétlenül. Nem zárhatjuk ki ugyanis a korabeli nyomdak esetleges hibáit, ráadásul a Nyugat jó néhány írója — Babits is közéjük tartozik — nem túlzott gondnal korrigálta saját szövegeit. Hiányzott belőlük Füst Milán aprólékosága. Ő a kézirat szélén olykor fenyegető utasításokkal kormányozta a „metteur urat”, s ezeket a parancsoló megjegyzéseit műveiről készített gépirásos másolatainak mindegyikére felírta. Hajlanék arra, hogy a prózában írt alkotásokat a mai helyesírás szabályait követve tegyük közzé a sajtó alá rendezők. Az pedig különösen hasznára válnék a kritikai kiadásoknak, ha egységesen követnék a Péter László által kodifikált szabályokat, vagy azok újabb, megengedőbb változatát.

A Babits kritikái kiadás kötetei példásan szép kivitelben az Argumentum gondozásában, tartalmukhoz méltó kivitelben jelennek meg.

RÓNAY LÁSZLÓ

HÓNAPRÓL HÓNAPRA

A MÚLT MEGBECSÜLÉSE

Valamelyik újságban olvastam azt a hírt, amely szerint a legnagyobb hazai televíziók, a rádió és a Magyar Távirati Iroda archívumait egyesítik. Félelmetes számokat közöltek a felvételekről, hanghordozókról és egyebekről, amelyek mostantól egységesen elégitik ki az érdeklődést.

Azon tűnődtem, vajon ez az irtatlan mennyiség így, együtt, nem vesztélyeztet-e a múlt megismerését. Nem süllyednek-e el értékek? Hozzászólni nem mernék, nem ismerem a nyilvántartás szabályait. Abban persze nem kételkedem, hogy ez az összehalmozott kincs valamiképp kultúránk múltjának kivételesen értékes ismereteit rejt, s felmérhetetlen lehetőségeket ad a kutatók számára. Hogy a múltból és a félmúltból milyen sokat tanulhatunk és gazdagodhatunk, azt szívünkbe és elménkbe vették az iskolákban, ahol arra is rádobbertettek bennünket, hogy a múlt megbecsülése nélkül jelenünk is szegényesebb. Erre az igazságra azok a megszállott, elhivatott kutatók is ráébresztenek, akik egy-egy intézmény vagy kulturális ágazat történetével foglalkoznak, újra meg újra bizonyítva a história időszerűségét. Ilyen kiadvány például Borsodi Csaba és Tüskés Anna munkája, *Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának története képekben 1635–2010*. Az egyetem alapításának 375. évfordulóján megjelent kiadványból nemcsak az intézmény történetének legfontosabb fejezetei tárulnak fel, nemcsak tudós-tanárainak életét és működését idézhetjük vissza Borsodi Csaba tömör, jól tájékoztató szövegei nyomán, hanem a képmellékletek segítségével Tüskés Anna jóvoltából az egyetem múltja szinte filmszerűen elevenedhetik meg szemünk előtt.

A történetet természetesen Pázmány Péterrel kezdődik. A nagyszombati egyetemet két karral, a teológiával és a bölcsészettel alapította, abban a meggyőződésben, hogy hazánkat csak a kiművelt, kulturált emberek szolgálhatják eredményesen. Elmerenghetünk a történelem bakugrásain, hiszen a nagyszombati egyetem, a magyar kultúra egyik meghatározó intézménye teológiai és filozófiai karának épületében jelenleg a Szlovák Hadtörténeti Levéltár működik. De azokat a főpapokat, nemesurakat máig a magyar történelem legjelesebbjei között tartjuk számon, akik adományaikból fejlesztették az egyetemet, növelve annak szellemi kisugárzását. S az uralkodóknak is gondja volt arra, hogy az egyetem a tudományok központja maradjon: Mária Terézia

például elrendelte az orvosi kar megszervezését, s a *Ratio Educationis*szal hangsúlyossá tette a reáliai oktatását. S hogy az intézményben nemcsak igen színvonalas tudósképzés folyt, hanem becsületes hazafiak nevelése is, azt például a piarista Horányi Elek példája is bizonyítja, hiszen *Memoria Hungarorum* című lexikonát azért állította össze, mert egyes külföldi tudósok lebecsülték a magyarországi művelődést.

XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, ám a nagyszombati egyetem kötelekében világi papokként továbbra is megmaradtak és eredményesen oktattak a korábbi tanárok. De nem sokáig működhettek Nagyszombatban, Ürményi József báró, akinek feladata az új oktatási rendszer kidolgozása volt, abban a meggyőződésben, hogy az intézmény „csakis az ország szívében, a legelső városban találhatja meg a felvirágzás feltételeit”, a nagyszombati egyetem felszerelését társzekerekre rakatta és a Vágon, majd a Dunán tutajokon és hajókon Budára vitette, ahol az egyetem a királyi palotában működött, s Mária Terézia utóda, II. József különös figyelemmel ellenőrizte tevékenységét. Az ő döntése nyomán a legfontosabb kormányhivatalok Budára költöztetése után az egyetem bölcsészeti karának otthona a Curia utcában működött, s teljesen az állam irányítása alá került. A jozefinista egyházpolitika nem jelentette a jezsuita tanárok száműzését, hiszen Budán Pray György könyvtárosként történelmünk forrásainak feltárásában jeleskedett. Kevesen tudják, hogy az íróként megbecsült Dugonics András matematikát oktatott az egyetemen, tankönyvet adott ki, s élen járt a matematikai kifejezések magyarításában is. A másik piarista, Révai Miklós ugyan nem pályázta meg a Vályi András halálával megüresedett magyar nyelvi és irodalmi tanszéket, ám mégis őt nevezték ki, s ő a gesztust korszakalkotó művével, az *Elaboratior grammatica Hungaricá*val hálálta meg. Révai tekintélyét jelezte, hogy Döbrentei Gáborral, az Erdélyi Múzeum későbbi szerkesztőjével szemben nyerte el a tanszéket. Nála is nagyobb tekintélyt vívott ki Toldy Ferenc, aki az esztétika és egyetemes irodalomtörténet magán-, majd rendes tanáraként működött, Petzval József a felsőbb matematika tanáraként pedig Bécsben is öregbítette a magyar tudósok hírnevét (40 évig tanított a bécsi egyetemen!). A fizika oktatásában Jedlik Ányos szerzett maradandó érdemeket. Se szeri se száma az orvostörténet legnagyobbjainak, akik itt oktattak Lenhossék Józseftől Balassa Jánosig.

Akkoriban is előfordultak rejtelmes söntések. Hunfalvy Pál, a híres nyelvtudós például hiába

kérelmezte, hogy egyetemi magántanárként előadásokat tarthasson — kérdés, hogy gyógyírt jelentett-e számára, hogy 30 évvel később tiszteletbeli doktorrá avatták. (Mellőzésében része volt a szabadságharc alatt kifejtett tevékenységének, ami azt bizonyítja, politikai megfontolások olykor-olykor abban a korban is befolyásolták az egyetem vezetőinek döntéseit.)

A hatvanas-hetvenes évek egyik legnagyobb hatású egyetemi tanára, Rómer Flóris, a régészet megbecsültségéért tett sokat. A dualizmus korában új tudományágak nagyhatású képviselői jelentek meg, akik elméleteikkel maig tartó vitákat kezdeményeztek. Az orientalista Vámbéry Ármin például iskolát teremtett azzal a felfogásával, hogy nyelvünk nem finnugor, hanem török eredetű. Hunfalvy János a földrajztudomány, Greguss Ágost az esztétika oktatásának meghatározó személyisége lett. (A nyelvészek között dúló, „ugor–török háborúban” a Bécsből Budapestre hívott Budenz József képviselte leghatározottabban és legeredményesebben azt az álláspontot, hogy nyelvünk finnugor eredetű.) Új szint hozott az 1872-ben megszervezett művészettörténeti és archeológiai tanszék, amelyet az Európában jól ismert Henszlmann Imre vezetett.

Fölösleges bizonygatnunk, mekkora hatást gyakoroltak az egyetemen oktató kiemelkedő tudósok a magyar tudományos élet és szemlélet fejlődésére. Kiemelkedő szerepet játszott közülük Beöthy Zolt, aki irodalomtörténetével generációk önismeretét befolyásolta, s jelentős tekintélye volt a kor közéletében is. Meg sem közelítették népszerűségét kiváló kortársai, Péterfy Jenő és Riedl Frigyes, egyéb területen viszont hozzá hasonló megbecsülést vívott ki magának Bekefi Remig, a *Művelődéstörténeti értekezések* sorozat kezdeményezője és gondozója, aki a magyar katolikus egyház történetében is fontos szerepet játszott zirci apátként. Hasonlóképp nemzedékek történet-szemléletét határozta meg Szekfű Gyula, kinek mindenre kiterjedő pályarajza még hiányzik.

Bár a Nyugat írói általában kritizálták az egyetem szellemiségét, amelyet konzervatívnak érezték (a kiváló Horváth Jánosra aligha érvényes ez a minősítés, hiszen új utakat tört az irodalomtudományban, s tanítványai sora tekintette mesterének), jó néhányan innen kerültek a kor irodalmába. Az egyetem növendéke volt Schöpflin Aladár, Elek Artúr, Osvát Ernő, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Balázs Béla, Laczkó Géza, Hanvany Lajos, Tóth Árpád, a második nemzedékből Gyergyai Albert, Sárközi György, Halász Gábor, Szerb Antal, Németh László (aki végül az orvoskaron végzett); a harmadik generáció tagjai közül Ottlik Géza (Fejér Lipót tanítványa volt, ma-

tematika–fizika szakon diplomázott), Jékely Zoltán, Rónay György, Sőtér István, Devcséri Gábor. A fiatalabbak egész életük végéig büszkén emlegették, hogy Horváth János mellett Gombocz Zoltánt, Huszti Józsefet, Eckhart Sándort hallgathatták, s a kiváló színvonalú Eötvös Collegiumban csiszolták tudásukat.

Közben elgondolkodhatunk, hány kitűnő tudóst száműzték a fordulat éve után. Hóman Bálint börtönben hunyt el, Kornis Gyula a közéletben is megbélyegzett ember lett, Hajnal Istvánt elküldték, nyugdíjazták Prohászka Lajost, Lazicius Gyulát, Trócsányi Zoltánt, a bori munkatáborban is megjárta Szalai Sándort letartóztatták. Akik a régiak közül megmaradtak, ideológiai átképzésben részesültek. A hallgatók ideológiai alapismereteinek megszerzésére három tanszéket hoztak létre, az egyiket egy szovjet professzor vezette. A marxizmus-leninizmus szakon propagandistákat képeztek, mígnem képzésüket a Lenin Intézet vette át. (Itt folyt a filozófia szakosok oktatása az 1953/54-es tanévtől.)

Ugyanakkor tény az is, hogy az átszervezések során nagyhatású és nagyszabású tanár-egyeníségek is a kar alkalmazottjai lettek: Molnár Erik, Bóka László, Trencsényi-Waldapfel Imre, Kardos László, Bárczi Géza... A nyugati nyelveket oktató tanszékek mostoha helyzetbe kerültek, fellendült viszont a szomszédos népek, elsősorban az orosz nyelv oktatása.

Az ötvenes években az egyetem a Duna parti piarista rendházban működött, szigorú ideológiai szűrővel. Az Eötvös Collegiumot megszüntették, a megbízhatatlannak minősített növendékeket kizárták. Nemrégiben jelent meg Illés László *Az írott szó küldetése* című tanulmánykötete. Ennek önéletrajzi visszaemlékezése döbbenetes képet rajzol sorsának alakulásáról (amely nem egyedi jelenség volt), arról, hogyan minősítették szüleiket kulákoknak, miképp telepítették ki őket, egyetemi kizárásáról, vasesztérgályosként átdolgozott éveiről. Megrázó — hangsúlyozom: nem egyedi — látteleme az ötvenes éveknek, s minden tiszteletem a szerzőé, aki ezek után is kitartott és kitart marxista meggyőződése mellett, és a marxizmus — hamisítatlan marxizmus! — szociális tanítását párhuzamba állítja az egyházzal. Súlyos családásokat kellett átélnie, talpnyalóinak színváltozását, ő azonban kitart elvei mellett, ami bizony ritkaság.

Az ötvenes évek végének s a hatvanas évek elejének egyetemét jól ismertem. Szerencsém volt, kiváló tanárok keze alatt tanulhattam (Bárczi Gézát, Bóka Lászlót, Szathmári Istvánt, Ritoók Zsigmondot maig mentoraimnak tekintem), s hamar sikerült megszabadulnom a pedagógia szaktól, amelyet latinra cserélhettem, ahol Szabó

Árpád előadásait hallgattam, mígnem a forradalom után több társával egyetemben eltávolították a karról. Később is szerencsésen alakult a sorsom: Király István jóvoltából visszakérülhettem a nagy múltú intézmény tanárai közé.

Az elmondottakból talán kiviláglik, milyen fontos szerepe volt a Pázmány Péter alapította egyetemnek hazánk szellemiségének alakításában, s mennyire fontos ápolnunk e hagyományt nemzetünk okulására. Köszönet a könyv szerzőinek érte (*ELTE BTK*, Budapest, 2010).

A bevezetőben említett hagyományörzés szép példáját adta eddig is Salamon István, aki most Ottlik Gézának a rádióban elmondott előadásait, tanulmányait és emlékezeit adta ki (*Ottlik Géza: Rádió*). Nem feladatom megítélni, vajon a kiváló írónak a rádiójátékról írt tanulmánya megállja-e a helyét, érvényes-e a mai rádiós gyakorlatban is, azt sajnálhatjuk, hogy senki sem rejtett el kíváncsi mikrofont az alatt az asztal alatt, amelynél a rádiójáték egyik klasszikusával, Mátyás Ivánnal cseréltek eszmét, így csak arról van homályos tudásunk, miképp kommentálta Mandigaard a sportsikereket.

A másik tanulmány (*Magyar rádió vagy európai rádió?*) viszont mit sem veszített időszerűségéből. Így foglalja össze a rádiózás lényegét: „A műsor problémája egyszerű: a zene legyen igényes és korszerű, a hírszolgálat értesült és tárgyilagos, a magazinanyag változatos, s az irodalmi rovat színvonalas.” S még egyetlen fontos kérdésfeltevés: „Mi a vállalkozás végső szándéka? Öncélú kereskedelmi alakulás-e, vagy nagyobb sugárú feladatra vállalkozott?”

Az irodalmi rovat színvonalát hajdan Cs. Szabó László és Németh László jelenléte szavatolta. Azóta sokat változott, tágult a világ s vele az irodalom is, a műsoroknak tehát nagy távlatokba kell tekinteniük. Hasonló tapasztalataink vannak a zenéről is, ez a művészeti ág sok vonatkozásban popularizálódott, s Kodály, ha élne, zord haraggal tapasztalná nemzeti gyökereinek lassú elszáradását. Tény, ami tény: Ottlik tanulmánya óta a rádió szerepe és arculata megváltozott, s hogy mi történik a következőkben, lehetetlen megjósolni.

Érdekes, Ottlik irodalomszemléletére és ízlésére is rávilágító előadás-sorozata 1946 júliusától 1947 februárjáig volt hallható *Huszonöt év magyar irodalma* címmel (egyes részletei átdolgozva megjelentek a *Próza* című kötetben, a kétrészes *Valóság és látomás* pedig 2008-ban a *Vigiliában*. Az előadások szellemiségét, Ottlik Géza és az irodalom kapcsolatát alighanem egy idézetével érzékeltethetjük leghitelesebben: „Szép dolog az, hogy valaki nagy hadvezér vagy nagy államférfi, de bizony az íróhoz, a művészhez képest ők csak apró-cseprő ügyekkel bíbelődtek. A költő az igazi ember pél-

dája és teljessége az embernek. A nagyság nála kezdődik és nála ér véget.” Ezt a nagyságot érzékeltette a Nyugatban, amelynek hatása az általa tárgyalt, 1920 és 1945 közötti időszakban is meghatározó volt. E korszak íróinak műhelytitkait, maradandóságuk magyarázatát kereste, tárta föl Hunyadi Sándortól József Attilán és Illyés Gyulán át a harmadik nemzedék lírikusaiig.

Varázslatosak ezek az elemzések. Nem kívülről, a bíró fölényével közelít az írókhoz és műveikhez, hanem belülről, az írói mesterség ismeretével, a stílusra és az ábrázolt világra, hősökre figyelve, olyan bensőséggel, amely a mai irodalomtudományból jórészt hiányzik. Talán ezért is ajánlanám ezt a sorozatot és a kötet mindegyik írását a magyartanárok és az irodalomszerető olvasók figyelmébe (*Magvető*, Budapest, 2009).

Takács Gyula, Ottlik költő-kortársa idén lett volna száz éves, s mindenki remélte, megéri a ritka évfordulót. Sajnos egy évvel korábban elszólította az Úr, emlékét azonban szívósan őrzi Kaposvár, a Berzsenyi Társaság és a Somogy című folyóirat. Ő is tudott valamit, amiről nagy sietségünkben megfeledkezünk: otthonos volt a természetben, s művészivé lényegítette át a teremtet világ látványát. Szívós kitartással keltette életre a néphagyományokat, s költészetében a bölcsélet és valóság vonzó szintézisét teremtette meg. Egyebek mellett *Hasznos szép* címmel kiadott versválogatása is bizonyítja, mekkora szerepet tulajdonított a népművészetnek és néphagyománynak a lét megszépítésében és emberivé tételében. (A verset Pomogáts Béla válogatta, vezette be, a kötetet a Berzsenyi Kiadó jelentette meg 2011-ben.)

B. Juhász Erzsébet *Mesék az életemből* című, kisprózákat tartalmazó kötetét olvasva arra döbbenem rá, milyen gazdag az emberi lélek. Fogalmam sem volt arról, hogy a könyvtáros-tanár szépíró is, és képes arra a mutatványra, amely az író íróvá avatja, azaz úgy tárja elénk élete apróbb-nagyobb eseményeit, emlékeit, hogy azokat mi is fontosnak érezzük, s olykor saját érzéseinkre ismerünk. Köszönet illeti Szili Józsefet az írások közreadásáért, s az Argumentum Kiadót a sokszor megrázó és elgondolkodtató írások megjelenítéséért.

Meg lehet állítani az időt? Erre a kérdésre keresi és adja a választ Kaiser László *Egyéniségek és filmművészet* című portrégyűjteménye, amely a múlt évszázad kiváló színművészeinek, filmsztárjainak és rendezőinek emberközeli megjelenítésére és megőrzésére ad példát. A hét arckép Greta Garbót, Marilyn Monroet, Mensáros Lászlót, Szóts Istvánt, Ranódy Lászlót, François Truffaut-t és Bódy Gábort varázsolja elénk, mintegy megállítva a filmszalagot, a legendák világából visszaperelve ezeket a valóban korszakos művészeket.

Az arcképfestés nem könnyű mesterség. Ügyelni kell a hitelességre, a vonásokra, a tekintet legfontosabb jellemzőire, éreztetve a megjelenített személyiségének maradandó jegyeit, s természetesen egyediségét, megismerhetetlen voltát, amelyről oly szépen írt *Halotti beszédében* Kosztolányi Dezső. Kaiser László már eddigi hasonló tárgyú könyveivel is bizonyította hozzáértését, rátermettségét. Bár manapság az „olvasmányos” jelzőt kicsit lebecsülő hangszúllyal ejtik, portréinak mégis ez az egyik erőssége. Aki szívesen lépne be a nagy művészek világába, nyitott kapukra lel, s megalapozott ismereteket szerezhet egy nagy korszak nagy alakjairól, akiket nem a szenzációhajhász médiumok lőttek a magasba (hogy aztán levadásszák őket, vagy megfeledkezzenek róluk, eldobva valamennyiüket, mint a kifacsart citrom héját), hanem életművük tette halhatatlanná mindegyiküket.

Színészet, irodalom, kultúrtörténet — mind ez benne rejlik az izgalmas gyűjteményben, amely az értékmentés tiszteletreméltó megnyilvánulása (*Hungarovoxx Kiadó, Budapest, 2010*).

RÓNAY LÁSZLÓ

TVERDOTA GYÖRGY: ZORD BÜNÖS VAGYOK, AZT HISZEM József Attila kései költészete

Tverdota György több mint harminc éve kutatja József Attila költészetének különböző korszakait. 2009-ben jelent meg Cseke Ákossal közösen szerzett műve, *A tisztaság könyve*, melyben a tisztaság eszményét vizsgálta József Attila költészetében, az 1926–27-es évek tükrében. Ezúttal Tverdota a bűn nyomába ered, figyelemmel kísérve azt a gyökeres változást, ami a költő életében az 1930-as évektől ment végbe.

Nem könnyű vállalkozás a bűnököt fellelni, még versek tekintetében sem, hiszen a bűn természet eleve kikerüli a megfoghatóság kritériumát. Tverdota György mégis erre vállalkozik, bár saját bevallása szerint is „a bűn révén magasfeszültségű vezeték közvetlen közelében tartózkodunk. Minden esély megvan rá, hogy áramütés fog érni bennünket.” Nem kell félnünk, áramütés biztosan nem éri az olvasót, hiszen a könyvlapok legfeljebb szellemi kisülést okozhatnak felfogásunk zárlataiban.

Bár a kísérlet merész, ne szegje kedvünket a könyvben lévő nyomozás kísérése, hiszen a meg nem talált bűnjelek is izgalmas utakat mutatnak be József Attila költészetbeli és magánéletbeli bűnfelfogásában egyaránt. A szerző József Attila kései költészetét vizsgálja (életének utolsó öt évét). Az érett és a késői korszak között vízválasztóként a

bűn témáját jelöli meg. Maga a kötet e verscsoport vizsgálatára és a „kései József Attila” meghatározó jellemvonásainak feltárására vállalkozik.

Felépítésében a bűn témáját vezeti elénk, hipotézisét a bűn–büntetés–bűntudat–bűnbocsánat képletében jelöli meg, illeszti bele a költő életművébe. A kötet végén eljut arra az álláspontra, hogy bár egyenetlen hangsúlyokkal, de rendszerré épül a bűn tematikája a költeményekben, tehát logikus összefüggésben segítik egymást a versértelmezések. Fennáll azonban a veszélye annak, hogy a bűn csábítóan könnyen vonzz magához minden értelmező magyarázatot, ami az olvasó számára már „kicsaphatja a megvilágítás biztosítékát”, ilyenkor a nyomkövetést egy ideig sötétben kell folytatnia.

Szerzőnk Németh G. Béla tematikai megkülönböztetését veszi alapul a kései és korábbi versek elkülönítéséhez. A „semmi” és a „bűnösség” témája jellemzi a kései költészetet, Tverdota ezen belül a bűnösséggel foglalkozik. József Attila költeményeinek tematikus egységei között keresi a bűn különféle előfordulásait, egy mögöttes kapcsolódási és fejlődési ívet feltételezve. A logikai ív, melyet Tverdota meghúz, a költő „bűnelgondolását” mutatja be. Például, hogy hogyan nyúl hozzá kezdetben, amikor a bűn kamaszos hetvenkedésként van jelen életében, vagy még „mutáló etikai töprengései” idején, esetleg erkölcskritikai („Huncut a jóság, ha szegyet hoz a jóra — / Minek jóság-festék a jót akaróra?”) szempontból.

A kötet szerkezete szerint tizennégy vers részletesebb elemzésére épül. Az elején körvonala-zódik a bűnértelmezés fogalmi tartománya. Nem pusztán azok a kifejezések tartoznak ide, amelyekben a bűn szó szerepel, de szinonimái is, és a lelkiismerettel, gyónással, vallomással, sértéssel, bántással, ítélettel, váddal, bocsánattal, meg-bocsájtással, vezekléssel való kapcsolódásai is.

Már maga a cím (*Zord bűnös vagyok, azt hiszem*) a bűnös létben való bizonytalanságot sugallja. Nincsen hozzá lakmuszpapír, mely eredményét világosan kimutatná, így a bűn útvesztőiben történő imbolygás adott a művekben és József Attila életében egyaránt. Bár párbeszédben áll a művekben fellelhető bűn-ábrázolás az élettörténetből kikövetkeztethető bűnfelfogással, akkor is lehetetlen a bűn transzparenenciája. Indokolt útvesztőről beszélnünk, hiszen állandó mozgásban van a bűn helyszíne. Az elemzésekből kiderül, hogy akár személyek között, akár személyen belül is lopakodhat, és ha úgy tetszik, végső soron az ember szívébe fészkei magát.

Az első négy versen keresztül egy-egy emberrel való viszonya kerül vizsgálat alá. Ennek alapján kétféle bűnértelmezéssel találkozunk: amelyért büntetés jár a földi hatalmaktól, valamint azzal,

amely akaratlan, és felmerül vele kapcsolatban a gyanú, hogy a bűn a közvetlen eredete. Folyamatosan szemünk előtt tartja a képletet szerzőnk, amelyből sajnos egyre több ismeretlennel bíró egyenlet születik. Például *A bűn* című vers azt a már világos viszonyrendszert számolja fel, amely megtalálható és józan képlettel bírt az első négy példában. A viszonyrendszer folyton változik, az interakciók után intraperszonális, személyen belüli térbe kerülünk. Itt József Attila a bűnöket mint lényegi, emberi vonatkozású témákat értelmezi, ezért áthelyeződik a viszony az egyéni öntudatba.

A kötet szerkezetére és retorikájára vonatkozóan jó megoldásnak tűnik, hogy tematikus módon mutatja be a bűnfogalom használatát, hiszen ezáltal a bűnök értelmezésében egymáshoz képest erősebb változás történik, így nagyobb feszültséget mozgósít az ilyen fajta beszédmód. A bűn tere valóban folyton változik, a *Mint gyermek...* című versében megszíne éppen a szív lesz, tehát ismét a versszubjektum énjén belül zajlik a párbeszéd. Tovább szűkül az értelmezés tere az *Iszonyat* című versben, ahol a bűn önmagában létezik, leválasztva alanyáról, aki nem felelős érte, hiszen csak örökölte (bűntelen bűnösségét). Az *Egy büntetőtörvénytípus tárgyalás irataiból* be nem fejezett művében egy drámai teret terem meg a bűn mozgása, párbeszédes formában. A vádló, a vádlott és a bíró játékában kezd abszurdá, paradox-szá válni maga a bűn. Majd a *Kései siratóban* ontológiai síkra helyezi, és nem erkölcsi kérdésként lépteti színre értelmezőnk, hiszen maga a lét megszűnése kapja a bűn minőséget.

E példák után József Attila elszenvédőként (áldozatként) kerül kapcsolatba a bűnnel, például a *Nagyon fájban*, vagy a *(Ki-be ugrál...)* soraiban is: „S mit úgy hívtam: én, / az sincsen.” Érdekes kérdésként merül fel a szerzőben, hogy a költő önvésztesekor vajon ki az, aki valójában bűnét bevallja, hiszen önmagának világos tudatában teszi fel a kérdést. A bűn helyreállításának kísérleteként jelöli meg Tverdota a következőkén elemzett verset: a *Bukj föl az árbólt*. A világrend helyreállításának igénye lesz a korrekció célja, ahol van bűn és van büntetés is. Úgy válik abszurdá és bűnössé világa, hogy értelmi igénnyel fordul hozzá, kérdezi, faggatja, de az az érthetőség logikájából kihátrálva válaszol. A „kizökkent idő” miatt idegenné válik a világ, elveszít otthonosságát, rendjét, elsőtétül minden, és ellehetetlenül a tájékozódás. A büntetés és a megbocsátás hiányával küszködik itt József Attila. Tverdota György a nagyobb kontextusba helyezés útján halad, a létösszegzés részben bűnfelfogását a *Tudod, hogy nincs bocsánat* című verssel helyezi el, ahol a reláció a költő és a lét közötti viszonyban határozható meg, és ebben a viszonyban artikulálódik a bűn. Tverdota ezen bűnértelmezése hasonlatos a teológiai értelemben vett bűn felfogásához,

a teremtmény és az azt világra hozó teremtető közötti viszony hasadását jelenti, törést a létezésben.

Tverdota értelmezései kapcsán az olvasóban felmerülhet a kérdés, hogy a költő bűne vajon a szüntelen bűnre való emlékezésből adódik-e. A világon való emberből kifakadó sértett számonkérés, az emberileg elképzelt rend számonkérése a világ működését éppen az ember logikájába erőszakolná bele. Megszabva a valóságnak, hogy az milyen nyelven szólaljon meg. Ily módon az ember én-központúságát igazolnánk, önmaga állította szabályait tennénk meg legitimmé, ami rögvést megfosztja helyes önismeretétől, és a keveltség bűnébe taszítja. De így József Attilára és nem költészetére figyelni, a valós és nem a képzelet szülte bűn csalná el figyelmünket.

A könyv utolsó fejezetében (*Bűn a kései költészetben*) fogalmazza meg azt a fejlődési ívet, amely a két végpont közötti változás a bűnfelfogásban: a bűntudattól (a negatív önmegítéléstől) eljut a morális ítélkezés célpontjáiig (önmagához).

Tverdota elmondja, hogy a bűn sok elágazásból vezethető le, és nem ugyanazzal az érvényességi igénnyel kell fókuszálnunk egy-egy vers bűnarázolására, tehát a bűnversek mögött valójában nem húzódik koncepció. Mégis azt látjuk, hogy utólagos visszatekintéssel a kötetben kirajzol egy mögöttes, logikus utat, talán útvesztőt. E világos rend kirajzolásának igénye erőssége is az elemzésnek, mindezt a jobb eligazodás érdekében teszi. Azonban érdekességgént fontos megjegyezni, hogy a bűn éppen a rendet nem tűri, az értelmes beszéd ellen nyelvel, és álcázva jár, a megfoghatóság illúzióját keltve. Káoszt hoz, és idegenséget teremt ott, ahol otthonosságot keresünk. Többek között ezért lehetetlen maga a kísérlet, még ha a vállalás — a meghatározó jellemvonások feltárása — a teljesség igénye nélkül meg is valósul. Bár az alapképlet: bűn–bűntudat–büntetés–megbocsátás izgalmas olvasatát nyújtja az alkotásoknak, de az alapképlet más elemeivel való kísérletezés: bűn és bűnös elválás, bűntelen bűnösség paradoxona jelzi az értelem számára a kisiklás veszélyét. Végül hiányolhatjuk azt a markáns megkülönböztetést a könyvből, amely a valóság és a képzelet bűnét tenné más megítélés alá. A bűn teremtményéről is sokat elárul, hogy fontos különbséggel működik az alkotásokban és szerzőik életében. Azaz még nem léptünk előbbre, ha mindezt „közmegegyezés szerű igazságként fogadjuk el, hanem éppen kínkeserves töprengések kiindulópontjaként” (Tverdota György) szolgál. Ha ezt a megfontolt megkülönböztetést megtennénk, akkor lehetőségünk nyílna a kiindulóponttól továbblépni a valóság és képzelet párbeszéde felé. Bár megoldást nem remélünk, Simone Weil gondolatát hoznánk mégis segítségül a labirintus vezetékének ponto-

sabb szigeteléséhez. Ugyanis a képzelt jó és képzelt rossz homlokegyenest ellentétes hatással bír a valóságos jóhoz és rosszhoz képest. „A valóságos rosszra nehézkedéshez hasonló erejű kényszerűség ítéli az embert, mely szinte minden jótól megfosztja, mert amit meghagy neki, az nagyon szűkös, inkább nyomasztó, rosszal vegyületes és piszkos. A képzelt jó unalmas. Míg a képzelt rossz ingerlő, csábító és felszítja érdeklődésünket formáinak gazdagsága iránt, és képzelgésünket szabadon magához idomítja (mindenfajta nehézkedés nélkül)” (Simone Weil: *Erkölc és irodalom*). Az irodalmat, a költeményeket is a képzelet szüli, így más szempontokkal kell rátekintnünk, mint a valós életben előbukkanó bűnre. Igaz ugyan, hogy a képzelet szülte bűn és a valóságos bűn is büntudatot okozhat, de a képzelet szülte bűn az alkotásban már leválik magáról az alkotóról, mégpedig a bűnabrázolás működésének értelmében. Ily módon indifferens, hogy bizonyos versekben mozgolódó bűn milyen hatással van magának a költőnek az életére. Sokkal inkább izgalmas, hogy a műalkotásban milyen bűnabrázolás, bűnmozgás megy végbe.

A szövegekkel való gondoskodás lezárása — a téma elhelyezése a kései költészetben — mintegy feleleveníti számunkra a kötet elején olvasható kiindulópontot, és megmutatja a következőket. A bűnviszonyokra inkább példákat, eseteket látunk, talán azt jelezve, hogy a bűn útvesztőiben való bolyongás kutatása is esetleges természetű. Nem annyira a bűnöké, mint inkább az előfordulásuk természete mutatkozik meg. Az irodalomtörténeti olvasat azt az érzést kelti az olvasóban, hogy a költő életében megélt bűntapasztalatok, a művészet (költészet) eszközével való vétkezés (költeménnyel való megbántás, az *Egy költőre* című vers például), és az alkotásokban élő bűnfogalmak némileg összekeverednek ebben az útvesztőben, ami nem feltétlenül segít bennünket közelebb a bűn versbéli fogalmához. Fogalmi tisztázásának kísérletében szerzőnk néhol összezsúsztatja a versbéli szubjektumot a költővel. Kétségtelen, hogy befolyással bírnak a költőre és műveire életkörülményei. Az is kétségtelen, hogy a költőnek nem kell életkörülményeihez hűen és következetes módon ábrázolnia a bűnt, még ha forrása ebből is fakadhat. A párhuzam azonban nem a műalkotások bűn-kérdésének logikájába kapcsolódik be, inkább József Attiláról tudunk meg többet. Kapcsolódásuk legitim, de inkább leíró, és nem feltáró.

Csábító a nyomkövetés, ha logikailag kiváló összefüggéseket találunk egy-egy tematika kapcsán zseniális költők műveiben. A labirintusban járni, és mindeközben logikai „fonalat” szőni azonban veszélyes foglalkozás, hiszen a vezetékben magas feszültség áramlik. Jól el kell szigetelnünk a ve-

zetékeket egymástól, mert a bűn kérdése — álcája és hamis útlevele miatt — eleve összezavarásra hív, és megcsalja értelmező tekintetünket. Az esetenként működő példák, engedik ugyan, de nem feltétlenül igénylik, hogy egy nagyobb rendszer részeként legyenek vezetve, és elhelyezve.

Sokszor érezhetjük, hogy Tverdota összeköti, ám nem választja szét ezeket a fonalakat, amelyek termékeny utakon vezetnek bennünket. Áramlás ugyan nem ér bennünket, de éppen ezért nem feledhetjük el a szigetelés fontosságát sem. Az útvesztőktől való félelem gondolatának fenntartása tehát egyáltalán nem ártalmas, sőt éber figyelemre készítet, és ha csak kísérők is lehetünk ebben a sötét labirintusban, az értelmezési síkok közötti átjárásban, örömteli, hogy mindezt József Attila és Tverdota György társaságában tehetjük. (*Pro Pannonia*, Pécs, 2010)

PAPP EMESE

LÁZÁR BENCE ANDRÁS; A TERASZRÓL NÉZNI VÉGIG

2008-ban a véletlen vetett Sárvárra a nevezetes diákíró-költő táborba. Itt volt alkalmam testközelből megtapasztalni a tehetségét azoknak a fiatal — akkor még középiskolás — költőpalántáknak, akik a tábor feloszlása után részben a sárvári hagyományokat folytatva, részben pedig néhány évvel idősebb nemzedék- és pályatársaik (*Télap, Előszőron*) példáját követve létrehozták a Körhinta Kört, s a folyamatos, a térbeli távolságokat feloldó műhelymunkát biztosító *Körhinta* versblogot. Egy ideig magam is rendszeresen figyeltem azt a közös munkát, amit itt folytattak, de — bevallom őszintén — a más összefüggésben már épp elég sokat emlegetett és értelmezett „belterj” egy idő után kissé unalmassá tette a versejegyzések és a hozzájuk fűzött kommentárok rendszeres követését. A csoport legtehetségesebb és legambiciózusabb tagjainak írásait persze hamarosan a különböző irodalmi lapok is közölni kezdték. Néhány név: a nemrég Petri-díjjal jutalmazott Kemény Lili, az ELTE-n szerkesztett Apokrif folyóirat köréhez is tartozó Fehér Renátó, a kisprózai munkáiban is figyelemre méltó Zilahy Anna, és persze a mér-földkövet jelentő első kötethez elsőként eljutó Lázár Bence András.

A Parnasszus Könyvek *Új vizeken* sorozatában jelent meg 2010-ben *A teraszról nézni végig* című kötet, melynek szerzője valóban új vizeken jár. Abban az értelemben biztos, hogy azt az élőbeszéd kontextusait megidéző pátosztalan költői nyelvet beszéli, ami a legfiatalabb költőnemzedék lírájának talán legjellemzőbb — bár nem kizárólagos — poétikai sajátja. Lázár Bence András kö-

tetének központi témája: a szülőkhöz, a nagyszülőkhöz való viszony, s a tőlük való elszakadás, a felnőtté válás határhelyzete is több elsőkötetes költő jellemző tematikája. A szülőkhöz fűződő kapcsolat Lázár Bencénél kevésbé traumatizált vagy tragikus, mint például Ayhan Gökhan, Simon Márton, Toroczky András vagy Kele Fodor Ákos hasonló témájú verseiben. Nála nem a szülő hiánya, elvesztése lesz lírájának alapélménye, a szülők itt legtöbbször mindig ugyanabban a szituációban jelenítetnek meg (anya reggelit vagy uzsonnát készít, cipőt pucol, apa nincs otthon, dolgozik vagy éppen a kertet rendez). A hozzájuk fűződő viszony, majd a barátokhoz és lányokhoz kötődő kapcsolat — mintegy a versbeszélő jelenbeli léthelyzetét meghatározó múlt emlékeként — mindig valaki máshoz intézett beszédből tárul fel, mely mindig ugyanahhoz a lírai énhez köthető személyes hangon szólal meg. A versek gyakori mottói, szituációi (*Keletnek menni*) sok esetben a mózesi hagyományhoz való relációban történő olvasásra szólítanak fel, a zsidó tradíció azonban nem közvetlenül íródik be a versekbe, a szövegek esetenként éppen a folytathatóság problematikuságát, a múlt relikviáinak mai elhelyezhetlenségét tematizálják (például a *Rozsdás kések* című versben).

A mottók így legtöbbször szerves részei a verseknek, ciklusoknak, néhány esetben azonban kissé túl direkt utalássá válnak. Leginkább igaz ez a harmadik, *Elképzeltek* című ciklus *Mózes I. könyvéből* vett mottójára („Annakokáért elhagyja a férfiú az ő atyját és anyját, és ragaszkodik a feleségéhez: és lesznek egy testté.”). A ciklus versei éppen arról a leválásról szólnak, amire a mózesi könyv idézett részletei vonatkoznak, még ha a versekben megidézett négy és ötbetűs névvel jelzett, esetenként meg is nevezett lányokhoz inkább csak az egy testté válás élménye kapcsolódik. Az egész kötet kontextusában viszont igazán sikerült motónak tekinthető az első ciklus *Rozsdás kések* című darabjához választott Bartis-idézet. Bartis Attila *A nyugalom* című regényének traumatikus anyafiú viszonyának egyik alapélménye az, amikor a kisfiú az anya testét mint női testet tapasztalja meg. Az említett Lázár Bence András-vers a következő sorokkal indul: „Anyám hajcsavaróban, majdhogynem meztelen, / szelte a konyhában az uborkát, az ecetet.” Az anyafiú viszony Lázár Bence verseinek világában nem olyan terhelt, mint a Bartis-regényben, viszont az utolsó ciklus lányokról szóló verseiben a lány és az anya alakja (és persze ennek komplementere: az apáé és a fiué) esetenként finoman egymásba játszik: „Kértem a salátából egy falatot, / és te úgy néztél rám, ahogy anyám szokott, / ahogy az anyák szoktak, büszkén” (*Alvászavar*). Vagy: „Ázt

mondtad, bízzam az egészset, / ahogy anyámra szoktam a dolgaimat, / rád, hogy majd te megoldasz mindent” (*Adél*).

Bevallom őszintén, bármennyire is vártam Lázár Bence András bemutatkozó verseskötetét, első olvasásra csalódottságot éreztem. A versszöveg strukturális felépítettségét meghatározó szervezőelveként kezelt ismétléseket sokszor funkciótlannak éreztem, noha a kötet legjobb verseit éppen az teszi izgalmassá, hogy a gyakran több oldalas szabadverset záró rész nem pusztán megismétli, összefoglalja a korábban elmondottakat, hanem átlényegíti, más dimenzióba helyezi az egész vers világát. Ugyanígy nem tudtam mit kezdeni a versnyelvnek az olyan üressáraitával, mint például: „Cipőt húzott / nyárit, a lábaira.” Vagy: „az a bizonyos székesegyház, / amit bazilikának is hívnak.” Hetekkel, hónapokkal később újra kézbe vettem, s az ismételt olvasás során a kötet elkezdett „működni”, s már nemcsak elviseltem, hanem — mint egy jó barátot, aki mandulabort hoz — hibáival együtt meg is szerettem. (*Parnasszus*, Budapest, 2010)

SZÉNÁSI ZOLTÁN

MARTIN HENGEL: ŐSKERESZTYÉN TÖRTÉNETÍRÁS

A 2009-ben elhunyt szerző, a tübingeni egyetem emeritus professzora, korunk egyik legjelentősebb biblikus tudósának számít. Gazdag és tartalmas munkásságából a magyar nyelven elsőként most megjelent műve tudományos és oktatói pályafutásának kezdeti szakaszából (az 1970-es évekből) származik. Ebben már markánsan megjelenik az a felismerés, hogy az őskereszténységet elsősorban a korabeli zsidó kontextusba ágyazottan kell tanulmányozni — mert valójában csak így lehet megérteni. A későbbiekben ez a meggyőződés határozta meg egész kutatói tevékenységét.

A logikusan és szerkezetileg jól felépített munka két egyenlő részre tagolódik. Az „ókori és őskeresztyén történetírás”-nak szentelt első rész alapjában véve a kutatás-módszertani kérdéseket boncolgatja. Ennek keretében a szerző az őskereszténység történeti forrásait az ókori történetírás fényében mérélegeli, hangsúlyt fektetve a szöveg-hagyományozás — vagyis a rendelkezésre álló ismeretanyag különböző szempontok szerint történő megszűrésének — problémakörére. Ezt követően vizsgálja az Apostolok Cselekedetei történeti forrásértékét, illetve a kérügma és az elbeszélés egységének kérdését. Hengel felhívja a figyelmet arra, hogy „igehirdetés (*kériüszim*) és történeti elbeszélés (*lalein*) elválaszthatatlanul

összekapcsolódnak egymással” (71.). A történeti-kritikai módszerről írva pedig figyelmeztet, hogy „nincs igazi történetírás érdek és értékelés nélkül, a mélyebb összefüggések, okok és hatások szüntelen keresése nélkül, anélkül, hogy elgondolkodnánk véletlenről és sorsról, emberi nagyságról és emberi kudarcról, bűnről és végzettről” (80.). Minden bizonnyal ez a magyarázata annak, „hogy a nagy történészek — már az ókorban — ritkán voltak haladáshívők, inkább a pesszimizmusra hajlottak” (81.).

Hengel számára teljesen nyilvánvaló, hogy „a megfelelő történeti módszer igen nagy körültekintést, óvatos intenzitást, felelősséget és az igazság iránti tiszteletet kíván meg” (88.). Ebből kiindulva veszi górcső alá az Apostolok Cselekedeteit, és állapítja meg, hogy Lukács „komolyan veendő történész és teológus” (93.), akinek elsősorban az volt a célja, „hogy fokról fokra, lépésről lépésre leírja, hogyan jut el az evangélium a jeruzsálemi zsidókeresztyén gyülekezetből — amelynek jogosan központi jelentőséget tulajdonít — az egész világra kiterjedő páli pogánymisszióig” (100.).

A könyv második részében az olvasó tulajdonképpen a módszertani megfontolások gyakorlati alkalmazásával találkozhat. A szerző szakszerűen megalapozott irányítása mellett végigkövetheti az őskereszténység fejlődését a Jézus halálát követő évtizedekben. Ez a fejlődés valójában István szabályszerű meglinceselésével és a ‘hellenisták’ (görög nyelvű és műveltségű Krisztus-hívő zsidók) Jeruzsálemből való elűzésével vette kezdetét (ApCsel 6,8–8,3). Ezekkel a történetekkel függ szorosan össze Pál elhívása, aki igehirdetésének középpontjába az egyetemesen üdvözítő és feltámadt Krisztust állította (lásd például Larry W. Hurtado: *Hogyan lett Jézus Istenné a Földön?* Bencés Kiadó, Pannonthalma, 2008). A pogánymisszió térnyerése — elsősorban Antiókiában — komoly kihívást jelentett az őskereszténység számára. Dönteni kellett, hogy a Törvény (például körülmetélés, étkezési előírások) mennyiben feltétele az üdvözülésnek?! A jelenleg uralkodó tudományos konszenzus — amelyet Hengel is követ — a paradigmaváltást az úgynevezett ‘apostoli zsinat’-nak (Kr. u. 47–49) tulajdonítja. Ebben a tekintetben azonban az ő érvelése sem meggyőző. A tulajdonképpeni ‘tanácskozás’-ra ugyanis mindenképpen Kr. u. 44 előtt került sor. Hiszen I. Heródes Agrippa király még a halála előtt kivezette (kb. 43–44-ben) azt a Jakab apostolt — és minden bizonnyal annak testvérét, Jánost is —, aki Péterrel együtt részt vett a tanácskozáson. Amennyiben a pogányok Törvény alóli felmentésének döntése elvi szinten óriási jelentőségű, ennek történeti hordereje mindenképpen

a Templom pusztulása (Kr. u. 70) és a jeruzsálemi zsidókeresztény ösközösség eljelentéktelenedése következtében tudott csak igazán kibontakozni. Ebben a fejlődésben pedig Lukácsnak is megvolt a maga szerepe, hiszen „hozzásegítette az igazi Pált és az ő írásait az egyházban elért jelentőségükhöz és a kánonban elfoglalt helyükhöz” (183.).

A történeti módszerek és az Újszövetség teológiai magyarázatának összehangolását hangsúlyozó tézisekkel záruló munka tulajdonképpen egy szemináriumi előadássorozat eredménye. Köszönet illeti a kiadót, hogy ezt a művet a magyar társadalom számára hozzáférhetővé tette. Hiszen ez egy olyan mű, amely egyrészt megalapozott ismereteket kínál az érdeklődő nagyközönségnek, másrészt pedig nagyszerűen hasznosítható a minőségre igényes felsőoktatásban. (Ford. Koczó Pál; *Kálvin Kiadó*, Budapest, 2010)

JAKAB ATTILA

HUBERT WOLF: A PÁPA ÉS AZ ÖRDÖG A vatikáni levéltárak és a Harmadik Birodalom

Hubert Wolf német pap teológus könyvének címe utalás XI. Piusz pápa állítólagos kijelentésére: „Ha akár csak egyetlen lélek megmentése lenne a tét, s ezzel nagyobb kárt lehetne elhárítani a lelkektől, akkor magával az ördöggel is tárgyalásokba mernék bocsátkozni.” Ennek az elvnek a szellemében az 1922–1939 között Szent Péter trónján ülő XI. Piusz olyan, a megtestesült gonoszoknak tartott személyekkel is tárgyalt, mint Hitler, Sztálin vagy Mussolini. Hubert Wolf könyvének központi alakja azonban nem Ratti pápa, hanem németországi nunciusa, majd bíboros államtitkára, az őt végül a pápai trónon követő Eugenio Pacelli.

A német teológus könyve a vatikáni levéltárakban végzett kutatásai alapján íródott. Wolf kritikusan, de tárgyilagosan ítéli meg Pacelli bíboros németországi nunciusi, majd vatikáni bíborosi tevékenységét. Természetesen arra is kitér, hogy XII. Piusz a II. világháborúban, a vézskorszak idején nem tett közzé a zsidóüldözést elítélő nyilatkozatot — ugyanakkor hallgatólagosan engedélyezte, hogy a plébániákon és a kolostorokban több ezer zsidó származású egyén kapjon menedéket, megmentve őket a biztos pusztulástól —, s idéz két, egymástól homlokegyenest eltérő véleményt: „Hitler pápája” (John Cornwall), „A zsidó nép valaha élt legnagyobb jótévedője” (Pinchas Lapide).

A kötet szerzője határozottan vitába száll azokkal a szélsőségesen elfogult, Vatikán-ellenes véleményekkel, hogy XI. és XII. Piusz pápák és a bíborosok többsége antiszemita lett volna, s emlékeztet rá: a katolikus egyház már 1928-ban, Hitler hatalomra kerülése előtt öt évvel egyértelműen elítélte a modern faji antiszemitizmust, s felismerte a nemzetiszocializmus emberellenes voltát. 1937 márciusában pedig XI. Piusz enciklikában fogalmazta meg elítélő véleményét a nemzetiszocializmusról (*Mit brennender Sorge*). A Szentszék szemére azvezethető, hogy az e témába vágó dokumentumok megjelenését időnként befolyásolta a történelmi körülmények mérlegelése, melyek túlzott óvatosságra készítették a pápát és környezetét.

Külön fejezetben tárgyalja Wolf a Vatikán és Németország között 1933 júliusában — tehát alig fél évvel Hitler kancellári kinevezését követően — megkötött konkordátum előzményeit. Elismeri: ez a kérdés máig tisztázatlan. Nem lehet egyértelműen megállapítani, volt-e összefüggés aközött, hogy a német katolikus Centrum Párt megszavazta a felhatalmazási törvényt — amelynek révén Hitlerék törvényesen alakíthatták át diktatúrává a weimari köztársaságot —, hogy a német püspökök visszavonták a nemzetiszocializmus elítélését, és hogy megkezdődtek a tárgyalások a birodalmi német kormány és a Vatikán között a konkordátumról.

Wolf ugyanakkor figyelemre méltónak tartja, hogy a jelzett időben Pacelli bíboros Sztálint, az orosz bolsevizmust, annak németországi és európai híveit tartotta az ördög művének: „Az épp hatalomra jutott Hitler elleni harc vagy Hitler démonizálása ellenben soha nem került szóba. A bíboros államtitkár továbbra is kétkedve fogadta az új birodalmi kancellár viszonyulását az egyházhoz és a katolicizmushoz. Ezt azonban jócskán ellensúlyozta Hitler határozott kommunistaellenessége.” Ám a könyv szerzője bizonyos abban, hogy ha valóban Pacelli irányította volna az eseményeket, ha ő tartotta volna kezében a német szálakat, akkor Hitler biztosan nem kapta volna meg a Centrum hozzájárulását a felhatalmazási törvényhez, és a püspökök nemzetiszocializmust elítélő nyilatkozatának visszavonását minden ellenszolgáltatás nélkül, ehelyett kemény feltételeket diktált volna a Führernek annak fejében, hogy az egyház engedjen az akaratának. Pusztán ígérek helyett ő világos, jogilag kötelező megállapodást követelt volna. Wolf idézi Ivone Kirkpatrick angol szentszéki ügyvivőt, aki emlékirataiban felidézte, hogy a kérdésre — a kormányzati felelősség mérsékeltebbé teszi-e Hitlert — Pacelli prófétai előrelátással így válaszolt: „Meg fogjuk látni, hogy hatalma évről évre szélsőségesebbé

fogja tenni, és egyre nehezebb lesz vele szót érteni.” A bíboros államtitkár azt is elárulta, mi késztette arra, hogy ilyen emberekkel konkordátumot írjon alá: „Pisztoly szegeződött a fejének, és nem volt választása. Választania kellett egy Hitler által diktált feltételekkel megkötött szerződés és aközött, hogy a katolikus egyház gyakorlatilag félreállítsa a Harmadik Birodalom idején a katolikus egyház működését és fennmaradását. Azonkívül nem több, mint egy hetet hagytak neki a döntésre.”

Hubert Wolf is úgy látja: Rómában tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a birodalmi konkordátum az ördöggel kötött paktum, de ez garantálta a Harmadik Birodalom idején a katolikus egyház működését és fennmaradását.

A német teológus arra is kitér, hogy XI. Piusz pápa megpróbált segíteni az üldözött németországi, ausztriai és olaszországi zsidóknak, de az észak-közép- és dél-amerikai, valamint ausztráliai nagykövetségek egyaránt elutasították a kérését, hogy nyújtsanak menedékjogot a zsidó emigránsoknak. Halála előtt pedig dokumentumban akarta elítélni a zsidók elleni törvényeket, de erre már nem maradt ideje. Később azonban már XII. Piuszként, Eugenio Pacelli megakadályozta, hogy a nyilatkozat nyilvánosságra kerüljön. Wolf azonban egyértelműen megállapítja: ez „távolról sem jelenti, hogy tartalmi szempontból helyeselte vagy akár tolerálta volna az antiszemitizmust és az abból fakadó üldözést. Ellenkezőleg: Pacelli világosan elutasította a faji antiszemitizmust, és látta, hogy az egyház általában visel felelősséget az emberi jogokért. A pápa nyilvános hallgatása érdekében történő közbelépése sokkal inkább azzal van szoros összefüggésben, ahogy ő a katolikus egyház hivatását értette: minden katolikus hívő közös atyja. Saját elképzelésének megfelelően és német tapasztalatai következtében minden vitás politikai kérdésben — számára ide tartoztak a zsidókkal kapcsolatos ügyek is — a Szentatya szigorú semlegességéért szállt síkra, hogy a pápa és az egyház lelkipásztori cselekvőképessége ne kerüljön veszélybe.”

Hubert Wolf könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy egy szélsőséges indulatokat kiváltó vitás kérdésben próbál meg tárgyilagos maradni, és szigorúan a hozzáférhető dokumentumok alapján értékelni a Szentszék és a két Piusz pápa — elsősorban Pacelli — magatartását a történelem egyik legkegyetlenebb korszakában. Nem szándékozik végső igazságot sem megfogalmazni, mint aki tisztában van azzal, hogy e témában még rengeteg könyv fog megjelenni — pro és kontra. (Ford. Paulik Péter; *Szent István Társulat*, Budapest, 2010)

BODNÁR DÁNIEL

SOMMAIRE

LÁSZLÓ BÍRÓ Hommage à László Lukács, rédacteur en chef de Vigilia,
ET BÉLA POMOGÁTS: pour son soixante-quinzième anniversaire

In memoriam Zsuzsa Beney

ANIKÓ DARÓCZI: Deux poèmes inédits de l'oeuvre posthume de Zsuzsa Beney
ANNA JANI: Formes de la mémoire et de la temporalité dans la poésie
de Zsuzsa Beney
ZSÓFIA TOMPA: Réflexions sur les cycles de poèmes *Hiver* de Zsuzsa Beney
et *Été* de Zsuzsa Takács
ZOLTÁN SZÉNÁSI: Sur les essais littéraires de Zsuzsa Beney
TERI SZÜCS: Adorno: esthétique après Auschwitz

INHALT

LÁSZLÓ BÍRÓ Laudatio für den fünfundsiebzigjährigen László Lukács,
UND BÉLA POMOGÁTS: Chefredakteur der Vigilia

In memoriam Zsuzsa Beney

ANIKÓ DARÓCZI: Zwei noch nicht publizierte Gedichte aus dem Nachlass
von Zsuzsa Beney
ANNA JANI: Formen der Erinnerung und der Zeitlichkeit in der Dichtung
von Zsuzsa Beney
ZSÓFIA TOMPA: Gedanken über die Verszyklen *Winter* von Zsuzsa Beney
und *Sommer* von Zsuzsa Takács
ZOLTÁN SZÉNÁSI: Über die literarischen Essays von Zsuzsa Beney
TERI SZÜCS: Adorno: Ästhetik nach Auschwitz

CONTENTS

LÁSZLÓ BÍRÓ Congratulation to László Lukács, Editor-in-chief of Vigilia,
AND BÉLA POMOGÁTS: on his 75th Birthday

In memoriam Zsuzsa Beney

ANIKÓ DARÓCZI: Two Unpublished Poems in the Posthumous Papers of Zsuzsa Beney
ANNA JANI: Forms of Memory and Temporality in the Poetry of Zsuzsa Beney
ZSÓFIA TOMPA: Thoughts about the Cyclic Poems *Winter* by Zsuzsa Beney
and *Summer* by Zsuzsa Takács
ZOLTÁN SZÉNÁSI: About the Literary Essays by Zsuzsa Beney
TERI SZÜCS: Adorno: Aesthetics after Auschwitz

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAV LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Zrt. Felelős vezető: Fekete István vezérigazgató

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadó-

hivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekk számla száma: OTP.

VII. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: 2011. évre 4.800,- Ft, fél évre 2.400,- Ft, negyed évre 1.200,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 15.000,- Ft/év vagy 95,- USD illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 480 Ft

VIGILIA

SZEMLE

■
TVERDOTA GYÖRGY

Hónapról hónapra
Zord bűnös vagyok, azt hiszem.
József Attila kései költészete

LÁZÁR BENCE
ANDRÁS
MARTIN HENGEL
HUBERT WOLF

A teraszról nézni végig
Őskeresztyén történetírás
A pápa és az ördög. A vatikáni levéltárak
és a Harmadik Birodalom

A SZEMLÉKET ÍRTÁK

Bodnár Dániel, Jakab Attila, Papp Emese,
Rónay László és Szénási Zoltán

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Keresztény értelmiség
- Pilinszky János emlékezete
- Gáspár Csaba László, Heidl György,
Horányi Özséb, Lázár Kovács Ákos,
Mezei Balázs és Nagy J. Endre tanulmánya
- Bagi Iván, Czigány György,
Fecske Csaba, Lackfi János,
Vasadi Péter és Vörös István írása

A folyóirat megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

9 770042

602005

11007